ЗАХИСТ ПРАВА ВЛАСНОСТІ

В ПРАКТИЦІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Ратіо Деціденді
ВИДАВНИЧИЙ ДІМ

Київ
2019

Упорядник –
Л. В. Сидорова

Видання здійснено за сприяння

Ratio Decidendi
ЮРИДИЧНИЙ ПОРТАЛ

Захист права власності в практиці Європейського Суду з прав людини / упоряд. Л. В. Сидорова. — К. : Видавничий Дім «Ратіо Деціденді», 2019. — 132 с.

Збірник містить правові позиції ЄСПЛ у справах, предметом розгляду яких було питання правомірності втручання у право власності з огляду на положення Протоколу № 1 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Розраховано на адвокатів, суддів, прокурорів та інших практикуючих юристів.

© Видавничий Дім «Ратіо Деціденді», 2019

Зміст

Щодо умов відповідальності держави за борги свого державного підприємства
Витяг з офіційного перекладу пілотного рішення у справі від 16 липня 2014 р. «Алішич та інші проти Боснії і Герцеговини, Хорватії, Сербії, Словенії та Колишньої югославської Республіки Македонія», заява № 60642/08 7

Щодо широкого розуміння «інтересів суспільства» при застосуванні заходів позбавлення права власності і забезпечення при цьому належного пропорційного співвідношення між використаними засобами та поставленою метою
Витяг з офіційного перекладу рішення від 21 лютого 1986 р. у справі «Джеймс та інші проти Сполученого Королівства», привласнено номер 3/1984/75/119 21

Щодо відсутності розумних підстав для заявників сподіватися на те, що вони будуть і надалі користуватися земельною ділянкою, у контексті регіонального планування та політики збереження навколишнього середовища
Витяг з неофіційного перекладу ухвали від 29 березня 2010 р. у справі «Депаль проти Франції», заява № 34044/02 36

Щодо неможливості вважати «майном» у розумінні ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції очікування на визнання права власності за набувальною давністю, яке протягом достатньо тривалого часу нема можливості ефективно здійснювати
Витяг з неофіційного перекладу рішення від 7 лютого 2013 р. у справі «Фабрі проти Франції», заява № 16574/08 43

Щодо основної умови для того, щоб втручання вважалося сумісним зі ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції, та ризику вчинення державними органами будь-якої помилки
Витяг з офіційного перекладу рішення від 9 жовтня 2018 р. у справі «Фонд «Батьківська турбота» проти України», заява № 5876/15 52

Щодо відсутності виняткових обставин, здатних виправдати відсутність відшкодування у даній справі, та, таким чином, покладення на заявника індивідуального та надмірного тягаря, який порушив справедливий баланс, що мав бути дотриманий між вимогами суспільного інтересу, з одного боку, та захистом права на мирне володіння майном — з другого
Витяг з офіційного перекладу рішення у справі від 22 листопада 2007 р. «Україна-Тюмень проти України», заява № 22603/02 58

Щодо «виправданих очікувань» отримання можливості ефективного використання права власності
Витяг з офіційного перекладу рішення у справі від 1 червня 2006 р. «Федоренко проти України» заява № 25921/02 67

Щодо поняття «власності», яке міститься в ч. 1 ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції та має автономне значення, яке не обмежене власністю на фізичні речі і не залежить від формальної класифікації в національному законодавстві
Витяг з офіційного перекладу рішення у справі від 8 листопада 2005 р. «Кечко проти України», заява № 63134/00 72

Щодо неналежності до «власності» права на отримання страхової суми у зв'язку із смертю сина, яке не було визнано та закріплено у судовому рішенні, що набрало законної сили
Витяг з офіційного перекладу рішення від 6 грудня 2007 р. у справі «Воловік проти України», заява № 15123/03 76

Щодо інтелектуальної власності як об'єкта, до якого застосовується ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції
Витяг з неофіційного перекладу рішення у справі від 29 січня 2008 р. «Балан проти Молдови», заява № 19247/03 82

Щодо принципу визначення розміру компенсації, яка присуджується у випадку встановлення порушення Конвенції щодо невиконання рішень в подібних справах
Витяг з офіційного перекладу рішення у справі від 26 липня 2012 р. «Харук та інші проти України», заява № 703/05 та 115 інших заяв 88

Щодо позитивних зобов'язань держави передбачати певні заходи, необхідні для захисту права власності, та гарантувати ефективне користування правом власності у світлі ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції
Витяг з офіційного перекладу рішення у справі «Совтрансавто-Холдинг» проти України» від 25 липня 2002 р., заява № 48553/99 92

Щодо пропорційності втручання у право власності та законної мети захисту лісової зони, на якій не можна було нічого будувати
Витяг із короткого викладення рішення, зробленого Секретаріатом ЄСПЛ, у справі «Hamer проти Бельгії» від 27 листопада 2007 р., заява № 21861/03 100

Щодо зобов'язання держави вживати деяких необхідних заходів, спрямованих на захист права власності
Витяг з офіційного перекладу рішення у справі «Новоселецький проти України» від 22 лютого 2005 р., заява № 47148/99 104

Щодо непропорційного тягаря, покладеного на заявника,
в результаті позбавлення власності
без матеріальної компенсації
Витяг з автентичного перекладу рішення
у справі «Кривенький проти України»
від 16 лютого 2017 р., заява № 43768/07 108

Щодо принципів, яких держава повинна дотримуватись
при втручанні у право власності
Витяг з офіційного перекладу рішення
у справі «Зеленчук і Цюцюра проти України»
від 22 травня 2018 р., заяви № 846/16 та № 1075/16 113

Щодо розумної пропорційності між застосованими засобами
та переслідуваною метою при втручанні у власність
Витяг із неофіційного перекладу рішення
у справі «Світ розваг, ТОВ та інші проти України»
від 27 червня 2019 р., заяви № 13290/11 та дві інших 123

Перелік скорочень 130

Щодо умов відповідальності держави за борги свого державного підприємства

Питання про «старі» валютні заощадження в Сараєвській філії банку *«Ljubljanska Banka Ljubljana»* та в Тузлівській філії банку *«Investbanka»* було питанням правонаступництва.
Підкреслюючи, що вирішення цього питання замість держав-відповідачів не є завданням Суду, ЄСПЛ зазначив, що тим не менш може розглянути питання про те, чи становила нездатність заявників використати свої заощадження протягом більш ніж 20 років саме через невирішення цього питання державами-відповідачами порушення ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі — Конвенція) з боку будь-якої з цих держав.
Також Суд наголосив, що ст. 13 Конвенції гарантує доступність на національному рівні засобів правового захисту для забезпечення суті прав, передбачених Конвенцією, в якій формі вони не забезпечувалися б у вітчизняній правовій системі.
Палата ЄСПЛ застосувала в цій справі процедуру пілотного рішення та призначила певні заходи загального характеру, а саме: Словенія і Сербія повинні вжити заходів, аби надати заявникам та всім іншим особам, що знаходяться в їхньому становищі, можливість повернути свої «старі» заощадження в іноземній валюті. Також ЄСПЛ зазначив, що саме національні суди повинні в першу чергу вирішувати проблеми тлумачення національного законодавства, а роль ЄСПЛ обмежується встановленням того, чи були сумісні з Конвенцією наслідки такого тлумачення

Витяг
з офіційного перекладу пілотного рішення у справі
«Алішич та інші проти Боснії і Герцеговини, Хорватії, Сербії,
Словенії та Колишньої югославської Республіки Македонія»
від 16 липня 2014 р.

Заява № 60642/08

До розпаду Соціалістичної Федеративної Республіки Югославії (далі — СФРЮ) двоє з даних заявників, пані Алішич та пан Саджак, здали іноземну валюту на зберігання в банки.

Скарги заявників за Конвенцією стосуються їхньої нездатності забрати свої заощадження в іноземній валюті з банківських рахунків, що становило порушення всіма державами-відповідачами ст. 1 Протоколу № 1, взятої окремо та в поєднанні зі ст. 14 Конвенції. Вони також стверджували про порушення ст. 13 Конвенції.

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО СТОСОВНО ПРАВОНАСТУПНИЦТВА ДЕРЖАВ

Питання правонаступництва держав регулюється, принаймні частково, нормами загального міжнародного права, передбаченими у Віденській конвенції 1978 р. про правонаступництво держав щодо договорів і, певною мірою, у Віденській конвенції 1983 р. про правонаступництво держав щодо державного майна, архівів і державних боргів.

Хоча останній договір ще не набрав чинності, і наразі лише три держави-відповідача є його учасницями (Хорватія, Словенія та Колишня югославська Республіка Македонія), добре встановленим принципом міжнародного права є те, що, навіть якщо держава не ратифікувала міжнародний договір, вона може бути пов'язана одним з його положень настільки, наскільки це положення відображає звичаєве міжнародне право, яке його кодифікує, або ж формує нову норму звичаєвого права (див. справу «*Cudak* проти Литви» [ВП], № 15869/02, § 66, ECHR-2010, і рішення Міжнародного суду ООН у справах «Континентальний шельф Північного моря» *(North Sea Continental Shelf)* від 20 лютого 1969 р., § 71, ICJ *Reports* 1969).

Зобов'язання вести переговори в дусі доброї волі з метою досягнення угоди є основним принципом врегулювання різних аспектів правонаступництва.

У разі недосягнення угоди принцип територіальності має надзвичайно важливе значення настільки, наскільки йдеться про питання правонаступництва щодо державної власності (ст. 18 Віденської конвенції 1983 р. і ст. 16 Резолюції 2001 р.). Що стосується державних боргів, застосовним принципом є принцип «справедливої частки». Відповідним положенням Віденської конвенції 1983 р. є ст. 41, яка передбачає:

«Коли держава розділяється і припиняє своє існування, і частини території держави-попередниці утворюють дві або декілька держав-правонаступниць, і, якщо держави-правонаступниці не домовилися про інше, державний борг держави-попередниці переходить до держав-правонаступниць в справедливих частках, беручи до уваги, зокрема, майно, права та інтереси, які переходять до держав-правонаступниць у зв'язку з таким державним боргом».

Стаття 23 § 2 Резолюції 2001 р. подібним чином передбачає, що принцип «справедливої частки» є керівним принципом у питанні державних боргів:

«У разі недосягнення угоди про передачу державних боргів держави-попередниці державний борг повинен у кожній категорії правонаступництва переходити до держави-правонаступниці в справедливій частці з урахуванням, зокрема, майна, прав та інтересів, що переходять до держави-правонаступниці або держав-правонаступниць у зв'язку з таким державним боргом».

Разом з тим, статті 27–29 Резолюції 2001 р. проводять різницю між національними, локалізованими та місцевими боргами та передбачають, що принцип територіальності застосовується особливо до місцевих боргів.

Стаття 27 (національні борги)

«1. Державні борги, зроблені державою-попередницею на благо всієї держави (національні борги), регулюються нормами, що містяться у ст. 22 і далі цієї Резолюції.

2. Борги публічних установ та державних підприємств, які функціонують на національному рівні, підлягають тим же правилам, незалежно від місця їхнього зареєстрованого офісу».

Стаття 28 (локалізовані борги)

«1. Державні борги, отримані за контрактом державою-попередницею або державною установою чи підприємством, які функціонують на національному рівні, для конкретних проектів або об'єктів в конкретному регіоні (локалізовані національні борги), регулюються правилами, передбаченими в попередній статті.

2. Разом з тим, розподіл цього боргу відповідно до вимог справедливості повинен враховувати перехід власності (об'єктів/установок), пов'язаної з боргом, а також будь-яку вигоду, отриману від цих проектів або об'єктів державою-правонаступницею, на території якої вони знаходяться».

Стаття 29 (місцеві борги)

«1. Борги місцевих державних установ (комун, регіонів, федеральних суб'єктів, департаментів, комунальних та інших регіональних і місцевих установ) переходять до держави-правонаступниці, на території якого ця державна установа знаходиться.

...

6. Держава-попередниця і держава-правонаступниця (держави) можуть шляхом угоди інакше врегулювати питання передачі місцевих боргів. Для вирішення питань, пов'язаних з приватними боргами, приватні кредитори беруть участь у розробці та укладанні такої угоди».

Нарешті, що стосується наслідків правонаступництва держав для приватних осіб, Резолюція 2001 р. у відповідній частині зазначає наступне:

Стаття 24 §§ 1 і 2

«1. Правонаступництво держав не повинне впливати на права та обов'язки приватних кредиторів і боржників.

2. Держави-правонаступниці повинні в своїх національних правових системах визнавати існування прав та обов'язків кредиторів, заснованих у правовій системі держави-попередниці».

Стаття 25

«Держави-правонаступниці, настільки, наскільки це можливо, повинні поважати набуті права приватних осіб в правовій системі держави-попередниці».

III. МІЖНАРОДНА СУДОВА ПРАКТИКА З ПИТАНЬ *PACTUM DE NEGOTIANDO* В МІЖДЕРЖАВНИХ СПРАВАХ

Зобов'язання, яке витікає з принципу *pactum de negotiando,* тобто обов'язку провести переговори з метою укладання угоди, повинне виконуватися добросовісно відповідно до фундаментального принципу *pacta sunt servanda* (угоди повинні виконуватися). 26 січня 1972 р. Арбітражний суд щодо Угоди про німецькі зовнішні борги у справі «Греція проти Федеративної Республіки Німеччини» зазначив у цьому зв'язку наступне (§§ 62–65):

«Тим не менш, принцип *pactum de negotiando* також не без правових наслідків. Він означає, що обидві сторони будуть сумлінно докладати зусиль, щоб домогтися взаємоприйнятного рішення шляхом компромісу, навіть якби це означало відмову від сильних позицій, зайнятих раніше. Він передбачає готовність для цілей переговорів відмовитися від більш ранніх позицій і зустріти іншу сторону на півшляху. Мова Угоди не може тлумачитись як така, що означає, що кожна сторона має намір притримуватися своєї попередньої позиції і наполягати на повній капітуляції іншої сторони. Така концепція була б несумісною з терміном «переговори». Результат був би прямо протилежний тому, що було задумано. Зобов'язання вести переговори включає в себе розуміння, як поводитися з іншою стороною з метою знаходження спільної мови. Хоча Трибунал не приходить до висновку, що ст. 19 у зв'язку з пунктом II Додатку I в абсолютних термінах зобов'язує кожну із сторін досягти угоди, він вважає, що умови цих положень вимагають від сторін вести переговори, торгуватися і добросовісно намагатися досягти результату, прийнятного для обох сторін, поклавши тим самим край цьому тривалому протиріччю...

Угода про проведення переговорів щодо оспорюваних грошових вимог у даному випадку обов'язково включає готовність розглянути врегулювання спору. Це є справедливим, навіть якщо спір поширюється не тільки на суму вимог, але й також на їхнє існування. Принцип врегулювання спорів цим не порушується. Стаття 19 не обов'язково вимагає, щоб сторони вирішили різні правові питання, щодо яких вони мають розбіжності. Наприклад, вона не передбачає, що від обох сторін очікується дивитися одними очима на певні питання, які їх розділяють, наприклад, чи існують з точки зору права спірні вимоги, або чи є вони державними чи приватними вимогами. Що стосується цих питань, сторони по суті «погодилися не погодитися», але незважаючи на їхні неузгодженості щодо цих питань, вони

беруть на себе зобов'язання вести переговори наскільки це можливо з метою укладення угоди щодо вирішення спору...

Суд вважає, що основний принцип, визначений у справах «Континентальний шельф Північного моря», стосується і цього спору. Як було озвучено Міжнародним судом ООН, він підтверджує і надає значення звичайному сенсу слова «переговори». Щоб бути значущими, переговори повинні розпочинатися з метою досягнення угоди. Хоча, як ми вже зазначили, згода на переговори не обов'язково передбачає зобов'язання досягти угоди, вона таки означає, що в цьому напрямку мають бути здійснені серйозні зусилля».

Беручи до уваги також і виняткові обставини даної справи, Велика палата приходить до висновку, що було продемонстровано поза розумним сумнівом, що заявники мають «старі» валютні заощадження в валютних сумах і вважає достатньо доведеним те, що ці депозити становили «майно» для цілей ст. 1 Протоколу № 1.

Палата ЄСПЛ встановила, що питання про «старі» валютні заощадження було питанням правонаступництва.

Далі, підкреслюючи, що вирішення цього питання замість держав-відповідачів не є завданням Суду, Палата зазначила, що тим не менш може розглянути питання про те, чи становила нездатність заявників використати свої заощадження протягом більш ніж двадцять років, саме через невирішення цього питання державами-відповідачами, порушення ст. 1 Протоколу № 1 з боку будь-якої з цих держав.

Палата встановила таке порушення щодо Словенії, беручи до уваги низку таких факторів, як право власності щодо банків, законодавчі та інші заходи, здійснені щодо активів банків, статус відповідних філій після розпаду СФРЮ, передача коштів з цих філій до материнських банків, невдача переговорів, проведених під егідою банку міжнародних розрахунків у 2002 р., і відсутність будь-яких подальших конструктивних переговорів з цього питання. Вона також дійшла висновку, що порушення цієї статті з боку решти держав-відповідачів не було.

Як Суд неодноразово зазначав, ст. 1 Протоколу № 1 включає в себе три правила: перше правило, викладене в першому реченні першого абзацу, має загальний характер і проголошує

принцип мирного володіння майном; друге правило, яке міститься в другому реченні першого абзацу, стосується позбавлення майна і підпорядковує його умовам; третє правило, зазначене в другому абзаці, визнає, що держави мають право, серед іншого, контролювати володіння майном відповідно до загальних інтересів. Друге і третє правила, які стосуються конкретних випадків втручання в мирне володіння майном, слід розглядати в світлі загального принципу, викладеного в першому правилі.

Повертаючись до даної справи, слід зауважити, що в результаті різних заходів, вжитих на національному рівні, заявники не змогли скористатися своїми заощадженнями більш ніж двадцять років. Хоча, принаймні спочатку, замороження банківських рахунків можна було б розглядати як таке, що призначене для контролю за володінням майном у сенсі третього правила, можна поставити питання про те, чи не становив факт того, що депозити заявників залишалися недоступними протягом такого тривалого періоду, «позбавлення» в сенсі другого правила. Втім, беручи до уваги висновки про те, що законодавство держав-відповідачів не погасило вимог заявників або іншим чином не позбавило їх юридичної сили, а також визнання такими державами, що в принципі такі власники депозитів, як заявники, також повинні мати можливість розпоряджатися своїми заощадженнями, не можна сказати, що заявників було формально позбавлено їхніх заощаджень. З цих же причин Суд не вважає, що питання може розглядатися як таке, що чітко становить фактичну експропріацію. На цьому тлі, а також з урахуванням складності правових і фактичних питань, пов'язаних з цією справою, Суд вважає, що стверджуване порушення права власності не може бути кваліфіковане як таке, що підпадає в точну категорію порушення.

Основною метою ст. 1 Протоколу № 1 є захист особи від необґрунтованого втручання держави в мирне володіння її майном.

Однак в силу ст. 1 Конвенції кожна договірна сторона «забезпечує кожному, хто перебуває під [її] юрисдикцією, права і свободи, визначені в Конвенції». Виконання цього загального обов'язку може створити позитивні зобов'язання, властиві забезпеченню ефективного здійснення прав, гарантованих Конвенцією. У контексті ст. 1 Протоколу № 1 ці позитивні зобов'язання

можуть вимагати від держави вжити заходів, необхідних для захисту права власності.

Проте межі між позитивними та негативними обов'язками держави за ст. 1 Протоколу № 1 не піддаються точному визначенню. Втім, застосовувані принципи схожі. Незалежно від того, чи аналізується справа з точки зору позитивного обов'язку держави або з точки зору втручання з боку публічних органів, яке повинне бути виправдане, застосовні критерії суттєво не відрізняються. В обох контекстах увагу слід приділити справедливому балансу, якого необхідно досягти між конкуруючими інтересами особи і суспільства в цілому. Також справедливим є те, що цілі, згадані в цьому положенні, можуть мати певне відношення в оцінці того, чи було досягнуто балансу між вимогами залученого суспільного інтересу і фундаментальним правом власності заявника. В обох контекстах держава користується певною свободою розсуду у визначенні кроків, які необхідно здійснити для забезпечення дотримання Конвенції.

В даній справі заявники скаржилися на неможливість забрати заощадження зі своїх рахунків у банках, що розглядаються. Їхні депозити стали недоступними через такі фактори, як відсутність коштів у відповідних банках, накладення законом замороження рахунків і нездатність національних органів вжити заходів з метою надання таким вкладникам, як заявники, можливості розпоряджатися своїми заощадженнями. Такий стан речей цілком може бути розглянутий з точки зору втручання в ефективне користування правом, що захищається ст. 1 Протоколу № 1, або з точки зору незабезпечення користування цим правом.

Перша та найважливіша вимога ст. 1 Протоколу № 1 — це вимога законності. Друге речення абзацу першого дозволяє позбавлення майна «відповідно до умов, передбачених законом», а абзац другий визнає, що держави мають право контролювати володіння майном шляхом прийняття «законів». Крім того, принцип верховенства права — один з фундаментальних принципів демократичного суспільства — стосується всіх статей Конвенції. Принцип законності також передбачає, що застосовні положення національного законодавства повинні бути

достатньо доступними, точними і передбачуваними в їх застосуванні.

Між сторонами немає явної суперечки щодо того, чи було дотримано принципу законності в цій справі. Суд не бачить жодних підстав вважати інакше. Очевидним є те, що дана ситуація, а саме неспроможність заявників забрати свої заощадження, принаймні з моменту розпаду СФРЮ, мала юридичні підстави в національному законодавстві.

(d) Чи переслідували держави-відповідачі «законну мету»

Будь-яке втручання в користування правом за Конвенцією повинне переслідувати законну мету. Так само, у справах, пов'язаних з позитивним обов'язком, повинне бути законне обґрунтування бездіяльності держави. Принцип «справедливого балансу», втілений в ст. 1 Протоколу № 1, сам по собі припускає наявність загального інтересу спільноти. Крім того, слід ще раз підкреслити, що різні положення, закладені в ст. 1 Протоколу № 1, не є окремими в тому сенсі, що вони є невзаємопов'язаними, і що друге та третє правила стосуються лише певних випадків втручання в право на мирне володіння майном. Одним з наслідків цього є те, що існування інтересу суспільства, що вимагається другим реченням, або загального інтересу, зазначеного в абзаці другому, є наслідками принципу, викладеного в першому реченні, тому втручання в користування правом на мирне володіння майном за змістом першого речення ст. 1 Протоколу № 1 також повинне переслідувати мету в інтересах суспільства.

Через безпосереднє знання свого суспільства і його потреб національні органи влади в принципі знаходяться в кращому становищі, аніж міжнародний суддя, для оцінки того, що є «суспільним інтересом». Тому за системою захисту, встановленою Конвенцією, саме національні органи влади повинні здійснювати первісну оцінку щодо існування проблеми, яка становить суспільний інтерес і яка вимагає вжиття заходів у сфері користування правом власності. Оскільки свобода розсуду, наявна в законодавця при реалізації соціально-економічної політики, є широкою, Суд буде поважати рішення законодавця щодо того, що є в інтересах суспільства, якщо лише таке рішення явно не

має розумних фундацій. Суд уже постановляв, що ця логіка застосовується обов'язково до таких фундаментальних змін, як розпад держави внаслідок війни, — явищ, які неминуче спричиняють прийняття масштабного соціально-економічного законодавства.

Враховуючи широкі межі свободи розсуду, Суд вважає, що принцип законної мети також було дотримано в цій справі. За твердженням уряду Сербії, мета полягала в захисті ліквідності державних ресурсів у світлі складної економічної ситуації та фінансового краху, який переживала країна. Інші держави-відповідачі не прокоментували цього питання. Втім Суд готовий визнати, що після розпаду СФРЮ і подальших військових конфліктів держави-відповідачі повинні були вжити заходів для захисту своїх відповідних банківських систем і національних економік у цілому. У зв'язку із загальним розміром «старих» заощаджень в іноземній валюті очевидним є те, що жодна держава-правонаступниця не могла дозволити безконтрольне зняття таких заощаджень. Відтак Суд перейде до розгляду ключового питання, а саме чи було дотримано «справедливого балансу» між загальними інтересами та правами заявників за ст. 1 Протоколу № 1.

(e) Чи дотрималися держави-відповідачі принципу «справедливого балансу»

(i) Загальні принципи

Втручання в мирне володіння майном і бездіяльність повинні забезпечити справедливий баланс між вимогами загального інтересу суспільства та вимогами захисту основних прав особи. Іншими словами, в кожному випадку, пов'язаному зі стверджуваним порушенням ст. 1 Протоколу № 1, Суд повинен встановити, чи вимушена була певна особа понести непропорційний та надмірний тягар з причини дії або бездіяльності держави. При оцінці дотримання цієї вимоги Суд повинен дати загальну оцінку різних інтересів, що розглядаються, не забуваючи при цьому, що Конвенція покликана гарантувати права, які є «реальними і ефективними». У цьому контексті слід підкреслити, що невизначеність — законодавча, адміністративна чи така, що виникає з практики, застосовуваної органами влади, — є фактором, який

слід враховувати при оцінці поведінки держави. Дійсно, коли йдеться про загальні інтереси, державні органи зобов'язані діяти своєчасно, належним і послідовним чином (див. згадану вище справу «*Broniowski*», §§ 147–151).

(ii) Застосування загальних принципів до даної справи

У своїй ухвалі від 17 жовтня 2011 р. про визнання заяви прийнятною Палата встановила, що передбачені законом гарантії СФРЮ щодо «старих» заощаджень в іноземній валюті в банках, що розглядаються, ніколи не були активовані до розпаду СФРЮ, і що відтак відповідні зобов'язання не перейшли від цих банків до СФРЮ. Крім того, відповідно до цивільного законодавства СФРЮ та реєстру компаній, всі філії банків діяли від імені та за дорученням материнських банків на момент розпаду СФРЮ. Таким чином, Палата дійшла висновку, що банки залишалися відповідальними за «старі» заощадження в іноземній валюті у всіх своїх філіях до розпаду СФРЮ.

Сторони, по суті, визнали цей висновок у своїх поданнях по суті в Палаті і продовжили це робити в своїх поданнях у Великій палаті.

Велика палата погоджується з висновком Палати та підтримує його.

Суд неодноразово постановляв, що саме національні суди повинні в першу чергу вирішувати проблеми тлумачення національного законодавства, а роль Суду обмежується встановленням того, чи були сумісні з Конвенцією наслідки такого тлумачення.

Встановивши, що банки несли й досі несуть відповідальність за «старі» заощадження в іноземній валюті у своїх боснійсько-герцеговинських філіях, необхідно розглянути, як це зробила Палата, чи були відповідальні Словенія та Сербія за невиплату цими банками свого боргу заявникам. У цьому зв'язку Суд повторює, що держава може нести відповідальність за борги свого державного підприємства, навіть якщо компанія є окремою юридичною особою, за умови, що вона не користується достатньою інституційною та функціональною незалежністю від держави, щоб звільнити останню від її відповідальності за Конвенцією.

Ключовими критеріями, використаними у вищезазначених справах для визначення того, чи дійсно держава була відповідальна за такі борги, були наступні: правовий статус компанії (за публічним чи приватним правом); характер її діяльності (державні функції або звичайний комерційний бізнес); контекст її функціонування (наприклад, монополія або в значній мірі регульований бізнес); її інституційна незалежність (частка державної власності); та її функціональна незалежність (ступінь державного нагляду і контролю).

Додаткові фактори, які повинні братися до уваги, це те, чи була держава безпосередньо відповідальна за фінансові труднощі компанії, чи відбирала вона корпоративні кошти на шкоду компанії та її акціонерів, чи змогла вона зберегти на відстані витягнутої руки відносини з компанією або чи діяла вона іншим чином на зловживання корпоративною формою.

Наостанок, що стосується компаній, які знаходяться під режимом колективної власності, який широко застосовувався в СФРЮ і досі застосовується в Сербії, Суд постановив, що вони, як правило, не користуються «достатньою інституційною та функціональною незалежністю від держави», щоб звільнити останню від відповідальності за Конвенцією.

Встановивши, що Словенія несе відповідальність за борги банку «*Ljubljanska Banka Ljubljana*» перед пані Алішич та паном Саджаком, і що Сербія несе відповідальність за борги банку «*Investbanka*» перед паном Шахдановічем, Суд повинен розглянути питання про те, чи існує будь-яке розумне пояснення тому, що ці держави не змогли повернути заявникам кошти протягом стількох років.

Суд не погоджується з твердженням Словенії та Сербії про те, що принцип територіальності має бути застосований до заощаджень заявників.

Відповідно до норм міжнародного права про правонаступництво держав принцип «справедливого співвідношення» є керівним принципом настільки, наскільки справа стосується державного боргу. Хоча це правда, що Резолюція 2001 р. «Про правонаступництво держав у питаннях власності і боргів» Інституту міжнародного права передбачає, що принцип територіальності застосовується спеціально до національних боргів, заощаджень заявників, вочевидь, не належали до такої категорії державних боргів.

Суд також не погоджується з пропозицією Словенії та Сербії про те, що міжнародне право вимагає лише проведення переговорів щодо питань правонаступництва; воно також передбачає, що в разі недосягнення угоди державний борг повинен бути розділений на справедливій основі.

Крім того, слід зауважити, що справедливий розподіл відповідного боргу в даній справі потребує глобальної оцінки майна та боргів колишньої держави і розмір часток, які вже були віднесені кожній державі-правонаступниці. Це питання далеко виходить за рамки даної справи і за межі компетенції Суду (див. справу «*Kovačić* та інші», § 256).

З усіх викладених вище підстав Суд приходить до висновку, що мало місце порушення ст. 1 Протоколу № 1 з боку Словенії стосовно пані Алішич та пана Саджака, що мало місце порушення цієї статті з боку Сербії стосовно пана Шахдановіча, і що порушення цієї статті з боку будь-якої іншої держави-відповідача не було.

III. СТВЕРДЖУВАНЕ ПОРУШЕННЯ СТ. 13 КОНВЕНЦІЇ

1. Стаття 13 Конвенції передбачає:

«Кожен, чиї права та свободи, визнані в цій Конвенції, було порушено, має право на ефективний засіб юридичного захисту в національному органі, навіть якщо таке порушення було вчинене особами, які здійснювали свої офіційні повноваження».

А. Висновки Палати

Проаналізувавши низку засобів правового захисту, Палата дійшла висновку, що заявники не мали в своєму розпорядженні ефективних засобів правового захисту для своїх основних скарг. Тому вона відхилила заперечення урядів щодо невичерпання заявниками національних засобів правового захисту. Крім того, оскільки вона визнала Словенію відповідальною за «старі» заощадження в іноземній валюті в Сараєвській філії банку «*Ljubljanska Banka Ljubljana*», а Сербію — за «старі» заощадження в іноземній валюті в Тузлівській філії банку «*Investbanka*», Палата

встановила, що мало місце порушення ст. 13 з боку Словенії щодо пані Алішич та пана Саджака, порушення цієї статті з боку Сербії щодо пана Шахдановіча, і що порушення цієї статті з боку інших урядів-відповідачів не було.

С. Оцінка Великої палати

Суд неодноразово постановляв, що ст. 13 гарантує доступність на національному рівні засобів правового захисту для забезпечення суті прав, передбачених Конвенцією, в якій би формі вони не забезпечувалися у вітчизняній правовій системі. Таким чином, ст. 13 вимагає забезпечення національного засобу правового захисту для розгляду суті «небезпідставної скарги» за Конвенцією і надання відповідного відшкодування. Хоча обсяг зобов'язань Договірних держав за ст. 13 варіюється залежно від характеру скарги заявника, засіб правового захисту, що вимагається ст. 13, повинен бути ефективним як в законі, так і на практиці. «Ефективність» «засобу правового захисту» за змістом ст. 13 не залежить від визначеності сприятливого результату для заявника. Так само не обов'язково, щоб «орган», про який йдеться в цьому положенні, був судовим. Однак якщо це не судовий орган, його повноваження та гарантії, які він надає, є доречними у визначенні того, чи є засіб правового захисту, який він надає, ефективним. Крім того, навіть якщо один засіб правового захисту сам по собі не повною мірою задовольняє вимоги ст. 13, сукупність засобів, передбачених національним законодавством, може це зробити.

Висновки Палати

Палата застосувала в цій справі процедуру пілотного рішення та призначила певні заходи загального характеру.

2. Застосування загальних принципів до даної справи

Порушення, які Суд констатував у цій справі, зачіпають багатьох людей.

З огляду на системну ситуацію, яку він ідентифікував, Суд вважає, що для виконання даного рішення безсумнівно необхідними є загальні заходи на національному рівні.

Для того щоб сербські та словенські органи влади змогли перевірити баланс на рахунках заявників, останні і всі, хто знаходиться в їх становищі, повинні дотримуватися умов будь-якої процедури перевірки, яка може бути встановлена цими державами. При цьому жодна вимога не повинна відхилятися лише з причини відсутності оригіналів договорів або ощадних книжок (враховуючи сплив часу та війни, які так чи інакше негативно позначилися на стількох особах), за умови, що відповідні особи можуть довести свої вимоги іншими способами. Крім того, будь-які і всі рішення по перевірці повинні бути предметом можливого судового перегляду.

Хоча немає ніяких сумнівів у тому, що нездатність вільно розпоряджатися своїми «старими» заощадженнями в іноземній валюті протягом більш ніж двадцяти років спричинила певні страждання та розчарування у всіх осіб, яких це стосувалося, Суд не вважає за необхідне в даний момент призначати в якості загальної міри забезпечення їх всіх належною компенсацією за таку шкоду Сербією та Словенією. Однак якщо будь-яка з цих держав не вживе відповідних заходів і таким чином продовжуватиме порушувати Конвенцію, Суд зможе переглянути питання про компенсацію за шкоду у відповідній майбутній справі, яка стосуватиметься цього питання, проти відповідної держави.

Щодо широкого розуміння «інтересів суспільства» при застосуванні заходів позбавлення права власності і забезпечення при цьому належного пропорційного співвідношення між використаними засобами та поставленою метою

Завдяки безпосередньому знанню суспільства та його потреб національні органи влади мають у принципі кращі, ніж міжнародний суд, можливості для оцінки того, що відповідає «суспільним інтересам». Отже, створена Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод (далі — Конвенція) система захисту покладає саме на національні органи влади обов'язок початкової оцінки як існування проблеми суспільно-

го значення, яка виправдовує як заходи позбавлення права власності, так і проблеми необхідності заходів з усунення несправедливості. Це означає, що в цій сфері, як і в інших сферах, на які поширюються гарантії Конвенції, національні органи влади мають певну свободу розсуду.

Крім того, поняття інтересів суспільства необхідно розуміти широко. Зокрема, рішення з прийняття законів щодо експропріації майна, як правило, ухвалюється після розгляду політичних, економічних та соціальних питань, стосовно яких у демократичному суспільстві можуть існувати досить різні думки.

Захід, яким особу позбавляють права власності, має не лише ставити — як за фактами, так і в принципі — законну мету «в інтересах суспільства», а й забезпечувати при цьому належне пропорційне співвідношення між використаними засобами та поставленою метою.

У рішенні у справі Спорронґа і Льоннрот ця остання вимога сформульована іншими словами — через поняття «справедлива рівновага», яка має забезпечуватися між вимогами загальних інтересів суспільства та вимогами захисту основних прав людини.

Необхідну рівновагу не буде забезпечено, якщо при цьому на дану особу покладається «особистий і надмірний тягар».

Незважаючи на те, що в зазначеному рішенні Суд виходив із контексту загальної норми мирного володіння майном, проголошеної в першому реченні частини першої, він зазначив, що «пошук цієї рівноваги відбиває структура ст. 1 Протоколу № 1» у цілому

Витяг
з офіційного перекладу рішення у справі
«Джеймс та інші проти Сполученого Королівства»
від 21 лютого 1986 р.

Привласнено номер 3/1984/75/119

Заявники є або були довірчими особами, які розпоряджаються майном, переданим у їхню власність за заповітом другого герцога Вестмінстерського.

У районі Белірейвії, що в центрі Лондона, на території колишніх сільськогосподарських угідь на околиці Лондона, сім'я Вестмінстерів та її довірчі особи створили великий маєток

приблизно із 2000 будинків, який став одним із найпрестижніших житлових кварталів столиці. Заявники, як довірчі особи, позбулися права власності стосовно низки будинків у цьому маєтку з огляду на те, що їхні орендарі скористалися правом придбання такої нерухомості, яке надав їм Закон 1967 р. про орендну реформу з відповідними поправками.

Цей закон надав орендарям, які проживають у будинках на підставі «довгострокової оренди» (на період понад 21 рік або тривалість всіх подовжених строків якої становить понад 21 рік), сплачуючи за це «невисоку орендну плату», право придбати в обов'язковому порядку беззастережне право власності (фригольд) на дану нерухомість (частку конкретного земельного власника) на встановлених умовах та за умови дотримання встановлених вимог.

Закон, який розглядається в цій справі, не стосується звичайної системи здавання власності в оренду, згідно з умовами якої відносини орендодавця та орендаря стосовно будинків, які мають певну (оцінну) вартість, регулюються окремим законодавством у вигляді «Законів про оренду», які передбачають порядок встановлення «справедливої орендної плати», а також певні гарантії проти необґрунтованого виселення орендарів.

До законодавства, яке регулює порядок переведення орендованої нерухомості у власну, сьогодні належать Закон 1967 р. про орендну реформу (Закон 1967 р.), до якого внесені поправки Законом 1969 р. про житлове забезпечення (Закон 1969 р.), Закон 1974 р. про житлове забезпечення (Закон 1974 р.), Закон 1979 р. про орендну реформу, Закон 1980 р. про житлове забезпечення (Закон 1980 р.) і Закон 1984 р. про житлове забезпечення та контроль будівництва. Це законодавство передбачає, що особи в Англії та Уельсі, які займають «будинки» за умовами довгострокових орендних договорів, мають право, при виконанні певних вимог та умов, на придбання фригольда щодо будинку або подовження строку орендного договору. Термін «будинок» визначено як такий, що, зокрема, означає зблоковані двоквартирні будинки та будинки у безперервному ряді будинків, що мають спільні бокові стіни, але цей термін не включає квартири та ізольовані частини будинків з окремим входом (ст. 2 Закону 1967 р.).

У період з квітня 1979 р. до листопада 1983 р. було проведено операції, завдяки яким орендарі приблизно 80 будинків, орендованих на підставі довгострокових договорів, у житловому масиві Бельгрейвії (Лондон) — маєтку, створеному сім'єю Вестмінстерів та її довірчими особами, здійснили свої права, згідно із законодавством, яке оскаржується, придбавши в обов'язковому порядку частку заявників як фригольдерів цієї нерухомості. Ці операції торкнулися 77 будинків, які здавалися в «преміальну» оренду, і трьох будинків на землі, орендованій «під забудову». Заявники пояснили, що, згідно з практикою, якої дотримувалися в маєтку на той час, величина премії розраховувалася таким чином: спершу встановлювалася величина орендної плати як відсоток розрахункової величини орендної плати, доступної на ринку, і після цього розраховувалася премія як капіталізована за період чинності оренди вартість залишку розрахункової величини ринкової орендної плати. Вартість зазначених будинків було оцінено на підставі бази 1967 р. та на підставі бази 1974 р.

За словами заявників, з часом Закон 1974 р. заторкне ще більшу частину їхнього маєтку. Із листопада 1983 р. відбулося ще 43 операції з придбання орендарями фригольда, і загальна кількість будинків у маєтку, які перейшли, згідно із законодавством про орендну реформу, з орендної у фригольдну власність, уже становила на цей час 215. За попередніми розрахунками заявників, у їхньому маєтку надалі очікується ще від 500 до 800 таких операцій.

Розмір втрат, яких, за їхніми словами, зазнали заявники внаслідок вимушеного продажу нерухомості на передбачених законодавством умовах, порівняно з тим, що вони отримали б від продажу за умовами відкритого ринку, коливаються в межах від 1 350 до 148 080 фунтів стерлінгів у кожній операції і загалом становлять 1 479 407 фунтів стерлінгів стосовно будинків, оцінених на підставі бази 1967 р., та 1 050 496 фунтів стерлінгів стосовно будинків, оцінених на підставі бази 1974 р.

Заявники стверджували, що примусове передання їхнього права власності, на підставі Закону 1967 р. про орендну реформу із внесеними до нього поправками, спричинило порушення ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції.

Вони стверджували, що цей закон:

(i) порушив угоди, які заявники та їхні орендарі уклали між собою на власний розсуд іще до того, як цей закон набрав чинності;

(ii) розвіяв очікування, з якими заявники укладали ці угоди, та порушив умови, на яких вони ґрунтувалися;

(iii) примусив заявників, супроти їхньої волі, продати свою нерухомість приватним особам з вигодою для цих осіб;

(iv) позбавив заявників власності, яка в усіх випадках була продана за ціною, нижчою за ринкову ціну, а часто — набагато нижчою за таку ціну;

(v) уможливив для орендарів продаж цієї нерухомості на відкритому ринку з великими прибутками після придбання ними фригольда;

(vi) не передбачив порядку, згідно з яким заявники могли б оскаржити законність чи підстави для такого позбавлення їхнього права, або принципів, покладених в основу розрахунку компенсації, коли єдиним встановленим фактом є те, що дана орендована нерухомість підпадає під дію цього закону;

(vii) містить необґрунтований критерій ухвалення рішення щодо того, якої нерухомості їх можна позбавити, а якої не можна.

Скарга заявників спрямована проти положень та умов оскаржуваного законодавства. Вона не стосується способу виконання закону державним органом, чи то адміністративним, чи судовим. Фактично один із критичних аргументів заявників полягає в тому, що законодавство не надає можливості дискреційного та гнучкого його виконання відповідно до конкретних обставин кожної окремої власності.

Отже, Суд, як і Комісія, повинен зосередити увагу передусім на самому оскаржуваному законодавстві, щоб з'ясувати, чи відповідає воно ст. 1 Протоколу № 1.

Стаття 1 Протоколу № 1, по суті, гарантує право на власність.

У своєму рішенні від 23 вересня 1982 р. в справі Спорронґа і Льоннрот Суд, проаналізувавши зміст цієї статті, визнав, що вона містить «три окремі норми»: перша норма, викладена в першому реченні частини першої, має загальний характер і проголошує принцип мирного володіння майном; друга норма,

яка міститься в другому реченні частини першої, стосується позбавлення майна і підпорядковує його певним умовам; третя норма, зазначена в частині другій, визнає, що Договірні держави мають право, зокрема, контролювати використання майна відповідно до загальних інтересів. Суд також зазначив, що перед тим як з'ясувати, чи було дотримано першої загальної норми, він має встановити, чи застосовні в цій справі дві інші норми. Однак, хоча ці три норми і є «окремими», вони пов'язані між собою. Друга і третя норми стосуються конкретних випадків втручання у право мирного володіння майном і, отже, мають тлумачитися у світлі загального принципу, проголошеного в першій нормі.

Вираз «в інтересах суспільства»: Суд погоджується із заявниками, що позбавлення права власності на майно, здійснене лише з метою надання особистої вигоди приватній стороні, не може бути таким, що відповідає «суспільним інтересам». Однак примусове передання права власності на майно від однієї особи до іншої може, залежно від обставин, становити законний засіб забезпечення суспільних інтересів. У цьому зв'язку, навіть на підставі тих текстів чинних конституцій, законів та прецедентних рішень Договірних держав, у яких використані словосполучення, адекватні значенню «в інтересах суспільства», не можна побачити жодного загального принципу, який би виправдовував розуміння поняття суспільних інтересів як таке, що виключає примусове передання права власності від однієї до іншої приватної сторони.

Так само англійську фразу «в інтересах суспільства» не можна розуміти як таку, що вимагає використання переданого майна в інтересах широкого загалу чи отримання суспільством взагалі прямої вигоди від такого передання. Передання права власності на майно з метою виконання політики, спрямованої на зміцнення соціальної справедливості в суспільстві, можна правомірно вважати заходом, здійсненим «в інтересах суспільства».

Зокрема, справедливість системи права, яка регулює право договорів чи майнові права приватних сторін, становить суспільно значуще питання, і тому законодавчі заходи, спрямовані на забезпечення такої справедливості, можуть відповідати

«інтересам суспільства», навіть якщо вони передбачають примусове передання права власності на майно від однієї особи до іншої.

Вираз «*pour cause publique*» («в інтересах суспільства»), використаний у французькому тексті ст. 1 Протоколу № 1, фактично можна тлумачити як такий, що має вузький зміст, на який посилаються заявники, про що свідчить національне право деяких, але не всіх Договірних держав, у яких цей вираз або його еквівалент вживається в контексті експропріації майна. Однак цей факт не вирішальний, оскільки Суд уже визнав у своїй практиці, що чимало конвенційних концепцій мають «автономне» значення. Крім того, слова «*publique*» («інтереси суспільства») також можуть мати ширше значення і означати заходи з експропріації, вжиті на виконання політики, спрямованої на зміцнення соціальної справедливості.

Суд, як і Комісія, вважає, що таке тлумачення найкраще передає зміст цих формулювань в англійському та французькому текстах, якщо зважати на предмет і мету ст. 1 Протоколу № 1 (див. ст. 33 Віденської конвенції про право міжнародних договорів та рішення у справі «Санді Таймс» від 26 квітня 1979 р., п. 48), які передусім полягають у виключенні можливості необґрунтованої конфіскації майна. Заявники стверджували, що вживання в одному й тому самому контексті різних словосполучень — «*public interest*» («інтереси суспільства») в ч. 1 ст. 1 Протоколу № 1 та «*general interest*» («загальні інтереси») в ч. 2 — має, відповідно до загальновизнаного принципу тлумачення договорів, свідчити про посилання на різні поняття. За їхніми словами, ця стаття надає державі більшу свободу не в позбавленні особи її права власності, а в регулюванні використання власності цією особою.

На думку Суду, навіть якби в цій статті були якісь розбіжності між поняттям «інтереси суспільства» і поняттям «загальні інтереси», таку докорінну розбіжність між цими поняттями, яку мають на увазі заявники при розгляді даного питання, встановити неможливо.

З огляду на ці міркування Суд дійшов висновку: заволодіння майном, здійснене з метою впровадження соціальної, економічної чи іншої політики, яку передбачає закон, може відповідати

«суспільним інтересам», навіть якщо суспільство в цілому безпосередньо не користується і не володіє цим майном.

Отже, законодавство про орендну реформу не є, з огляду на такі факти, порушенням ст. 1 Протоколу № 1. Тому необхідно з'ясувати, чи задовольняє в інших відношеннях це законодавство критерію відповідності «інтересам суспільства» та решті вимог, викладених у другому реченні цієї статті.

Чи задовольняє законодавство про орендну реформу критерію відповідності «інтересам суспільства» та решті вимог норми стосовно позбавлення права власності

Свобода розсуду

Завдяки безпосередньому знанню суспільства та його потреб національні органи влади мають у принципі кращі, ніж міжнародний суд, можливості для оцінки того, що відповідає «суспільним інтересам». Отже, створена Конвенцією система захисту покладає саме на національні органи влади обов'язок початкової оцінки як існування проблеми суспільного значення, що виправдовує як заходи позбавлення права власності, так і проблеми необхідності заходів з усунення несправедливості, національні органи влади мають певну свободу розсуду.

Крім того, поняття «інтересів суспільства» необхідно розуміти широко. Зокрема, як зазначила Комісія, рішення з прийняття законів щодо експропріації майна, як правило, ухвалюється після розгляду політичних, економічних та соціальних питань, стосовно яких у демократичному суспільстві можуть існувати досить різні думки. Суд, визнавши природним, що свобода розсуду, якою користується законодавчий орган у здійсненні соціальної та економічної політики, має бути широкою, поважатиме рішення такого органу у визначенні того, що відповідає «інтересам суспільства», лише тоді, коли таке рішення має відповідне обґрунтування. Іншими словами, хоча Суд не може підмінити оцінку національних органів своєю власною оцінкою, він зобов'язаний перевірити законність оскаржених заходів у світлі ст. 1 Протоколу № 1 і при цьому проаналізувати факти, з посиланням на які діяли національні органи влади.

Чи була законною, у принципі та з погляду фактів, мета оскаржуваного законодавства

Закон був покликаний реформувати існуюче право, яке, як вважалося, було «несправедливим стосовно орендаря», і забезпечити втілення в життя так званого морального права орендаря, що мешкає в орендованому ним будинку, володіти цим будинком.

Усунення того, що вважається соціальною несправедливістю, є свідченням функціонування демократичної законодавчої системи. Якщо говорити конкретніше, сучасне суспільство розглядає забезпечення населення житлом як найважливішу соціальну потребу, регулювання якої не можна цілком покладати на ринкові механізми. Свобода розсуду є достатньо широкою для того, щоб поширюватися на законодавство, спрямоване на забезпечення більшої соціальної справедливості в житловій сфері, навіть коли таке законодавство втручається в існуючі договірні відносини між приватними сторонами і не надає державі чи суспільству загалом безпосередньої вигоди. Тому в принципі мета, поставлена перед законодавством про орендну реформу, була законною.

Засоби, вибрані для досягнення мети

Захід, яким особу позбавляють права власності, має не лише ставити — як за фактами, так і в принципі — законну мету «в інтересах суспільства», а й забезпечувати при цьому належне пропорційне співвідношення між використаними засобами та поставленою метою (див., рішення у справі Ашінідейна, п. 57).

У рішенні у справі Спорронґа і Льоннрот ця остання вимога сформульована іншими словами — через поняття «справедлива рівновага», яка має забезпечуватися між вимогами загальних інтересів суспільства та вимогами захисту основних прав людини. Необхідну рівновагу не буде забезпечено, якщо при цьому на дану особу покладається «особистий і надмірний тягар». Незважаючи на те, що в зазначеному рішенні Суд виходив із контексту загальної норми мирного володіння майном, проголошеної в першому реченні частини першої, він зазначив, що «пошук цієї рівноваги відбиває структура статті 1 Протоколу № 1» у цілому.

Суд вважає, що захід має бути як відповідним поставленій меті, так і пропорційним їй. Чи це справді так, буде з'ясовано нижче при розгляді різних аргументів заявників.

Стаття 1 Протоколу № 1 тлумачиться як така, що містить критерій суворої необхідності.

Але Суд вважає, що таке тлумачення невиправдане. Наявність альтернативних рішень сама по собі не є підставою вважати законодавство про орендну реформу невиправданим; це становить лише один із факторів, який має враховуватися при з'ясуванні того, чи можна вважати вибрані засоби прийнятними і придатними для досягнення законної мети, зважаючи на необхідність забезпечення відповідної «справедливої рівноваги».

Якби законодавчий орган дотримувався критерію суворої необхідності, Суд не з'ясовував би, чи було це законодавство найкращим розв'язанням проблеми, чи законодавчі повноваження треба було здійснити в інший спосіб.

Право на компенсацію

Першим постає питання, чи міркування щодо наявності та розміру компенсації мають суттєве значення в контексті другого речення ч. 1 ст. 1 Протоколу № 1, оскільки у тексті цього положення нічого з цього приводу не зазначено. Комісія, з якою погодилися і Уряд, і заявники, тлумачить цю статтю як таку, з якої загалом випливає вимога виплати компенсації, що має виконуватися при переданні права власності від однієї особи до іншої в межах юрисдикції Договірної держави.

Як і Комісія, Суд зауважує, що, згідно з правовими системами Договірних держав, відчуження майна в суспільних інтересах, без виплати при цьому компенсації, може бути виправданим лише за наявності виняткових обставин, розглядати які в цій справі сенсу немає.

Що стосується ст. 1 Протоколу № 1, передбачений нею захист права власності, у разі відсутності того чи іншого відповідного принципу, був би ілюзорною і недієвою гарантією. Певна річ, умови компенсації мають суттєве значення для оцінки того, чи забезпечує оспорюване законодавство справедливу рівновагу між різними залученими до справи інтересами, і особливо для

з'ясування, чи не покладає це законодавство непропорційний тягар на заявників.

Суд також погоджується з висновком Комісії щодо норми компенсації: передання права власності від однієї особи до іншої без сплати суми, яка більш-менш відповідає вартості майна, звичайно становить непропорційне втручання, яке не можна вважати виправданим у контексті ст. 1 Протоколу № 1. Однак ця стаття не гарантує права на повну компенсацію за всіх обставин. Законні цілі забезпечення «інтересів суспільства», які передбачаються заходами економічної реформи чи заходами, призначеними забезпечити більшу соціальну справедливість, можуть диктувати необхідність неповного відшкодування ринкової вартості такого майна. До того ж, здійснюючи свій нагляд, Суд лише уповноважений встановити, чи виходить вибір умов компенсації за межі широкої свободи розсуду, яка надається державі у цій сфері.

Загальні принципи міжнародного права

Обґрунтовуючи альтернативну аргументацію, заявники стверджували, що посилання в другому реченні ст. 1 Протоколу № 1 на «загальні принципи міжнародного права» означає, що, згідно з міжнародним правом, як вони вважають, вимога негайної, адекватної та реальної компенсації за експропріацію майна іноземців також стосується громадян даної країни.

Комісія завжди визнавала, що зазначені принципи не застосовуються до випадку експропріації державою майна своїх громадян. Уряд підтримав цю думку. Суд також погоджується з ним. Заявники також стверджували, що, стосовно тлумачення Комісії, посилання в ст. 1 Протоколу № 1 на загальні принципи міжнародного права було б зайвим, оскільки в ній уже містяться гарантії захисту для іноземців.

Суд не поділяє такої думки. Включення в статтю цього посилання можна розглядати як засіб, який служить щонайменше двом цілям. По-перше, він дає іноземцям змогу вдаватися безпосередньо до механізму Конвенції для здійснення своїх прав на підставі відповідних принципів міжнародного права, тоді як в іншому разі вони б мусили шукати захисту через дипломатичні

канали або домагатися застосування інших наявних засобів урегулювання спорів.

По-друге, це посилання надає гарантії захисту становища іноземців, виключаючи будь-яку можливість твердження, що набрання Протоколом № 1 чинності призвело до обмеження їхніх прав. З цього приводу також варто зазначити, що в ст. 1 цього Протоколу чітко сказано, що позбавлення майна має здійснюватися «в інтересах суспільства»: оскільки така вимога завжди була елементом загальних принципів міжнародного права, таке чітко сформульоване положення було б саме по собі зайвим, якби згадана стаття означала застосовність цих принципів як до громадян, так і до осіб, які не є громадянами даної держави.

Нарешті, зазначали заявники, якщо загальні принципи міжнародного права тлумачити як незастосовні до експропріації державою майна своїх власних громадян, то це означало б диференціацію за ознакою громадянства. За їхніми словами, це не відповідало б двом положенням, інкорпорованим у Протокол № 1 ст. 5 цього Протоколу: ст. 1 Конвенції, яка зобов'язує Договірні держави гарантувати кожному в межах своєї юрисдикції передбачені Конвенцією права та свободи, і ст. 14, яка проголошує принцип недопущення дискримінації.

Що стосується ст. 1 Конвенції, то фактично, згідно з більшістю положень Конвенції та Протоколів до неї, громадяни та особи, які не є громадянами, мають однакові гарантії, але це не виключає наявності винятків, якщо це зазначено в конкретному.

Що стосується ст. 14 Конвенції, Суд завжди постановляв, що різні підходи до осіб не становлять дискримінації, якщо вони мають «об'єктивне і справедливе виправдання».

Можуть існувати досить вагомі підстави для встановлення відмінностей у компенсаційному законодавстві стосовно громадян та іноземців, особливо у випадку експропріації майна, здійснюваного в контексті соціальної реформи. Перед національним законодавством найбільш уразливими виявляються передусім іноземці: на відміну від громадян країни, вони здебільшого не беруть участі ані у виборах, ані в призначенні нормопроектувальників, ані в прийнятті законодавства. По-друге, хоча позбавлення майна має завжди здійснюватися в інтересах суспільства, компенсаційні підходи при цьому до громадян та

іноземців можуть бути різними і, безперечно, можуть існувати законні підстави вимагати від громадян нести більший тягар у суспільних інтересах, ніж несуть іноземці.

Розглядаючи формулювання, при тлумаченні якого виникли такі розбіжності, Суд вважає за доцільне звернутися до матеріалів з підготовки Конвенції як додаткового засобу тлумачення (див. ст. 32 Віденської конвенції про право міжнародних договорів).

Нарешті, немає свідчень того, що з часу набрання Протоколом № 1 чинності Договірні держави практично вже розглядають посилання на загальні принципи міжнародного права як застосовні до законодавчого режиму, який вони встановили для своїх власних громадян. Наведені факти свідчать про протилежне.

Виходячи з усіх цих міркувань, Суд дійшов висновку, що загальні принципи міжнародного права не застосовні до випадку, коли держава здійснює експропріацію майна своїх власних громадян.

У своїй практиці Суд постійно визнавав, що терміни «закон» або «законний» у Конвенції «стосуються не просто внутрішнього права держави, а якості закону, вимагаючи його відповідності принципові верховенства права».

Принцип, яким керувався парламент стосовно «морального права» орендаря мати даний будинок у своїй власності і який, за висновком Суду, перебуває в межах свободи розсуду держави, однаковою мірою застосовується до будинків, які мали заявники в Бельгрейвії.

Перше речення частини першої («норма мирного володіння своїм майном»)

Як альтернативний і додатковий аргумент, заявники стверджували, що їхнє право, гарантоване першим реченням ст. 1 Протоколу № 1, на мирне володіння майном було порушено.

Норма (у другому реченні), згідно з якою позбавлення особи майна може здійснюватися лише на певних умовах, стосується певної категорії втручання (фактично, найбільш радикального) у право на мирне володіння своїм майном; друге речення доповнює та уточнює загальний принцип, проголошений у першо-

му реченні. Це унеможливлює висновок про те, що, застосовуючи цей загальний принцип до даної справи, Суд має дійти іншого висновку, ніж той, якого він дійшов при застосуванні норми другого речення.

Заявники стверджували, що вони постраждали внаслідок дискримінації при здійсненні права на захист власності, передбаченого ст. 1 Протоколу № 1. За їхніми словами, було порушено ст. 14 Конвенції, в якій зазначено:

«Здійснення прав і свобод, викладених у цій Конвенції, гарантується без будь-якої дискримінації за ознакою статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного або соціального походження, належності до національних меншин, майнового стану, народження або інших обставин».

Згідно з аргументами заявників, законодавство про орендну реформу призводить до дискримінації за ознакою майна *(«property») («fortune»* у французькому тексті), оскільки, по-перше, воно становить захід із перерозподілу майна, що здійснюється лише стосовно обмеженої категорії власності, тобто щодо будинків, які орендовані за довгостроковими договорами і в яких проживають орендарі; і, по-друге, чим менша вартість орендованої нерухомості, тим суворіший цей захід по відношенню до орендодавця.

Для цілей ст. 14 різниця в поводженні становить дискримінацію, якщо така різниця не має об'єктивного і достатнього виправдання, тобто якщо вона не має законної мети або якщо не забезпечено належного пропорційного співвідношення між використаними засобами та поставленою метою (див. прецедент — рішення у справі Абдулазіза, Кабалеса та Балкандалі, п. 72). Як і стосовно засобів втілення в життя права на захист власності, Договірні держави мають право на певну свободу розсуду в оцінці того, чи дають змогу — і якою мірою — відмінності в ситуаціях, які в інших аспектах подібні, застосовувати до них різний правовий режим.

Заявники скаржилися, що порядок, встановлений законодавством про орендну реформу, позбавляє орендодавців, що перебувають під загрозою втрати свого майна, будь-яких засобів оспорити, одразу після задоволення закладених у законодавстві

критеріїв, право орендаря на викуп орендованого нерухомого майна. За їхніми словами, факт відсутності можливості перевірки судом чи органом з розгляду скарг будь-якого питання конкретних обставин, потреби в захисті даного орендаря спричиняє порушення п. 1 ст. 6 Конвенції.

Пункт 1 ст. 6 Конвенції поширюється лише на «предмети спору» (спори) щодо (цивільних) «прав та обов'язків», які можна вважати — принаймні на таких, що потребують доказу, підставах — визнаними згідно з національним законодавством; він сам по собі не гарантує будь-якого конкретного наповнення (цивільних) «прав та обов'язків» у матеріальному праві Договірної держави.

Підтвердженням цього аналізу служить той факт, що п. 1 ст. 6 Конвенції не вимагає наявності національного суду, правоможного визнати недійсним національний закон чи позбавити його юридичної сили. У справі, що розглядається, безпосередній наслідок даного законодавства Сполученого Королівства полягає в тому, що орендодавець не в змозі оспорити право орендаря на придбання нерухомості в примусовому порядку, якщо таке придбання відповідає положенням цього законодавства.

У справі Спорронґа і Льоннрот, на яку часто посилалися заявники, Суд визнав, по-перше, застосовність п. 1 ст. 6 Конвенції, оскільки існувала спірна скарга про недотримання шведського закону, і, по-друге, наявність порушення, оскільки не було засобу правового захисту, за допомогою якого можна було б порушити цю скаргу в «суді, правоможному вирішити всі аспекти цієї справи. На відміну від цього, якби у справі, що розглядається, заявники вирішили, що існують підстави стверджувати про недотримання положень законодавства про орендну реформу, вони мали б усі можливості звернутися до суду, правоможного вирішити будь-яке питання такого характеру.

Отже, порушення п. 1 ст. 6 Конвенції у цій справі допущено не було.

Щодо відсутності розумних підстав для заявників сподіватися на те, що вони будуть і надалі користуватися земельною ділянкою, у контексті регіонального планування та політики збереження навколишнього середовища

Чітко застосувавши принципи, що регулюють використання земель державної власності, згідно з якими займання таких земель можливе лише на тимчасовій та потенційно відкличній основі, національні судові органи виключили визнання за заявниками реального права на їхні будинки.

Обставина, пов'язана із дуже тривалим терміном займання, таким чином, не мала жодних наслідків щодо належності ділянки до морських земель державної власності, яким властивий невідчужуваний та невід'ємний характер.

За таких умов, незважаючи на добросовісне придбання будинків, оскільки дозволи на займання не утворювали реальних прав на землі державної власності, Суд має сумніви щодо розумних підстав для заявників сподіватися на те, що вони будуть і надалі користуватися ними, виходячи лише з факту виданих їм дозволів на займання.

Розглядаючи скаргу заявника за ст. 1 Протоколу № 1, Суд зазначив, що дозвіл на користування ділянкою містив положення про те, що заявник повинен був, у випадку відповідної вимоги, повернути ділянку до її первісного стану шляхом знесення будівель, зведених на ділянці державної власності. Таким чином, заявник знав, що дозволи мали тимчасовий і потенційно відкличний характер.

Відмова продовжити дію дозволів та припис на адресу заявників про приведення ділянок до стану, в якому вони перебували до зведення будинків, були проявом бажання забезпечити послідовне і більш суворе виконання закону.

Крім того, заявник відмовився від компромісного рішення та відхилив пропозицію префекта про продовження використання будинків на певних умовах, хоч це і могло б у розумний спосіб примирити наявні інтереси.

Зрештою, зважаючи на те, що заявник не міг не знати про принцип відсутності відшкодування, який був чітко виписаний в усіх дозволах на тимчасове займання земель державної власності, що видавались йому, відсутність відшкодування не була непропорційним заходом, вжитим з метою забезпечення суспільного інтересу

Витяг
з неофіційного перекладу ухвали у справі
«Депаль проти Франції»
від 29 березня 2010 р.

Заява № 34044/02

У 1960 р. заявник і його дружина придбали житловий будинок, який був частково збудований на ділянці, розташованій на морському узбережжі, що відноситься до морських земель державної власності. Аби мати законний доступ до свого майна, вони користувались тимчасовими дозволами на займання морських земель державної власності, які регулярно видавались їм на певних умовах до грудня 1992 р.

З різних документів, що стосуються будинку, видно, що рішенням від 5 грудня 1889 р. префект Морбіан уповноважив пана А., з огляду на сплату звинувачення, «утримувати на морській державній власності бухта Керіон, в муніципалітеті Аррадон, дамбу ... на якій стоїть житловий будинок». Будинок нібито був побудований до цього рішення, незважаючи на рішення префекта від 31 травня 1856 р. про відмову у наданні дозволу на будівництво. У рішенні від 1889 р. зазначено, що «існування житлового будинку на морській державній власності було зафіксовано в 1886 році ... і особа, що видала дозвіл, зобов'язується сплатити збір з 1 січня 1887 року». Вона також зазначила, що дамба неправильної форми, на якій стояв житловий будинок, «ніяк не може втручатися в права на мореплавання або морський прибережний рух за умови, що на кожному кінці ділянки будуються сходи для того, щоб полегшити доступ громадян», і що влада «залишила за собою право змінювати або скасовувати дозвіл без того, щоб дозвіл таким чином набував права вимагати компенсації або відшкодування збитків у цьому відношенні. Він повинен, якщо потрібно, відновити ділянку до початкового стану».

Справа *Brosset-Triboulet* стосується подібних фактів.

У 1945 р. мати заявників придбала житловий будинок на морських землях державної власності. Кілька послідовних мешканців ділянки користувались префекторальним дозволом

на займання, який систематично поновлювався з вересня 1909 р. по грудень 1990 р.

У вересні 1993 р. префект повідомив сторонам в обох справах, що, внаслідок введення в дію закону про розвиток, захист і використання узбережжя («закон про узбережжя»), він надалі не матиме можливості подовжувати дозвіл на попередніх умовах, оскільки згаданий закон виключає будь-яке приватне використання морських земель державної власності, зокрема з метою експлуатації житлових будинків. Разом із тим він запропонував їм укласти угоду про обмежений дозвіл, який передбачав виключно особисте використання будинків із забороною передачі чи уступки ділянок та будинків, що являло собою єдину можливість для проведення робіт по догляду, а також забезпечувало державі право по закінченні дії дозволу повернути собі ділянку в її первинному стані або знову використовувати існуючі на ній будівлі. Сторони відхилили цю пропозицію та в травні 1994 р. звернулись до адміністративного суду з проханням скасувати рішення префекта. У грудні 1995 р. останній звернувся із заявою до адміністративного суду, звинувативши сторони в порушенні правил використання земель державної власності по факту займання таких земель без відповідного дозволу. Він вимагав також повернення ділянки узбережжя до її стану, який передував зведенню будинків, за рахунок сторін та без будь-яких відшкодувань. В останній інстанції Державна рада Франції в березні 2002 р. дійшла висновку, що спірне майно належало до морських земель державної власності; що сторони не володіли реальним правом на це майно і що, таким чином, обов'язок приведення до відповідного стану без попереднього відшкодування не являло собою рішення, яке підпадало б під заборону на підставі ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі — Конвенція).

Стосовно права — Стаття 1 Протоколу № 1:

а) Можливість застосування

Чітко застосувавши принципи, які регулюють використання земель державної власності, згідно з якими займання таких земель можливе лише на тимчасовій та потенційно відкличній основі, національні судові органи виключили визнання за заявниками реального права на їхні будинки. Отже, обставина, пов'язана із дуже тривалим терміном займання, не мала жодних наслідків щодо належності ділянки до морських земель державної власності, яким властивий невідчужуваний та невід'ємний характер.

За таких умов, незважаючи на добросовісне придбання будинків, оскільки дозволи на займання не утворювали реальних прав на землі державної власності, Суд має сумніви щодо розумних підстав для заявників сподіватися на те, що вони будуть і надалі користуватися ними, виходячи лише з факту виданих їм дозволів на займання.

Насправді, всі префекторальні дозволи містили згадку про обов'язок, у випадку відкликання дозволу на займання, повернути ділянку до її первинного стану, якщо адміністрація висуне таку вимогу.

Натомість той факт, що внутрішнє законодавство держави не визнає приватний інтерес як право власності, не суперечить тому, аби такий інтерес, за певних обставин, міг розглядатися як майно в сенсі ст. 1 Протоколу № 1. У цій конкретній справі час, який минув, призвів до виникнення майнового інтересу заявників щодо користування своїми будинками, визнаного і важливого достатньою мірою, аби він розглядався як майно.

Беручи до уваги принципи, які регулюють використання земель державної власності, та відсутність факту виконання знесення на цей день, позбавлення власності в цій конкретній справі не має місця. Відмова у поновленні дозволів на приватне займання державної власності, з приводу яких заявникам було відомо, що вони можуть одного дня зазнати цієї міри, та припис про знесення будинків можуть розглядатись як регламентні норми щодо використання майна в суспільно корисних цілях. До того ж мотивація, наведена префектом у відмові поновити дозволи, спирається на норми закону про узбережжя. Втручання, яке мало місце, переслідувало суспільно корисну мету, а саме сприяння вільному доступу до узбережжя.

Лишається потреба встановити, чи, враховуючи інтерес заявників до збереження своїх будинків, вимога про приведення ділянки в первинний стан є пропорційним заходом відносно заявленої мети. Політика розвитку територій та захисту довкіл-

ля, в межах якої суспільний інтерес займає переважне місце, залишає державі широкий оціночний простір.

Що стосується того, чи було втручання, Суд нагадує, що, визначаючи, чи відбулося позбавлення власності в рамках другого «правила», необхідно не тільки розглянути питання про те, чи відбулося формальне зняття або експропріація власності, але дивитися за видимість і досліджувати реалії ситуації, на яку поскаржилися. Оскільки Конвенція має на меті гарантувати «практичні та ефективні права», слід переконатися, чи це становило фактичну експропріацію (див. *Brumărescu* проти Румунії, № 28342/95, § 76, та *Sporrong ma Lönnroth* проти Швеції, 23 вересня 1982 р.).

Суд зазначає, що не заперечується, що земля, на якій побудований будинок, класифікується як державна власність. Беручи до уваги принципи, що регулюють цю категорію майна, а також той факт, що заходи щодо знесення не були впроваджені на сьогоднішній день, Суд вважає, що не було позбавлення власності у значенні другого речення абз. 1 ст. 1 Протоколу № 1.

Суд вважає, що непоновлення рішень, що дозволяють приватне користування державною власністю, яку заявник мав очікувати, одного разу вплине на нього, а отриманий наказ про знесення будинку може бути проаналізований як контроль використання майно відповідно до загальних інтересів. Дійсно, правила, що регулюють державну власність, якщо вони визначають її як суспільне користування, підпадають під цю категорію. Більше того, причини, за якими префект відмовився поновити дозвіл, ґрунтувалися на положеннях Закону про прибережні зони, які стосуються охорони природного стану морського узбережжя.

Суд не може погодитися з твердженням заявника про те, що мета втручання не була в загальних інтересах, а саме захист призначення майна як державної власності та навколишнього середовища. Він визнає, що національні суди аналізували втручання у дане майно лише з точки зору його класифікації як державної власності. Він також зауважує, що, видаючи послідовні рішення, що дозволяють заселення, держава де-факто послабила захист призначення майна як землі на користь громадськості. Однак з моменту набрання чинності Закону про прибережні зони, розділ 1 якого передбачає, що «узбережжя є географічним об'єктом, який вимагає конкретної політики в галузі розвитку, збереження та покращення», ці дозволи більше не оновлюються з метою захисту морського узбережжя та загалом навколишнього середовища.

Суд нагадує, що збереження навколишнього середовища, яке в сучасному суспільстві є все більш важливим питанням, стало причиною, захист якої викликає постійний і стійкий інтерес громадськості, а, отже, і державної влади.

Суд неодноразово наголошував на цьому пункті стосовно захисту сільської місцевості та лісів.

Іншим прикладом є захист прибережних районів і, зокрема, пляжів, які є «відкритою для всіх громадян» областю, де потрібна відповідна політика планування. Тому Суд вважає, що втручання переслідувало загальну легітимну мету: сприяти необмеженому доступу до берега, важливість якого була чітко встановлена.

Згідно з усталеною прецедентною практикою, абз. 2 ст. 1 Протоколу № 1 слід читати з урахуванням принципу, проголошеного в першому реченні. Отже, втручання має забезпечити «справедливий баланс» між вимогами загального інтересу громади та вимогами захисту основних прав людини. Пошук такого балансу відображається в структурі ст. 1 Протоколу № 1 в цілому, а отже, і в п. 2: має бути розумне співвідношення пропорційності між використовуваними засобами та поставленою метою. Визначаючи, чи задовольняється ця вимога, Суд визнає, що держава користується широкою свободою розсуду як щодо вибору засобів примусового виконання, так і для з'ясування того, чи наслідки виконання виправдані в загальних інтересах з метою досягнення мети відповідного закону. Необхідний баланс не буде досягнуто, якщо зацікавлена особа повинна була нести індивідуальний та надмірний тягар.

Суд, до того ж, часто повторював, що регіональне планування та політика збереження навколишнього середовища, коли загальний інтерес спільноти є надзвичайно важливим, надає державі свободу розсуду, яка є ширшою, ніж коли виникають виключно цивільні права.

Суд зауважує, що заявник сам не побудував цей будинок, а купив його нотаріально в 1960 р. З тих пір він підтримував будинок і сплачував на нього податки і збори.

Суд доходить висновку, що заявник завжди знав, що рішення, які дозволяють зайнятість, були ненадійними і відкликаними, і вважає, що влада не може вважатися такою, що сприяє збереженню невизначеності щодо правового статусу «володіння».

Слід визнати, що заявник протягом тривалого часу мирно користувався «володінням».

Суд, однак, не бачить недбалості з боку органів влади, а толерантність до тривалого користування, яка, крім того, підпорядковується певним правилам. Відповідно, немає жодних доказів, що доводять твердження заявника про те, що відповідальність влади за невизначеність щодо статусу будинку зростала з плином часу.

Виняткову тривалість перебування та певні коливання з боку органів влади слід розглядати в контексті відповідного часу, коли проблеми розвитку та охорони навколишнього середовища ще не досягли того рівня, який сьогодні спостерігається.

Нарешті, Суд нагадує, що, коли йдеться про заходи, що контролюють використання власності, відсутність компенсації є фактором, який необхідно враховувати при визначенні того, чи був досягнутий справедливий баланс, але самого по собі його не достатньо для визнання порушення ст. 1 Протоколу № 1.

У цій справі, беручи до уваги норми, що регулюють державну власність, і враховуючи, що заявник не міг не знати про принцип відсутності виплати компенсації, це було чітко зазначено у кожному рішенні, виданому з 1961 р., що дозволяло його тимчасове заселення, відсутність компенсації не може, на думку Суду, розглядатися як міра, непропорційна до контролю за використанням майна заявника, що здійснюється з метою досягнення загальних інтересів.

Беручи до уваги всі викладені міркування, Суд вважає, що заявник не несе особистого та надмірного тягаря у випадку знесення його будинку без компенсації. Відповідно, баланс між суспільними інтересами та інтересами заявника не порушується.

Отже, порушення ст. 1 Протоколу № 1 не було.

Щодо неможливості вважати «майном» у розумінні ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції очікування на визнання права власності за набувальною давністю, яке протягом достатньо тривалого часу нема можливості ефективно здійснювати

Поняття «майно» за ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі — Конвенція) має автономне значення, яке не обмежується правом власності на матеріальні речі; воно не залежить від формального визначення в національному праві відповідної держави: деякі інші права і інтереси, які є активами, також можуть підпадати під «майнові права», а отже і під «майно» в розумінні цього положення.

Стаття 1 Протоколу № 1 не гарантує право набуття майна, зокрема, шляхом успадкування за законом або дарування. Однак поняття «майна» може включати як «дійсне майно», так і майнові цінності, включно з правом вимоги, на підставі чого заявник може стверджувати, що має принаймні «законне очікування» отримати у дійсне володіння право власності. Законне очікування повинно мати «достатню національно-правову основу». Також поняття «майно» може поширюватись на отримання певних послуг, яких зацікавлені особи були позбавлені через дискримінаційні умови надання.

Разом з тим, очікування на визнання права власності за набувальною давністю, яке протягом достатньо тривалого часу нема можливості ефективно здійснювати, не можна вважати «майном» в розумінні ст. 1 Протоколу № 1; те саме стосується й надання послуги під умовою, яка не була здійснена через невиконання умови.

Хоча переважно декларативний характер рішень Суду залишає державам вибір засобів для усунення наслідків порушення, слід водночас нагадати, що вжиття загальних заходів накладає на державу обов'язок сумлінно запобігати новим порушенням, подібним до констатованих у рішеннях Суду. Це накладає на національні суди обов'язок забезпечити, відповідно до конституційного ладу і з повагою до принципу правової визначеності, повноцінну дію інтерпретованих Судом норм Конвенції

Витяг
з неофіційного перекладу рішення у справі
«Фабрі проти Франції»
від 7 лютого 2013 р.

Заява № 16574/08

На час зачаття заявника його мати, пані Р., у шлюбі М., була одруженою, і від цього шлюбу народила двох дітей: А., народжену у 1923 р., і Ж. Л., народженого у 1941 р. Рішенням від 28 лютого 1967 р. було проголошено роздільне проживання *(séparation de corps)* матері заявника і її чоловіка, пана М.

Актом від 24 січня 1970 р. подружжя М. зробило дарування-розподіл свого майна між двома народженими у шлюбі дітьми. Цей засвідчений нотаріусом акт містив застереження щодо узуфрукту і можливості відкликання як гарантію витрат і умов дарування. Під час укладання цієї угоди подружжя М. заявило, що не має інших дітей, ніж двоє бенефіціаріїв.

Рішенням від 24 листопада 1983 р. суд вищої інстанції м. Монпельє, належно встановивши наявність статусу позашлюбної дитини, проголосив заявника позашлюбною дитиною пані М.

У 1984 р. заявник висловив бажання оскаржити дарування-розподіл, укладений у 1970 р. На той час адвокат пояснив йому, що ця угода не може бути оскаржена за життя дарувальника і що лише протягом п'яти років після його смерті можна подати позов про перерозподіл.

У липні 1994 р. померла мати заявника. Листом від 7 вересня 1994 р. нотаріус, який займався оформленням спадщини, нагадав заявнику, що як «позашлюбна» дитина він має право лише на половину того, що належало б йому, якби він був законним. Він зазначив, що його одноутробні брат і сестра готові одразу сплатити йому кошти, уточнивши, що «у випадку перерозподілу на користь наступних дітей може йтись лише про зменшення часток у грошах і в жодному випадку в натурі». Угода між трьома дітьми не була укладена.

7 січня 1998 р. заявник подав позов проти свого одноутробного брата Ж. Л. і одноутробної сестри А. з метою зменшення

часток в угоді дарування-розподілу, відповідно до ст. 1077-1 Цивільного кодексу. Він просив виділити рівну до їхніх частку у спадковому майні своєї матері.

Після встановлення Судом порушення у справі *Mazurek* проти Франції (№ 34406/97, 1 лютого 2000 р.), Франція змінила законом від 3 грудня 2001 р. № 2001-1135 (далі — Закон 2001 р.) своє законодавство і надала «позашлюбним» дітям такі ж спадкові права, як і народженим у шлюбі. Новий закон набув чинності до ухвалення рішення у даній справі. Відповідно до його перехідних положень, за винятком уже укладених мирових угод і судових рішень, що набули чинності, положення щодо нових спадкових прав позашлюбних дітей, батько або мати яких на момент зачаття перебували у шлюбі, застосовувались до спадщини, відкритої на момент оприлюднення закону в «Офіційному віснику» (4 грудня 2001 р.) і не розподіленої до цієї дати (ст. 25-II Закону 2001 р.).

I. ЩОДО СТВЕРДЖУВАНОГО ПОРУШЕННЯ СТ. 14 КОНВЕНЦІЇ У ПОЄДНАННІ ЗІ СТ. 1 ПРОТОКОЛУ № 1

Заявник скаржиться на неможливість скористатися спадковими правами як «позашлюбна» дитина і заявляє про збереження невиправданої дискримінації після ухвалення рішення у справі *Mazurek*, навіть незважаючи на ухвалення Закону 2001 р.

Він стверджує про порушення ст. 14 Конвенції у поєднанні зі ст. 1 Протоколу № 1, які, відповідно, звучать так:

Стаття 14

Користування правами та свободами, визнаними в цій Конвенції, має бути забезпечене без дискримінації за будь-якою ознакою — статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, належності до національних меншин, майнового стану, народження, або за іншою ознакою.

Стаття 1 Протоколу № 1

Кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений свого майна

інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом або загальними принципами міжнародного права.

Проте попередні положення жодним чином не обмежують право держави вводити в дію такі закони, які, на її думку, є необхідними для здійснення контролю за користуванням майном відповідно до загальних інтересів або для забезпечення сплати податків чи інших зборів або штрафів.

Рішенням від 21 липня 2011 р. Палата ЄСПЛ проголосила, що скарга заявника підпадає під дію ст. 1 Протоколу № 1, чого достатньо для застосування ст. 14 Конвенції. Дійсно, на підставі встановлення спорідненості з матір'ю у 1983 р. заявник мав інтерес, з правом судового позову, для отримання прав на спадщину своєї матері у спосіб, сумісний зі ст. 14 Конвенції.

Щодо суті, Палата зауважила, що Закони 1972 і 2001 років запровадили точні перехідні положення щодо застосування встановлених ними нових спадкових прав. Вона вказала, що національні суди вирішили, що заявник не міг ними скористатись на момент подання позову про перерозподіл часток за договором дарування-розподілу 1970 р.

На думку заявника, дієвість ст. 14 Конвенції має бути гарантована, і лише «дуже вагомі» підстави можуть змусити вважати сумісним із Конвенцією розрізнення, засноване на народженні. Правова певність не є ані гарантованим Конвенцією правом, ані предметом суспільного інтересу, який міг би виправдати зазіхання на повагу до власності у розумінні ст. 1 Протоколу № 1.

Те, до чого можна було терпимо ставитись у 1972 р. в ім'я концепції правової визначеності, аби зашкодити гарантованому ст. 14 Конвенції принципу недискримінації, не може тривати надалі після проголошення рішення у справі *Mazurek*.

Заявник також підкреслює, що розпочатий ним у 1998 р. судовий процес про перерозподіл тривав на момент оприлюднення Закону 2001 р., що, на його думку, мало надати йому можливість скористатись новими правами, наданими «позашлюбним» дітям. Відповідно, він вважає, що через *causae pendentiae* спадщина його матері не могла бути остаточно розподілена, а позов про зміну угоди дарування-перерозподілу слід вважати неефективним засобом правового захисту.

С. Оцінка Суду

1. Щодо застосування ст. 14 Конвенції

a) Загальні принципи

Відповідно до усталеної юриспруденції Суду, ст. 14 Конвенції доповнює інші нормативні положення Конвенції і її протоколів. Вона не має самостійного існування, оскільки призначена виключно для «здійснення прав і свобод», гарантованих ними. Звичайно, вона може бути задіяна навіть без недотримання їхніх вимог і, в цьому випадку, вона має автономне значення, але все ж не може бути застосована, якщо факти спору не підпадають під дію принаймні одного зі згаданих положень.

b) Щодо питання, чи факти даної справи підпадають під дію ст. 1 Протоколу № 1

У даній справі необхідно, таким чином, встановити, чи скарга заявника щодо неможливості скористатись своїми спадковими правами шляхом подання позову про перерозподіл часток за угодою дарування-розподілу, укладеною його матір'ю, знехтувавши належною йому за законом часткою, підпадає під дію, тобто сферу застосування, ст. 1 Протоколу № 1.

Суд нагадує, що поняття «майно», вжите у першій частині цієї норми, має автономне значення, яке не обмежується власністю на матеріальні речі, і яке є незалежним від формального визначення у внутрішньому праві: деякі інші права і інтереси, які є активами, також можуть підпадати під «майнові права» і, отже, «майно» у розумінні цього положення.

Стаття 1 Протоколу № 1 не гарантує право набуття майна, зокрема, шляхом успадкування *ab intestat*.

Проте поняття «майна» може включати як «дійсне майно», так і майнові цінності, включно з правом вимоги, на підставі чого заявник може стверджувати, що має принаймні «законне очікування» отримати у дійсне володіння право власності.

Законне очікування повинно мати «достатню внутрішньоправову базу».

Також поняття «майно» може поширюватись на отримання певних послуг, яких зацікавлені особи були позбавлені через дискримінаційні умови надання. Натомість очікування на

визнання задавненого права власності, яке протягом достатньо тривалого часу нема можливості ефективно здійснювати, не можна вважати «майном» у розумінні ст. 1 Протоколу № 1. Те саме стосується й надання послуги під умовою, яка не була здійснена через невиконання умови.

У кожній справі необхідно перевірити, чи обставини, взяті в сукупності, надають заявнику право на вагомий інтерес, захищений ст. 1 Протоколу № 1. З цієї точки зору, Суд вважає, що слід врахувати наступні елементи щодо права і фактів.

У цій справі Суд вважає, що виключно з огляду на «позашлюбний» характер спорідненості заявник був позбавлений можливості просити про зменшення часток за укладеною його матір'ю угодою дарування-розподілу і що ця кваліфікація спорідненості була підставою для рішення Касаційного суду — з тлумачення перехідних положень Закону 2001 р. — виключити відносно нього застосування положень щодо нових спадкових прав, визнаних цим законом. Отже, у випадках, коли, як у даній справі, заявник висловлює на підставі ст. 14, в сукупності зі ст. 1 Протоколу № 1, скаргу, відповідно до якої він був позбавлений майнової цінності, повністю або частково і з перерахованих ст. 14 підстав, обов'язковим критерієм має бути встановлення того, чи зацікавлена особа за відсутності дискримінаційного мотиву мала б захищене національними судами право на цю майнову цінність. Це стосується і даної справи.

Уряд вважає, що заявник не міг стверджувати про жодні спадкові права щодо угоди дарування-розподілу 1970 р., оскільки вона мала на меті негайно і незворотно розподілити майно його матері ще до того, як у судовому порядку було встановлено його спорідненість з матір'ю. Проте Суд не може погодитись із цим твердженням. Він вважає, що хоча, відповідно до юриспруденції Касаційного суду, угода дарування-розподілу має за негайний наслідок перехід власності, вона стає розподілом спадщини лише після смерті дарувальника. Спадщина у день смерті спадкодавця водночас відкривається і остаточно закривається або розподіляється, що в даній справі трапилось лише у 1994 р. А на той час спорідненість заявника вже була встановлена. Тож саме внаслідок її «позашлюбного» характеру заявник був усунений від спадщини своєї матері.

З цієї точки зору, дана справа подібна до цитованих справ *Mazurek* і *Merger i Cros* і відрізняється від справи *Alboize-Barthes i Alboize-Montezume* проти Франції, у якій було вирішено, що врегулювання спадщини батька заявників, зроблене у 1955 р., тобто набагато раніше за встановлення їхньої спорідненості, перешкоджало їм набути спадкові права на спадщину *de cujus* і вважати себе власниками «майна».

Відповідно, майнові інтереси заявника підпадають під дію ст. 1 Протоколу № 1 і гарантованого нею права на повагу до власності, чого достатньо для застосування ст. 14 Конвенції.

Щодо суті

а) Загальні принципи

Суд нагадує, що у здійсненні визнаних Конвенцією прав і свобод ст. 14 забороняє, за винятком об'єктивних і розумних підстав, ставлення у різний спосіб до осіб, які знаходяться у подібному становищі. З огляду на це положення, розрізнення є дискримінаційним, якщо йому «бракує об'єктивних і розумних підстав», тобто якщо воно не переслідує «законну мету», або якщо немає «розумного зв'язку пропорційності між вжитими заходами і переслідуваною метою» (*Mazurek*, §§ 46 і 48). Водночас Держави-учасниці мають певну можливість розсуду для визначення того, і якою мірою, різниця у аналогічному становищі виправдовує різницю у ставленні. Обсяг цієї можливості розсуду змінюється залежно від обставин, галузі і контексту, але Суд має повноваження остаточно висловитись щодо дотримання вимог Конвенції. Оскільки він є перш за все механізмом захисту прав людини, Суд має водночас брати до уваги розвиток становища у Державах-учасницях і реагувати, наприклад, на можливість досягнення консенсусу щодо бажаних стандартів.

Відповідно до юриспруденції, встановленої після цитованого рішення у справі *Marckx*, різниця, що існує у спадкових справах між «незаконними» і «законними» дітьми, становить проблему з точки зору взятої окремо ст. 8 Конвенції, а також з точки зору ст. 14 Конвенції в поєднанні зі ст. 8 Конвенції і ст. 1 Протоколу № 1. Суд поширив цю юриспруденцію також на свободи, підтвердивши заборону дискримінації у заповідальному праві. Отже, починаючи з 1979 р., з рішення у справі

Marckx, Суд підтверджував несумісність з Конвенцією заснованих на народженні обмежень дітей у спадкових правах. Він невпинно повторював цей основоположний принцип, відстоюючи заборону дискримінації, заснованої на «позашлюбному» характері спорідненості, у нормах захисту європейського громадського порядку.

Суд нагадує також, що вже віддавна встановлено спільний підхід поміж Державами — учасницями Ради Європи щодо важливості рівності у ставленні до дітей, народжених у шлюбі і поза шлюбом, що, зрештою, призвело сьогодні до одностайності національних законодавств з цього питання, оскільки принцип рівності викорінив самі поняття дітей, народжених у шлюбі і поза шлюбом, а також до суспільної і юридичної еволюції, яка допомогла остаточному досягненню мети щодо рівності між дітьми.

Водночас лише дуже вагомі підстави можуть призвести до визнання сумісним з Конвенцією розрізнення, заснованого на народженні поза шлюбом.

У принципі, Суд не уповноважений врегульовувати виключно приватні суперечки. Водночас, здійснюючи покладений на нього європейський контроль, він не може залишатись інертним, якщо здійснена національним судом інтерпретація юридичного акту, такого як заповіт, приватна угода, публічний документ, правова норма або адміністративна практика, виявляються нерозумним, протиправним або неправомірним протиріччям щодо встановленої ст. 14 заборони дискримінації і, дивлячись ширше, щодо основоположних принципів Конвенції.

b) Застосування до даної справи

i. Щодо існування різниці у ставленні, заснованій на народженні поза шлюбом

У даному випадку ніщо не заперечує того факту, що заявник був позбавлений гарантованої законом спадкової частки і остаточно поставлений у становище, відмінне від законних дітей, стосовно спадщини їхньої матері. Таким чином, йому перешкодили отримати зменшення часток за угодою дарування-розподілу, з якої його було виключено, а також законну частку через статус «позашлюбної» дитини.

Така різниця у ставленні між заявником і його одноутробними братом і сестрою була спричинена ст. 25-II Закону 2001 р., яка висуває як вимогу для застосування нових спадкових прав «позашлюбних» дітей на спадщину, відкриту до 4 грудня 2001 р., те, щоб до цієї дати вона не була розподілена.

Суд нагадує, що його роллю є не висловлюватись щодо правильного тлумачення національного права, а встановлювати, чи спосіб, у який було застосоване це право, порушував права, гарантовані заявнику ст. 14 Конвенції. Тож у даній справі він має встановити, чи спірна різниця у ставленні, заснована на нормі внутрішнього права, мала об'єктивне і розумне виправдання.

Суд нагадує, що «захист «довіри» *de cujus* і його родини має поступитись перед імперативом рівності у ставленні до дітей, народжених у шлюбі і поза шлюбом».

Суд вважає спірним те, що у 2007 р., через багато років після цитованих рішень у справах *Marckx* і *Mazurek*, національний суддя міг формулювати захист правової визначеності залежно від того, стосувався він законної чи «позашлюбної» дитини. Він також зазначає, що Касаційний суд не відповів на підняте заявником головне питання щодо нехтування гарантованим ст. 14 Конвенції принципом недискримінації. Отже, Суд вже вирішував, що суди мають ретельно перевіряти поставлені перед ними питання щодо гарантованих Конвенцією «прав і свобод», оскільки йдеться про засади принципу субсидіарності *(Wagner і J.M.W.L.* проти Люксембургу, № 76240/01, § 96, 28 червня 2007 р., і *Magnin* проти Франції (déc.), № 26219/08, 10 травня 2012 р.).

Висновок

У світлі наведених міркувань Суд робить висновок, що не існувало розумного зв'язку пропорційності між вжитими засобами і переслідуваною законною метою. Різниця у ставленні, суб'єктом якої став заявник, не мала, таким чином, об'єктивного і розумного виправдання. Отже, було порушення ст. 14 Конвенції у поєднанні зі ст. 1 Протоколу № 1.

Цей висновок не ставить під сумнів право держав передбачати перехідні положення під час здійснення законодавчих

реформ з метою виконання зобов'язань, що витікають зі ст. 46 § 1 Конвенції (див., наприклад, *Antoni* проти Республіки Чехія, № 18010/06, 25 листопада 2010 р.; *Compagnie des gaz de pétrole Primagaz* проти Франції, № 29613/08, § 18, 21 грудня 2010 р.; *Mork* проти Німеччини, № 31047/04 і № 43386/08, §§ 28–30 і 54, 9 червня 2011 р., і *Taron* проти Німеччини, № 53126/07, 29 травня 2012 р.).

Водночас хоча переважно декларативний характер рішень Суду залишає державам вибір засобів для усунення наслідків порушення (*Marckx*, § 58, і *Verein gegen Tierfabriken Schweiz (VgT)* проти Швейцарії (№ 2), № 32772/02, § 61), слід нагадати, що вжиття загальних заходів накладає на державу обов'язок сумлінно запобігати новим порушенням, подібним до констатованих у рішеннях Суду (див., наприклад, *Salah* проти Нідерландів, № 8196/02, § 77). Це накладає на національних суддів обов'язок забезпечити, відповідно до конституційного ладу і з повагою до принципу правової визначеності, повноцінну дію інтерпретованих Судом норм Конвенції. Проте у даній справі цього не трапилось.

Щодо основної умови для того, щоб втручання вважалося сумісним зі ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції, та ризику вчинення державними органами будь-якої помилки

Суд нагадує, що ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі — Конвенція) містить три чіткі норми: перша норма, викладена у першому реченні абз. 1, має загальний характер і проголошує принцип мирного володіння майном; друга норма, що міститься в другому реченні абз. 1, стосується позбавлення власності і підпорядковує його певним умовам; третя норма, закріплена в абз. 2, передбачає, що держави мають право, серед іншого, контролювати користування власністю відповідно до загальних інтересів. Однак ці норми не є непов'язаними: друга і третя норми стосуються конкретних випадків втручання у право на мирне володіння майном і тому повинні тлумачитися у контексті принципу, закріпленого першою нормою.

У зв'язку з цим Суд спочатку повторює, що основна умова для того, щоб втручання вважалося сумісним зі ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції, полягає у тому, що воно має бути законним. Говорячи про «закон», ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції вимагає перш за все, щоб такі заходи мали підґрунтя у національному законодавстві. Вона також стосується якості відповідного закону та вимагає, щоб він був доступним, чітким та передбачуваним у своєму застосуванні для зацікавлених осіб.

Суд нагадав, що помилки та недоліки, допущені державними органами влади, повинні служити на користь постраждалих осіб, особливо у разі відсутності інших конфліктуючих приватних інтересів.

Іншими словами, ризик вчинення державними органами будь-якої помилки має нести держава і ці помилки не повинні виправлятись за рахунок зацікавленої особи

Витяг
з офіційного перекладу рішення у справі
«Фонд «Батьківська турбота» проти України»
від 9 жовтня 2018 р.

Заява № 5876/15

Заявник скаржився на порушення його майнових прав за ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції.

Уряд доводив, що заявник не вичерпав національні засоби юридичного захисту, оскільки не звертався до національних судів з позовом про відшкодування вартості майна, придбаного за договором 2002 р., або коштів, витрачених на його покращення. Коментуючи доводи третьої сторони, Уряд також стверджував, що покупці могли звернутись до судів для отримання компенсації від суб'єктів, які продали їм майно, що згодом було визнано державною власністю. Отже, саме «УПО» мала надати заявнику відшкодування за втрачену власність. Посилаючись на ст. 1166 ЦК, Уряд дійшов висновку, що заявник мав подати проти «УПО» позов про відшкодування збитків в рамках ініційованого прокурором провадження, або подати проти «УПО»

окремий позов про відшкодування шкоди, після винесення рішень не на користь заявника. Знову посилаючись на доводи третьої сторони, Уряд також зазначив, що подання таких позовів призводило до присудження компенсації покупцям майна, право власності на яке було визнане недійсним.

Заявник стверджував, що Уряд не зазначив жодного положення національного законодавства, яким передбачалося б його право на подання позову про відшкодування вартості спірного майна. Зокрема, він вважав, що оскільки національні суди не встановили, чиї дії призвели до визнання договору недійсним, неможливо було визначити, хто мав надати відшкодування у зв'язку з цим відповідно до ст. 216 ЦК. Він також зазначив, що, оскільки суди встановили, що спірне майно належало державі, «УПО» не була зобов'язана повертати заявнику суму, яку вона отримало відповідно до договору 2002 р. Зрештою він зазначив, що поточна вартість майна була непорівнянною з його вартістю відповідно до договору 2002 р.

ЄСПЛ нагадав, що засіб юридичного захисту, який не може призвести до відновлення права власності, не повинен бути вичерпаним для цілей п. 1 ст. 35 Конвенції. Зокрема, Суд встановлював, що будь-яка шкода, яку заявник може відшкодувати за допомогою такого засобу юридичного захисту, може бути взята до уваги лише з метою оцінки пропорційності втручання та розрахунку матеріальної шкоди у випадку встановлення порушення ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції. Отже, заперечення Уряду мають бути відхилені.

Суд зазначив, що скарга заявника не є явно необґрунтованою у розумінні пп. «а» п. 3 ст. 35 Конвенції. Він також зазначає, що вона не є неприйнятною з будь-яких інших підстав. Отже, вона має бути визнана прийнятною.

Суд нагадав, що ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції містить три чіткі норми: перша норма, викладена у першому реченні абз. 1, має загальний характер і проголошує принцип мирного володіння майном; друга норма, що міститься в другому реченні абз. 1, стосується позбавлення власності і підпорядковує його певним умовам; третя норма, закріплена в абз. 2, передбачає, що держави мають право, серед іншого, контролювати користування власністю відповідно до загальних інтересів. Однак ці норми

не є непов'язаними: друга і третя норми стосуються конкретних випадків втручання у право на мирне володіння майном і тому повинні тлумачитися у контексті принципу, закріпленого першою нормою.

У цій справі Суд, по-перше, зазначив, що з матеріалів справи зрозуміло та це не оскаржується сторонами, що спірне майно Санаторію становило «власність» заявника у розумінні ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції. Дійсно, Уряд не заперечував, що заявник був *bona fide* покупцем, придбавши нерухомість через більше ніж п'ять з половиною років після ухвалення остаточного рішення, яким було підтверджено законність права власності «УПО» на майно, до якого також входила ця нерухомість. Державні органи влади, які зареєстрували право власності заявника на цю нерухомість, ставились до нього як до власника цього майна. Крім того, сторонами не оспорювалось і Суд не бачить підстав для іншого висновку, що ретроспективне визнання недійсним права власності заявника на нерухомість становило «позбавлення власності» у розумінні цього положення.

Отже, Суд має оцінити, чи було це позбавлення законним, чи здійснювалося воно в інтересах суспільства та чи переслідувало воно законну мету за допомогою засобів достатньо пропорційних цілі, яку прагнули досягнути.

У зв'язку з цим Суд спочатку повторює, що основна умова для того, щоб втручання вважалося сумісним зі ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції, полягає у тому, що воно має бути законним. Говорячи про «закон», ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції вимагає перш за все, щоб такі заходи мали підґрунтя у національному законодавстві. Вона також стосується якості відповідного закону та вимагає, щоб він був доступним, чітким та передбачуваним у своєму застосуванні для зацікавлених осіб. Хоча саме національні органи повинні тлумачити та застосовувати національне законодавство, Суд зобов'язаний перевірити, чи призводить спосіб, у який тлумачиться та застосовується національне законодавство, до наслідків, які відповідають принципам Конвенції з точки зору їхнього тлумачення у світлі практики Суду.

У зв'язку із цим Суд звернув увагу на помітну суперечність у національній судовій практиці щодо статусу майна «УПО».

Роль Суду не полягає у вирішенні того, які із суперечливих рішень були правильними, або у визначенні чіткого статусу майна, переданого «УПО». Проте Суд зазначив, що з цих рішень не вбачається існування на національному рівні єдиного підходу щодо статусу майна колишніх профспілок, що контролювалися державою та розташовувались на території Української РСР. Крім того, Уряд не продемонстрував, що, незважаючи на наявні у цій справі невідповідності у судовій практиці, згодом така практика стала єдиною. Вбачається, що така ситуація виникла внаслідок відсутності в Україні закону, який би регулював правовий статус майна всесоюзних громадських організацій колишнього Радянського Союзу, розташованого на території України, та передбачав інвентаризацію майна таких організацій. Відсутність такого законодавства, у свою чергу, призвела до різного розуміння національними судами того, яке майно належало таким організаціям та, чи входила до цього майна також власність профспілкових організацій. Загалом з огляду на відсутність у національному законодавстві необхідної чіткості з цього питання, яка призводить до різного тлумачення судами, Суд має серйозні сумніви щодо того, чи відповідало оскаржуване втручання вимогам законності відповідно до Конвенції.

Суд зазначив, що заявник придбав в «УПО» майно у серпні 2002 р., більш ніж через п'ять з половиною років після ухвалення остаточного рішення суду, яким було підтверджено, що майно, на базі якого була створена «УПО», було законно передане «УПО». Іншими словами, як вже було зазначено, немає жодних об'єктивних підстав вважати, що заявник придбав майно у недобросовісний спосіб. Дійсно, спроба 1997 р. повернути державі майно «УПО», у тому числі спірне майно, виявилася безуспішною. Жодні судові рішення проти «УПО» та її майна не ухвалювались протягом наступних десяти років, тобто до 2007 р., коли держава вирішила вдатись до інших спроб повернути це майно. Навіть якщо припустити, що передане «УПО» майно дійсно належало державі та що держава знов намагалась відновити своє право власності на нього після придбання заявником його частини, Суд не розуміє, чому вона так довго чекала, щоб це зробити, тобто з моменту придбання

заявником майна у 2002 р. до подання прокурором позову у 2011 р.

У зв'язку із цим Суд вважає несуттєвим, що прокурор нібито не знав про договір 2002 р. до 2011 р.

Дійсно, після укладення заявником договору у 2002 р. державні органи зареєстрували його право власності на придбане майно та ця інформація була доступною у відповідному реєстрі. Іншими словами, державі було відомо або мало бути відомо про договір 2002 р. та реєстрацію права власності заявника на спірне майно задовго до 2011 р. Проте держава не реагувала наступні дев'ять років.

Суд також пам'ятає про той факт, що у 2007 р. Верховний Суд України відмовив у задоволенні подання Генерального прокурора України про перегляд постанови від 17 червня 1997 р., якою було залишено без змін рішення від 20 січня 1997 р.

Крім того, Суд зазначив, що сторони не заперечували, що законність права власності заявника була належним чином перевірена та підтверджена органами державної реєстрації.

У зв'язку із цим Суд повторив, що помилки та недоліки, допущені державними органами влади, повинні служити на користь постраждалих осіб, особливо у разі відсутності інших конфліктуючих приватних інтересів. Іншими словами, ризик вчинення державними органами будь-якої помилки має нести держава і ці помилки не повинні виправлятись за рахунок зацікавленої особи (див. рішення у справі «Томіна та інші проти Росії» *(Tomina and Others v. Russia)*, заява № 20578/08 та 19 інших заяв, п. 39, від 1 грудня 2016 р.).

У зв'язку з цим Суд зауважує, що пояснюючи «суспільний інтерес» у втручанні у майнові права заявника, Уряд навів лише загальний довід про відновлення прав держави на спірне майно, не стверджуючи про потребу держави у цьому майні з будь-якої конкретної та обґрунтованої причини. Уряд не пояснив, яким чином інтереси держави у майні відповідали «суспільному інтересу» (див., також рішення у справі «Максименко та Герасименко проти України» *(Maksymenko and Gerasymenko)*. Прокурор також не навів жодного конкретного аргументу щодо цього у своєму позові про визнання недійсним договору 2002 р.

Дійсно, після отримання державою у 2011 р. рішення на її користь, яке у 2014 р. було залишено без змін, вона не одразу зареєструвала своє право власності на спірну нерухомість, а зробила це лише у 2018 р. З огляду на зазначені фактори Суд не переконаний, що визнання недійсним права власності заявника на спірне майно було єдиним можливим для держави засобом відновлення своїх прав на це майно.

За таких обставин Суд вважає, що вимагати від заявника стягнення відшкодування з «УПО» або в рамках провадження проти заявника або шляхом подання окремого позову про відшкодування шкоди проти «УПО», призведе до накладення на нього надмірного тягаря. Проте Суд нагадує, що будь-яка компенсація, яку заявник міг отримати від «УПО», потенційно матиме значення для оцінки його збитків для цілей ст. 41 Конвенції.

У світлі викладеного Суд доходить висновку, що втручання у майнові права заявника, на додаток до серйозних сумнівів щодо його законності, поклало на заявника непропорційний тягар з огляду на визнання недійсним його право власності на майно за наведених обставин. Отже, було порушено ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції.

Щодо відсутності виняткових обставин, здатних виправдати відсутність відшкодування у даній справі, та, таким чином, покладення на заявника індивідуального та надмірного тягаря, який порушив справедливий баланс, що мав бути дотриманий між вимогами суспільного інтересу, з одного боку, та захистом права на мирне володіння майном — з другого

Доктрина *ultra vires* передбачає важливу гарантію захисту від помилок органів державної влади, які діють за межами повноважень, наданих їм національним законодавством. Суд не піддає сумніву мету та корисність такої доктрини, яка безперечно відображає поняття верховенства права, що лежить в основі самої Конвенції про захист прав людини і

основоположних свобод (далі — Конвенція). Проте Суд повинен пересвідчитись, чи було дотримано в цій справі принцип пропорційності.

Суд нагадав, що втручання в право на мирне володіння майном повинно бути здійснено з дотриманням «справедливого балансу» між вимогами загального інтересу суспільства та вимогами захисту основоположних прав особи.

Вимога досягнення такого балансу відображена в цілому в побудові ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції, включно із другим реченням, яке необхідно розуміти в світлі загального принципу, викладеного в першому реченні. Зокрема, має існувати обґрунтоване пропорційне співвідношення між засобами, які застосовуються, та метою, яку прагнуть досягти шляхом вжиття будь-якого заходу для позбавлення особи її власності.

Вирішуючи, чи було дотримано цієї вимоги, Суд визнає, що держава користується широкою свободою розсуду як щодо вибору способу вжиття заходів, так і щодо встановлення того, чи виправдані наслідки вжиття таких заходів з огляду на загальний інтерес для досягнення мети закону, про який йдеться. Проте Суд не може не скористатися своїм повноваженням щодо здійснення перевірки та повинен визначити, чи було дотримано необхідного балансу в спосіб, сумісний із правом заявника на «мирне володіння [його] майном» у розумінні першого речення ст. 1 Протоколу № 1.

Умови надання компенсації згідно з положеннями відповідного законодавства є значущими для оцінки того, чи оскаржуваний захід зберігає необхідний справедливий баланс, та особливо для визначення того, чи покладає такий захід непропорційний тягар на заявників. У цьому зв'язку Суд вже встановлював, що позбавлення власності без сплати суми її вартості становитиме непропорційне втручання та що відсутність будь-якого відшкодування може бути виправданою відповідно до п. 1 ст. 1 Протоколу № 1 лише за виключних обставин.

Повертаючись до обставин цієї справи, Суд зазначає, що заявник добросовісно отримав будинок як внесок до статутного капіталу, не знаючи про те, що Фонд державного майна не мав повноважень на його передання, та не було підстав для передбачення, що заявник мав знати про це. Навіть попри те, що ДП «Укрнафтопродукт» продовжувало використовувати будинок, він був частиною статутного капіталу

заявника так само, як будь-яке інше майно. Заявник мав щонайменше легітимні сподівання щодо можливості використовувати будинок у своїй господарській діяльності.
Отже, наслідком рішення про скасування передання ДП «Укрнафтопродукт» будівлі заявникові було позбавлення заявника його первинного капіталу та, відповідно, частини його активів. Не було жодних підстав вважати, що заявник міг вимагати якесь відшкодування понесених збитків.
Суд не вбачає виняткових обставин, здатних виправдати відсутність відшкодування у даній справі, та вирішує, що таким чином на заявника було покладено індивідуальний та надмірний тягар, який порушив справедливий баланс, що мав бути дотриманий між вимогами суспільного інтересу, з одного боку, та захистом права на мирне володіння майном — з другого.
Отже, мало місце порушення ст. 1 Протоколу № 1

Витяг
з офіційного перекладу рішення у справі
«Україна — Тюмень» проти України»
від 22 листопада 2007 р.

Заява № 22603/02

Заявником у цій справі виступало українське спільне підприємство зі статусом юридичної особи.

У червні 1995 р. губернатор Тюменської області Російської Федерації звернувся до Президента України з пропозицією з метою зміцнення та подальшого покращення торгівельних зв'язків між Україною та Тюменською областю заснувати спільне підприємство. Губернатор також запропонував передати майбутньому підприємству правовий титул на будинок в м. Києві для його використання в якості головного офісу.

У вересні 1995 р. шість підприємств, включно з ДП «Укрресурси», заснували підприємство заявника.

20 серпня 1996 р. було внесено зміни до установчого договору, за якими число співзасновників зросло до 7 юридичних осіб, включно з державним підприємством «Укрресурси» та Фондом державного майна України (далі — Фонд). Фонд діяв в інтересах ДП «Укрнафтопродукт». Було визначено, що кожен із засновників володіє 14,28 % акцій підприємства-заявника. Шість підприємств мали сплачувати за свої частки однакові грошові суми, Фонд зобов'язався передати заявнику правовий титул на будинок, який за установчим договором належав ДП «Укрнафтопродукт».

30 серпня 1996 р. ДП «Укрнафтопродукт», який діяв за вказівками Фонду, передав заявнику правовий титул на адміністративний будинок в м. Києві, але продовжував використовувати його як своє приміщення.

Відповідно до установчого договору із змінами основною метою діяльності підприємства було отримання прибутку для акціонерів, а також утворення інфраструктури взаємодії між суб'єктами господарської діяльності України та Тюменської області на підставі міжурядових рішень, цілями яких є підвищення ефективності ділового співробітництва та реалізації спільних програм, таких як: торгівля нафтою, газом, лісом, сільськогосподарською продукцією; надання юридичної допомоги; проведення виставок; інші види діяльності, що необхідні для реалізації мети підприємства. Заявник мав всі права окремої юридичної особи. Акціонери заявника мали право брати участь у його управлінні, отримувати частину прибутку, бути поінформованими про його діяльність тощо. Майно заявника складалось із об'єктів та грошових коштів, які вносилися акціонерами у статутний фонд, а також коштів, отриманих заявником з інших джерел. Акціонери не мали окремих прав щодо об'єктів, переданих заявнику як їхні вклади.

У жовтні 1998 р. Київська міська державна адміністрація звернулася до суду України з позовом до Фонду, ДП «Укрнафтопродукт» та заявника щодо повернення правового титулу на будинок, стверджуючи, що вона є власником цього будинку та що правовий титул на такий будинок перейшов до заявника *ultra vires*.

29 грудня 1998 р. суд визнав недійсним Акт передання адміністративного будинку від 30 серпня 1996 р. та зобов'язав ДП «Укрнафтопродукт» повернути будинок міській адміністрації. Суд встановив, що будинок належав міській адміністрації та ДП «Укрнафтопродукт» не був повноважний передавати його заявнику.

ДП «Укрнафтопродукт» звернулося до судової колегії по перегляду рішень, ухвал, постанов Вищого арбітражного суду (далі — судова колегія ВАС) із заявою про перегляд рішення від 29 грудня 1998 р.

11 березня 1999 р. колегія ВАС скасувала рішення від 29 грудня 1998 р. та відмовила міській адміністрації у задоволенні позову. Колегія встановила, що позов подано з порушенням строків позовної давності та що відсутні докази того, що міська адміністрація є законним власником будинку.

24 березня 2000 р. Президія Вищого арбітражного суду залишила без задоволення протест Голови ВАС на постанову від 11 березня 1999 р. як необґрунтований.

24 січня 2001 р. за заявою міської адміністрації Генеральний прокурор України подав протест до Пленуму ВАС, вимагаючи перегляду справи в порядку нагляду. 15 лютого 2001 р. Пленум ВАС за участі представників Генеральної прокуратури задовольнив протест, скасував постанови від 11 березня 1999 р. та 24 березня 2000 р. та залишив без змін рішення від 29 грудня 1998 р. В своїй постанові суд виклав аргументи Генерального прокурора та визнав їх обґрунтованими. Іншого обґрунтування винесеної постанови надано не було. Сторони не були запрошені для участі у засіданні Пленуму ВАС. Пленум ВАС не розглядав відзив заявника на протест Генерального прокурора.

2 листопада 2001 р. було внесено зміни до установчого договору, відповідно до яких українські органи державної влади вже не були його акціонерами.

Уряд наполягав на тому, що держава залишається одним із засновників заявника, а, отже, і власником 28,56 % його статутного капіталу.

Суд нагадав, що в його ухвалі щодо прийнятності заяви, яка включала подібні питання, він визначив, що процедура перегляду рішення суду першої інстанції колегією ВАС в порядку нагляду, яка існувала до внесення змін в Арбітражний процесуальний кодекс 21 червня 2001 р., не суперечила принципу юридичної визначеності та що використання такої процедури заявником було необхідне для цілей вичерпання національних засобів захисту відповідно до п. 1 ст. 35 Конвенції (див. рішення у справі «Совтрансавто Холдинг проти України» *(Sovtransavto Holding v. Ukraine)*, № 48553/99, від 27 вересня 2001 р.). У вказаній справі Суд зазначав, що така процедура була безпосередньо доступною кожній із сторін, а також те, що вона не залежала від дискреційних повноважень органів державної влади.

У подібних справах Суд уже встановлював, що перегляд у порядку нагляду остаточних та обов'язкових рішень, який не був безпосередньо доступним для сторін, не мав часових обмежень та не був виправданим істотними та неспростовними обставинами, не відповідав принципу юридичної визначеності, що є одним з фундаментальних аспектів верховенства права з точки зору п. 1 ст. 6 Конвенції.

За відсутності будь-яких особливих факторів, які виправдовували би застосування процедури перегляду справи заявника в порядку нагляду, той факт, що таку процедуру було використано з метою скасування постанови колегії ВАС від 11 березня 1999 р., винесеної на користь заявника, є достатнім для Суду, щоб вирішити, що «право заявника на суд» відповідно до п. 1 ст. 6 Конвенції було порушено.

Суд не вважає за необхідне розглядати окремо, чи було дотримано процесуальних гарантій, передбачених п. 1 ст. 6 Конвенції, під час розгляду справи Пленумом ВАС, зокрема, гарантій рівності сторін та публічного розгляду.

Таким чином, мало місце порушення вказаної статті.

Заявник також скаржився за ст. 1 Протоколу № 1, стверджуючи, що в результаті скасування постанови колегії ВАС від 11 березня 1999 р. його було незаконно позбавлено майна.

Заявник стверджував, що його незаконно було позбавлено його будинку, зазначаючи, що таке позбавлення було здійснено на підставі постанови Пленуму ВАС від 15 лютого 2001 р., яка суперечила принципу верховенства права. Заявник також зазначив, що не існувало суспільного інтересу, який би міг виправдати таке позбавлення майна.

ЄСПЛ зауважив, що ст. 1 Протоколу № 1 містить три чітких норми: «перша норма, викладена в першому реченні першого пункту, є загальною за своєю природою та закріплює принцип мирного володіння майном; друга норма, що міститься в другому реченні першого пункту, стосується позбавлення власності та містить умови такого позбавлення; третя норма, викладена

в другому пункті, визнає право Договірних держав, серед іншого, здійснювати контроль за користуванням майном відповідно до загальних інтересів… . Ці норми не є окремими, а є пов'язаними між собою. Друга та третя норми стосуються певних випадків, за яких допускається втручання в право на мирне володіння майном, та, отже, їх слід тлумачити в світлі загального принципу, викладеного в першій нормі» (див., наприклад, рішення у справі «Ян та інші проти Німеччини» *(Jahn and Others v. Germany),* № 46720/99, № 72203/01 та № 72552/01, § 78).

Суд зазначив, що без сумніву право заявника на власність зазнало втручання, яке прирівнюється до «позбавлення» власності в розумінні другого речення п. 1 ст. 1 Протоколу № 1. Отже, Суд повинен розглянути питання, чи було таке втручання виправданим відповідно до вказаного положення.

Виправдання втручання у право на власність

a. «Передбачено законом»

Суд нагадав, що перша та найважливіша вимога ст. 1 Протоколу № 1 полягає в тому, що будь-яке втручання публічної влади в право на мирне володіння майном має бути законним: друге речення першого пункту дозволяє позбавлення власності лише «на умовах, передбачених законом», а другий пункт визнає, що держави мають право здійснювати контроль за користуванням майном шляхом введення в дію «законів». Більше того, верховенство права, один з фундаментальних принципів демократичного суспільства, є наскрізним принципом всіх статей Конвенції.

Хоча загалом Суд не є повноважним піддавати сумніву рішення, винесені національними судовими органами, він зазначає, що принцип законності вимагає від держави створювати такі судові процедури, які забезпечували б необхідні процесуальні гарантії та, відповідно, дозволяли б національним судовим органам ефективно та справедливо вирішувати спори між приватними особами (див. рішення у справі «Совтрансавто Холдинг проти України», § 96).

Проте не кожен процесуальний недолік у розгляді справи призводить до втручання в право на власність з порушенням

«принципу законності». За даних обставин від Суду не вимагається дійти висновку з цього питання, оскільки позбавлення майна жодним чином не було сумісним зі ст. 1 Протоколу № 1 з причин, викладених нижче.

b. «В інтересах суспільства»

Суд зазначив, що підставою постанови Пленуму ВАС, якою заявника було позбавлено будинку, було те, що орган державної влади Фонд передав будинок заявнику *ultra vires*, оскільки він належав органу місцевої влади.

Суд вважає, що доктрина *ultra vires* передбачає важливу гарантію захисту від помилок органів державної влади, які діють за межами повноважень, наданих їм національним законодавством. Суд не піддає сумніву мету та корисність такої доктрини, яка безперечно відображає поняття верховенства права, що лежить в основі самої Конвенції (див. рішення у справі «Стретч проти Об'єднаного Королівства» *(Stretch v. the United Kingdom)*, № 44277/98, від 24 червня 2003 р.). Таким чином, не зважаючи на аргументи заявника щодо протилежного, Суд дотримується думки, що відібрання у заявника майна шляхом застосування доктрини *ultra vires* відповідало інтересам суспільства. Проте Суд повинен пересвідчитись, чи було дотримано в цій справі принцип пропорційності.

c. Пропорційність втручання

Суд нагадав, що втручання в право на мирне володіння майном повинно бути здійснено з дотриманням «справедливого балансу» між вимогами загального інтересу суспільства та вимогами захисту основоположних прав особи (див., серед інших, рішення у справі «Спорронг та Льонрот проти Швеції» *(Sporrong and Lönnroth v. Sweden),* від 23 вересня 1982 р.). Вимога досягнення такого балансу відображена в цілому в побудові ст. 1 Протоколу № 1, включно із другим реченням, яке необхідно розуміти в світлі загального принципу, викладеного в першому реченні. Зокрема, має існувати обґрунтоване пропорційне співвідношення між засобами, які застосовуються, та метою, яку прагнуть досягти шляхом вжиття будь-якого заходу для позбавлення особи її власності (див. рішення у справі «Прессос Компанія

Нав'єра С. А. та інші проти Бельгії» (*Pressos Compania Naviera S. A. and Others v. Belgium).*

Вирішуючи, чи було дотримано цієї вимоги, Суд визнає, що держава користується широкою свободою розсуду як щодо вибору способу вжиття заходів, так і щодо встановлення того, чи виправдані наслідки вжиття таких заходів з огляду на загальний інтерес для досягнення мети закону, про який йдеться. Проте Суд не може не скористатися своїм повноваженням щодо здійснення перевірки та повинен визначити, чи було дотримано необхідного балансу в спосіб, сумісний з правом заявника на «мирне володіння [його] майном» в розумінні першого речення ст. 1 Протоколу № 1 (див. рішення у справі «Звольски та Звольська проти Республіки Чехія» *(Zvolsky and Zvolska v. the Czech Republic),* № 46129/99, § 69).

Умови надання компенсації згідно з положеннями відповідного законодавства є значущими для оцінки того, чи оскаржуваний захід зберігає необхідний справедливий баланс, та особливо для визначення того, чи покладає такий захід непропорційний тягар на заявників. У цьому зв'язку Суд вже встановлював, що позбавлення власності без сплати суми її вартості становитиме непропорційне втручання та що відсутність будь-якого відшкодування може бути виправданою відповідно до п. 1 ст. 1 Протоколу № 1 лише за виключних обставин (див. рішення у справах «Святі Чоловічі Монастирі проти Греції» *(Holy Monasteries (The) v. Greece)* від 9 грудня 1994 р.; «Колишній король Греції» *(Former King of Greece),* «Звольски та Звольська проти Республіки Чехія»).

Повертаючись до обставин цієї справи, Суд зазначає, що заявник добросовісно отримав будинок в якості внеску до статутного капіталу, не знаючи про те, що Фонд не мав повноважень на його передання, та не було підстав для передбачення, що заявник мав знати про це. Навіть попри те, що ДП «Укрнафтопродукт» продовжувало використовувати будинок, він був частиною статутного капіталу заявника так само, як будь-яке інше майно. Заявник мав щонайменше легітимні сподівання щодо можливості використовувати будинок у своїй господарській діяльності.

Отже, наслідком рішення про скасування передання ДП «Укрнафтопродукт» будівлі заявникові було позбавлення заявника його первинного капіталу та, відповідно, частини його активів. Не було жодних підстав вважати, що заявник міг вимагати якесь відшкодування понесених збитків.

Суд не вбачає виняткових обставин, здатних виправдати відсутність відшкодування у даній справі, та вирішує, що таким чином на заявника було покладено індивідуальний та надмірний тягар, який порушив справедливий баланс, що мав бути дотриманий між вимогами суспільного інтересу, з одного боку, та захистом права на мирне володіння майном — з другого.

Отже, мало місце порушення ст. 1 Протоколу № 1.

Щодо «виправданих очікувань» стосовно отримання можливості ефективного використання права власності

Суд нагадує, що відповідно до прецедентного права органів, що діють на підставі Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі — Конвенція), право власності може бути «існуючим майном» або коштами, включаючи позови, для задоволення яких позивач може обґрунтовувати їх принаймні «виправданими очікуваннями» щодо отримання можливості ефективного використання права власності.

Натомість сподівання на визнання існування старого права власності, яке давно було неможливо використовувати ефективно, не може вважатися «майном» у сенсі ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції; це ж стосується умовної вимоги, яка втрачає силу внаслідок недотримання цієї умови.

Відповідно до встановленого прецедентного права Суду, втручання до мирного володіння своїм майном має підтримувати «справедливий баланс» між загальними інтересами суспільства та вимогами фундаментальних прав окремої особи. Намагання забезпечити цей баланс відображено у структурі ст. 1 в цілому, включаючи п. 2. Тому мають бути витримані розумні пропорції між використаними засобами і досягнутими цілями

Витяг
з офіційного перекладу рішення у справі
«Федоренко проти України»
від 1 червня 2006 р.

Заява № 25921/02

9 квітня 1997 р. заявник продав свій будинок за 35 000 грн Кіровоградському обласному управлінню юстиції, відповідальному за матеріально-технічне забезпечення судочинства. В цій угоді Управління було представлене паном Р., головою міського суду Малої Виски. Договір був засвідчений нотаріусом, і було визначено, що купівельна ціна буде виплачена в два етапи: 5 000 грн та 30 000 грн мають бути виплачені 1 травня 1997 р. та 1 вересня 1997 р. відповідно. Договір також містив пункт, який встановлював наступне:

«У випадку падіння валютного курсу гривні загальна сума, що підлягає сплаті, не може бути меншою за гривневий еквівалент 17 000 доларів США».

Заявник ініціював провадження проти Управління, стверджуючи, що воно неповністю виконало зобов'язання за договором і виплачена сума не враховує зміни курсу гривні. Отже, на думку заявника, він втратив приблизно 6 553 дол. США.

Апеляційний суд після перегляду рішення визнав, що ціна будинку була виплачена зі значною затримкою і що заявник, подавши відповідний позов до суду, має право на присудження відсотків за ставкою 3 % річних. Беручи до уваги, що заявник вже отримав кілька тисяч гривень (п. 6 вище), апеляційний суд знайшов за доцільне присудити йому 678,50 грн. 30 травня 2002 р. Верховним Судом заявнику було відмовлено в задоволенні касаційної скарги.

Заявник скаржиться, що він був позбавлений прибутку за договором, який передбачає захист від інфляції, посилаючись на ціну свого будинку в перерахунку на долари. Він послався на ст. 1 Протоколу № 1.

Заявник вважає, що відмова Управління повністю виконати договір та відмова внутрішніх судів ввести в дію оскаржуваний пункт позбавила його права на мирне володіння своїм майном,

а також позбавила його цього майна, порушуючи ст. 1 Протоколу № 1. Він вважає, що оскаржуване положення договору було правомірним і становило власність у значенні ст. 1 Протоколу № 1. Затримка у виконанні договору, яку не заперечує Уряд-відповідач, завдала йому значних фінансових збитків.

Суд нагадує, що відповідно до прецедентного права органів, що діють на підставі Конвенції, право власності може бути «існуючим майном» або коштами, включаючи позови, для задоволення яких позивач може обґрунтовувати їх принаймні «виправданими очікуваннями» щодо отримання можливості ефективного використання права власності. Натомість сподівання на визнання існування старого права власності, яке давно було неможливо використовувати ефективно, не може вважатися «майном» в сенсі ст. 1 Протоколу № 1; це ж стосується умовної вимоги, яка втрачає силу внаслідок недотримання цієї умови.

У даній справі заявник уклав договір щодо продажу свого будинку державі. За умовами договору Управління зобов'язувалось сплатити йому 35 000 грн до 1 вересня 1997 р. Договір містив пункт, за яким загальна сума в жодному разі не має бути меншою за 17 000 дол. США. У результаті тривалого виконання договору покупець виплатив заявнику в цілому 36 000 грн, що на дату платежу становило тільки 10 457,50 дол. США. Однак, коли заявник вимагав виконання цього пункту, Управління стверджувало, що його представник, пан Р., діяв із перевищенням повноважень, погоджуючись на таке положення, що робить договір недійсним. Ця позиція була підтримана внутрішніми судами України.

Незважаючи на те, що дійсно не існує чинного рішення суду, яким підтверджується право заявника на будь-які інші кошти, крім тих, що вже були йому виплачені, Суд вважає, що заявник уклав угоду з Управлінням за умови отримання ним суми, яка відповідає 17 000 дол. США. Жодна із сторін не знала, що існує законодавче обмеження щодо цього пункту, який був однією з причин укладення заявником угоди, тим більше, що ціна договору була прив'язана до стабільної твердої валюти, що на той час було поширеною практикою комерційних правочинів в Україні.

Суд вважає, що, зважаючи на специфічні обставини справи, заявник має вважатися таким, що має законні сподівання щодо прибутку відповідно до положення угоди про доларовий еквівалент, що може вважатися правом власності відповідно до положень ст. 1 Протоколу № 1, наданого йому за договором з Управлінням *(Stretch v. The United Kingdom,* № 44277/98, пункти 32–35, 24 липня 2003 р.).

Суд нагадує, що його юрисдикція у перевірці відповідності до внутрішнього законодавства обмежена і що його завдання не полягає в заміні національних судів.

Вирішення проблеми трактування внутрішнього законодавства належить головним чином національним органам, зокрема судам. Тому, оскільки мають місце сумніви щодо трактування компетентними органами положень постанови 1993 р. у цій справі, Суд вважає, що положення договору було законно визнано внутрішніми судами недійсним.

Відповідно до встановленого прецедентного права Суду втручання має підтримувати «справедливий баланс» між загальними інтересами суспільства та вимогами фундаментальних прав окремої особи. Намагання забезпечити цей баланс відображено у структурі ст. 1 в цілому, включаючи п. 2. Тому мають бути витримані розумні пропорції між використаними засобами і досягнутими цілями. Більше того, в інших сферах соціальної, фінансової та економічної політики національні органи користуються певною свободою самостійного оцінювання під час імплементації законів, що регулюють власність та договірні відносини.

Ця свобода оцінювання, тим не менше, йде пліч-о-пліч з Європейським наглядом. Тому Суд повинен впевнитись, чи були надані Урядові межі розсуду перевищені, тобто чи було доктрину *ultra vires* (хоча і законну саму по собі) застосовано у цій справі з урахуванням принципу пропорційності.

Суд вважає, що державні органи неминуче вступають у численні договори приватноправової природи із звичайними громадянами у ході виконання своїх функцій, не всі з яких мають ознаки важливих публічних відносин. У даній справі пан Р., голова місцевого суду, представник Управління (органу, відповідального за матеріальне забезпечення судів), купив будинок у

заявника, будучи очевидно необізнаним, що його повноваження не включають можливості визначення відповідності ціни до іноземної валюти. Управління, незважаючи на це, прийняло будинок заявника та до серпня 1999 р. виплачувало йому домовлені частини платежу.

Суд констатує, що, оскільки сам пан Р., будучи суддею, вважав, що він мав повноваження підписувати договір, то очевидно, що й заявник дотримувався такої ж думки. Тому заявник очікував отримати певний прибуток від цієї угоди. Він намагався прив'язати свої майбутні прибутки до твердої валюти, щоб знизити ризики, можливі при здійсненні комерційних угод під час економічного безладу, що мав місце в Україні в кінці дев'яностих років. Тому ця умова була важливою частиною договору для заявника, який в іншому разі міг би мати серйозні застереження щодо продажу.

Суд також вражений тим фактом, що Управління намагалося анулювати у національних судах договір в цілому. Однак апеляційний суд, визнавши, що оскаржуваний ним пункт не відповідає законодавству, не анулював договір в цілому, що спричинило б відновлення початкового стану сторін. Замість цього він значно зменшив дохід заявника від трансакції, визначивши, що вже виплачена сума відповідає повністю виконаним зобов'язанням Управління за договором.

Дослідивши ці обставини, Суд дійшов висновку, що в цій справі мало місце непропорційне втручання до мирного володіння своїм майном, і тому Суд вважає, що мало місце порушення ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції.

Щодо поняття «власності», яке міститься в ч. 1 ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції та має автономне значення, яке не обмежене власністю на фізичні речі і не залежить від формальної класифікації в національному законодавстві

Суд повторює, що поняття «власності», яке міститься в ч. 1 ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі — Конвенція), має автономне значення, що не обмежене власністю на фізичні речі і не залежить від формальної класифікації в національному законодавстві: деякі інші права та інтереси, наприклад, борги, що становлять майно, можуть також розглядатись як «майнові права», і, таким чином, як «власність» у цілях вказаного положення. Питання, що потребує визначення, полягає в тому, чи мав відповідно до обставин справи, взятих у цілому, заявник право на матеріальний інтерес, захищений ст. 1 Протоколу № 1.

Суд зауважує, що в межах свободи дій держави визначати, які надбавки виплачувати своїм робітникам з державного бюджету.

Держава може вводити, призупиняти чи закінчити виплату таких надбавок, вносячи відповідні зміни в законодавство.

Однак якщо чинне правове положення передбачає виплату певних надбавок і дотримано всі вимоги, необхідні для цього, органи державної влади не можуть свідомо відмовляти у цих виплатах, доки відповідні положення є чинними.

Суд зазначає, що (у даній справі) національні суди протягом другого розгляду справи застосували зворотну силу Закону України «Про загальну середню освіту» до цього періоду часу.

Суд повторює, що цивільне законодавство, що має зворотну дію в часі прямо не забороняється Конвенцією та за певних обставин може бути виправданим. Однак Закон України «Про загальну середню освіту» сам по собі не містить ретроактивних положень, тому Суд не може зрозуміти підстави, на яких національні суди застосували цей Закон до вимог заявника щодо надбавки до заробітної плати за період з 1 січня до 23 червня 1999 р. В результаті, остаточна відмова органів державної влади у задоволені вимоги заявника щодо надбавок до заробітної плати за даний період є свавільною та незаконною

Витяг
з офіційного перекладу рішення у справі
«Кечко проти України»
від 8 листопада 2005 р.

Заява № 63134/00

Справа порушена за заявою № 63134/00, поданою до Суду проти України громадянином України Олександром Павловичем Кечко (заявник) 27 червня 2000 р. відповідно до ст. 34 Конвенції.

2 квітня 1999 р. заявник порушив цивільне провадження в Ленінському районному суді м. Донецька проти Ленінського районного відділу освіти, вимагаючи виплати зазначених вище надбавок. Заявник стверджував, що він має більше 10 років педагогічного стажу і, таким чином, має право на отримання 20 % надбавки до заробітної плати з 1 вересня 1997 р. Однак відповідач не виплатив йому надбавок. Далі він стверджував, що відповідач не виплатив йому щорічної винагороди за зразкове виконання ним своїх службових обов'язків та щорічної матеріальної допомоги на оздоровлення. Відповідач стверджував, що заявлені суми не можуть бути виплачені тому, що законами України про Державний бюджет на 1997–1999 роки не було передбачено відповідних витрат.

5 жовтня 1999 р. суд частково задовольнив позовні вимоги заявника. Суд відхилив вимогу заявника щодо виплати йому щорічної винагороди за зразкове виконання ним своїх службових обов'язків, оскільки така виплата вимагає проведення оцінки роботи заявника, що не відноситься до компетенції суду. Суд також відхилив вимогу заявника щодо матеріальної допомоги, яку не було йому виплачено в 1997 та 1998 роках у зв'язку із закінченням строку позивної давності відповідно до законодавства щодо трудових спорів. Суд також відхилив вимогу заявника стосовно нарахування надбавок після 1 червня 1999 р., оскільки Законом України «Про загальну середню освіту», прийнятим у травні 1999 р., їх виплату було призупинено. Проте суд присудив заявникові надбавки до заробітної плати за період з 1 січня 1999 р. по 1 червня 1999 р.

4 листопада 1999 р. обласний суд скасував рішення суду першої інстанції та направив справу на новий розгляд. Суд вказав, зокрема, що Закон України «Про загальну середню освіту» набрав чинності 23 червня 1999 р., тому суд першої інстанції неправильно розглянув період між 1 та 23 червня 1999 р.

24 лютого 2000 р. Ленінський районний суд м. Донецька відмовив у задоволенні позову заявника. Суд обґрунтував це тим, що відповідно до перехідних положень Закону України «Про загальну середню освіту заявлені заявником вимоги щодо виплат набудуть чинності 1 вересня 2001 р. Таким чином, на час розгляду вимог заявника не було правових підстав для отримання заявлених заявником виплат.

30 березня 2000 р. Донецький обласний суд залишив рішення суду першої інстанції без змін. Він зазначив, що вимоги заявника за періоди, що мали місце до прийняття Закону України «Про загальну середню освіту», не можуть бути задоволені, оскільки під час розгляду справи дія відповідних положень Закону України «Про освіту» були призупинені Законом України «Про загальну середню освіту». Це рішення набуло статусу остаточного.

Заявник скаржився, що відмова виплатити йому надбавки, на які він мав право відповідно до законодавства за період з 1997 р. до 1999 р., становить порушення його майнових прав відповідно до ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції.

Суд повторює, що поняття «власності», яке міститься в ч. 1 ст. 1 Протоколу № 1, має автономне значення, яке не обмежене власністю на фізичні речі і не залежить від формальної класифікації в національному законодавстві: деякі інші права та інтереси, наприклад, борги, що становлять майно, можуть також розглядатись як «майнові права», і, таким чином, як «власність» у цілях вказаного положення. Питання, що потребує визначення, полягає в тому, чи мав відповідно до обставин справи, взятих в цілому, заявник право на матеріальний інтерес, захищений ст. 1 Протоколу № 1.

Суд зауважує, що в межах свободи дій держави визначати, які надбавки виплачувати своїм робітникам з державного бюджету. Держава може вводити, призупиняти чи закінчити виплату таких надбавок, вносячи відповідні зміни в законодавство.

Однак якщо чинне правове положення передбачає виплату певних надбавок, і дотримано всі вимоги, необхідні для цього, органи державної влади не можуть свідомо відмовляти у цих виплатах, доки відповідні положення є чинними.

Суд зауважує, що скарга заявника до національних органів влади щодо періоду між 1 січня та 23 червня 1999 р. базувалась на спеціальних та чинних на той період часу положеннях національного законодавства. Надбавка до заробітної плати повинна була бути виплаченою відповідно до єдиної об'єктивної умови — період часу, протягом якого заявник працював вчителем. Оскільки заявником була дотримана умова 10-річного стажу, то можна сказати, що він має якщо не право, то законні сподівання на отримання зазначених коштів. З другого боку, виплата надбавки за зразкове виконання службових обов'язків залежала від суб'єктивних факторів та вимагала оцінки роботи, виконаної заявником. Суд не приймає аргумент Уряду щодо бюджетних асигнувань, оскільки органи державної влади не можуть посилатися на відсутність коштів як на причину невиконання своїх зобов'язань (див., *mutatis mutandis,* рішення у справі «Бурдов проти Росії», № 59498/00, § 35, ECHR 2002-III).

Суд зазначає, що національні суди протягом другого розгляду справи застосували зворотну силу Закону України «Про загальну середню освіту» до цього періоду часу. Суд повторює, що цивільне законодавство, що має зворотну дію в часі, прямо не забороняється Конвенцією та за певних обставин може бути виправданим.

Однак Закон України «Про загальну середню освіту» сам по собі не містить ретроактивних положень, тому Суд не може зрозуміти підстави, на яких національні суди застосували цей Закон до вимог заявника щодо 20 % надбавки до заробітної плати за період з 1 січня до 23 червня 1999 р. В результаті остаточна відмова органів державної влади у задоволені вимоги заявника щодо надбавок до заробітної плати за даний період є свавільною та незаконною.

Відповідно було порушено ст. 1 Протоколу 1 до Конвенції щодо періоду між 1 січня та 23 червня 1999 р.

Щодо неналежності до «власності» права на отримання страхової суми у зв'язку із смертю сина, яке не було визнано та закріплено у судовому рішенні, що набрало законної сили

Суд зазначає, що поняття «власність», яке передбачене ч. 1 ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, має автономне значення, яке не обмежується правом власності на матеріальні речі та не залежить від формальної класифікації у національному законодавстві, певні інші права та інтереси, які становлять майно (наприклад заборгованість), можуть також розглядатись як «право на власність» та відповідно як «власність» для цілей цієї статті. Там, де майновий інтерес за своєю природою є вимогою, він може розглядатися як «майно» тільки тоді, коли він має достатню підставу у національному законодавстві або у разі встановлення такого інтересу остаточним судовим рішенням, яке може бути виконано.

Суд вважає, що вимоги заявника за українським законодавством щодо страхової виплати та грошової компенсації не можуть розглядатись як «власність» у розумінні ст. 1 Протоколу № 1, оскільки вони не були визнані та закріплені у судовому рішенні, яке набрало законної сили.

В українському законодавстві також не передбачені положення, які могли б дозволити зробити висновок, що заявник принаймні, мав легітимні очікування щодо отримання сум, які він вимагав

Витяг
з офіційного перекладу рішення у справі
«Воловік проти України»
від 6 грудня 2007 р.

Заява № 15123/03

25 квітня 1993 р. син заявника, громадянин Росії, який перебував на військовій службі в Збройних силах Російської армії, загинув при виконанні службових обов'язків. «Військово-страхова компанія» Російської Федерації виплатила дружині загиблого та його дитині, які проживали в Росії,

страхову суму, яка їм належала відповідно до російського законодавства.

У 2001 р. заявник звернувся до Запорізького обласного військового комісаріату та до державної страхової компанії «Оранта» з вимогою виплатити йому страхову суму, яка, за його твердженням, належала йому відповідно до положень Угоди про порядок пенсійного забезпечення військовослужбовців та членів їх сімей і державне страхування військовослужбовців держав — учасниць Співдружності Незалежних Держав від 15 травня 1992 р. (далі — Угода СНД від 15 березня 1992 р.). Листами від 9 липня та 1 серпня 2001 р. відповідно компанія «Оранта» та військовий комісаріат відмовили заявнику у задоволенні його вимоги, оскільки його син був військовослужбовцем Збройних сил Російської Федерації, тому заявник не мав права на виплату страхової суми відповідно до українського законодавства.

У 2002 р. заявник звертався до «Військово-страхової компанії» Російської Федерації з вимогою виплатити страхову суму. Листом від 27 вересня 2002 р. ця компанія відхилила вимогу заявника та повідомила, що сума, яку він має отримати у зв'язку із смертю сина, мала бути виплачена компанією «Оранта» згідно з Угодою СНД від 15 травня 1992 р.

У грудні 2001 р. заявник звернувся до суду з позовом до компанії «Оранта», в якому вимагав повернути йому страхову суму, яка, за його твердженням, мала бути виплачена йому у зв'язку із смертю сина. Він також вимагав компенсацію моральної шкоди. Заявник обґрунтував свої вимоги тим, що він мав право на отримання страхової суми у зв'язку із смертю сина, оскільки він, заявник, проживав на території України, яка взяла на себе зобов'язання за Угодою СНД від 15 травня 1992 р. здійснювати такі виплати у разі загибелі військовослужбовця Збройних сил однієї з держав — членів СНД при виконанні службових обов'язків.

10 квітня 2002 р. суд відмовив у задоволенні позовних вимог заявника. Це рішення було залишено без змін Апеляційним судом Запорізької області 18 липня 2002 р. та Верховним Судом України 8 січня 2003 р.

Національні суди встановили, що відповідно до українського законодавства заявник не мав права на страхову виплату, яка

виплачується в аналогічних випадках родичам військовослужбовців України. Суди зазначили, що відповідно до Угоди СНД від 16 травня 1992 р, положення якої розтлумачені рішенням Економічного суду Союзу Незалежних Держав (від 20 березня 1997 р., таку виплату повинна була здійснити Російська Федерація, у Збройних силах якої проходив службу син заявника.

У 2002 р. заявник звернувся до районного суду з позовною заявою до Запорізького обласного військового комісаріату про стягнення грошової компенсації, на яку, за його твердженням, він має право у зв'язку із смертю його сина та відповідно до Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» від 20 грудня 1991 р., який має тлумачитись відповідно до Угоди СНД від 15 травня 1992 р. Заявник наводив таке ж обґрунтування своїх вимог, що й у позові до компанії «Оранта».

17 жовтня 2002 р. суд відмовив заявнику у задоволенні позовних вимог, встановивши, що він не має права на одержання грошової компенсації відповідно до українського законодавства, оскільки його син був громадянином Росії та служив у Збройних силах Росії.

Заявник скаржився на результат та несправедливий характер провадження, яке стосувалось його позову щодо страхової виплати. Він зазначив, що національні суди не взяли до уваги його доводи, що вони неправильно застосували відповідне законодавство, а також що вони не були безсторонніми при вирішенні спору. Заявник стверджував, що суди, приймаючи рішення, не повинні були керуватись практикою Економічного суду СНД, повноваження якого не були визнані Україною. Він також зазначив, що тлумачення, яке було здійснено Економічним судом СНД приблизно через п'ять років після набрання чинності Угодою СНД від 15 травня 1992 р. та через чотири роки після смерті його сина (25 квітня 1993 р.), не може застосовуватись у його справі.

Також заявник скаржився на те, що він був незаконно позбавлений права на доступ до суду в зв'язку з неприйняттям його апеляційної скарги на рішення Жовтневого районного суду м. Запоріжжя від 17 жовтня 2002 р. у провадженні про виплату грошової компенсації.

Заявник посилався на п. 1 ст. 6 та на ст. 17 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі — Конвенція).

Суд зазначив, що аргументи заявника за ст. 17 Конвенції стосуються скарги про несправедливий характер провадження та відповідно повинні розглядатися за п. 1 ст. 6 Конвенції.

Суд також зауважив, що скарги заявника стосуються двох окремих проваджень, в одному з яких позов заявника розглядав тільки суд першої інстанції. Більш того, предмети позовів, поданих заявником у кожному провадженні, відрізнялись по суті. Тому Суд вважає, що скарги заявника мають розглядатись окремо щодо кожного провадження.

1. Провадження щодо повернення страхової виплати

Суд нагадує, що розгляд питань стосовно помилок щодо фактів та права, які начебто були припущені національним судом, не є функцією Суду доти, доки такі помилки не порушують прав та свобод, що захищаються Конвенцією (див. рішення у справі «Гарсіа Руіз проти Іспанії» *(Garcia Ruiz v. Spain),* № 30544/96, п. 28).

Суд звертає увагу на те, що заявник міг наводити всі свої аргументи, що були надані достатні підстави для відхилення позову заявника, а також на те, що в матеріалах справи немає нічого, що вказувало б на свавілля або небезсторонність національних судів при розгляді позову заявника.

Щодо факту використання судами практики Економічного суду СНД про тлумачення Угоди від 15 травня 1992 р. Суд зазначає, що вирішення проблеми тлумачення національного законодавства, частиною якого є міжнародні договори, які ратифіковані державою, є функцією національних органів, а саме апеляційного суду і суду першої інстанції. Так само національні суди мають вибирати способи такого тлумачення, які зазвичай можуть включати акти законодавства, відповідну практику, наукові дослідження тощо. Отже, Суд не знаходить жодного питання за п. 1 ст. 6 Конвенції щодо того, як суди розтлумачили закон, який застосовувався у справі заявника.

Таким чином, ця частина заяви є явно необґрунтованою в сенсі п. 3 ст. 35 Конвенції та повинна бути відхиленою відповідно до ч. 4 ст. 35 Конвенції.

2. Провадження щодо виплати грошової компенсації

Суд нагадує, що відповідно до п. 1 ст. 6 Конвенції, якщо апеляційне оскарження існує в національному правовому порядку, держава зобов'язана забезпечити особам під час розгляду справи в апеляційних судах, у межах юрисдикції таких судів, додержання основоположних гарантій, передбачених ст. 6 Конвенції, з урахуванням особливостей апеляційного провадження, а також має братись до уваги процесуальна єдність судового провадження в національному правовому порядку та роль у ньому апеляційного суду (див., наприклад, рішення у справі «Подбіельські та ППУ Полпуре проти Польщі» *(Podbielski and PPU Polpure v. Poland)* № 39199/98, п. 62, 26 липня 2005 р.).

Суд зазначає, що заявник стверджував, що йому незаконно відмовили у доступі до Апеляційного суду Запорізької області, який мав повноваження переглянути справу як стосовно фактів, так і стосовно права, а також мав повноваження встановлювати нові факти, які не досліджувались під час розгляду справи судом першої інстанції. У своїй апеляційній скарзі на рішення суду першої інстанції заявник посилався на невірне застосування закону судом першої інстанції. Тому Суд вважає, що, беручи до уваги особливості порядку апеляційного оскарження за українським законодавством, право заявника на доступ до апеляційного суду було захищено основоположними гарантіями, передбаченими ст. 6 Конвенції.

У цьому зв'язку Суд нагадує, що «право на суд», одним із аспектів якого є право доступу, не є абсолютним і може підлягати обмеженням; їх накладення дозволене за змістом, особливо щодо умов прийнятності апеляційної скарги. Проте такі обмеження повинні застосовуватись з легітимною метою та повинні зберігати пропорційність між застосованими засобами та поставленою метою (див. рішення «Подбіельські та ППУ Полпуре проти Польщі» *(Podbielski and PPU Polpure v. Poland),* п. 63).

Суд не піддає сумніву те, що ця процедура була передбачена для забезпечення належного здійснення правосуддя. Проте, беручи до уваги процедурні вимоги, які діяли на момент розгляду справи, та спосіб, у який вони були застосовані у справі заявника, Суд доходить висновку, що застосовані засоби не були пропорційні меті.

Суд доходить висновку, що заявнику було відмовлено в доступі до суду.

Також заявник скаржився на порушення його права власності у зв'язку з відмовою органів влади виплатити йому страхову суму та грошову компенсацію за смерть сина, посилаючись на ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції.

Уряд стверджував, що Україна не була зобов'язана виплачувати заявнику страхову суму, оскільки відповідно до Угоди СНГ від 15 травня 1992 р. ці виплати мала здійснити держава, у Збройних силах якої проходив службу син заявника. Таким чином, Уряд запропонував визнати цей аспект скарги заявника за ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції таким, що не відповідає принципу *ratione personae.*

Також Уряд зазначив, що скарги заявника щодо виплати грошової компенсації мають бути визнані неприйнятними, оскільки заявник не вичерпав національні засоби юридичного захисту, бо не оскаржив рішення Жовтневого районного суду від 17 жовтня 2002 р. відповідно до процесуальних вимог.

Суд вважає, що немає необхідності розглядати ці конкретні доводи Уряду щодо прийнятності скарг заявника за ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції, оскільки Суд вважає, що у будь-якому випадку ці скарги є неприйнятними з підстав, зазначених нижче.

Суд знову зазначає, що поняття «власність», яке передбачене першою частиною ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції, має автономне значення, яке не обмежується правом власності на матеріальні речі та не залежить від формальної класифікації у національному законодавстві, певні інші права та інтереси, які становлять майно (наприклад заборгованість), можуть також розглядатись як «право на власність» та відповідно як «власність» для цілей цієї статті. Там, де майновий інтерес за своєю природою є вимогою, він може розглядатися як «майно» тільки тоді, коли він має достатню підставу у національному законодавстві або у разі встановлення такого інтересу остаточним судовим рішенням, яке може бути виконано (див. рішення у справі «Копецький проти Словаччини» *(Kopecky v. Slovakia)*, № 44912/98, п. 52, та рішення «Грецькі нафтопереробні заводи «Стрен» і Стратіс Андреадіс проти Греції» *(Stran*

Greek Refineries and Stratis Andreadis v. Greece), від 9 грудня 1994 р., п. 59).

Суд вважає, що вимоги заявника за українським законодавством щодо страхової виплати та грошової компенсації не можуть розглядатись як «власність» у розумінні ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції, оскільки вони не були визнані та закріплені у судовому рішенні, яке набрало законної сили. В українському законодавстві також не передбачені положення (див. відповідне національне законодавство), які могли б дозволити зробити висновок, що заявник принаймні мав легітимні очікування щодо отримання сум, які він вимагав.

З огляду на зазначене вище ця частина заяви не відповідає вимозі *ratione materiae* положенням Конвенції відповідно до п. 3 ст. 35 Конвенції та повинна бути відхилена згідно з п. 4 ст. 35 Конвенції.

Щодо інтелектуальної власності як об'єкта, до якого застосовується ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції

Суд нагадує, що ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод застосовується до інтелектуальної власності.
«Власність» може бути або «наявним майном», або майном, включаючи претензії, щодо яких заявник може стверджувати, що він чи вона має принаймні «законне сподівання» на отримання ефективного користування правом власності.
На відміну від цього, надія на визнання права власності, яке було неможливо здійснити ефективно, не може вважатися «володінням» у значенні ст. 1 Протоколу № 1, а також умовна претензія, яка не витікає з невиконання цієї умови

Витяг
із неофіційного перекладу рішення у справі
«Балан проти Молдови»
від 29 січня 2008 р.

Заява № 19247/03

У 1985 р. заявник опублікував фотографію «Замок Сорока» в альбомі «Поліптський Молдав». Він отримав винагороду автора за цю фотографію.

У 1996 р. уряд ухвалив рішення щодо національних посвідчень особи, використовуючи, зокрема, фотографію, зроблену заявником, як фон для посвідчень особи, виданих Міністерством внутрішніх справ Молдови (далі — Міністерство). Заявника не консультували і він не погодився на таке використання фотографії.

У 1998 р. він звернувся до Міністерства з проханням відшкодувати порушення його прав, спричинене незаконним використанням зробленої ним фотографії, а також укласти з ним контракт на подальше використання фотографії.

Після того як його запит було відхилено, заявник порушив справу проти Міністерства 10 листопада 1998 р. 24 березня 1999 р. обласний суд Кишинева частково задовольнив його вимоги і визнав, що він був автором фотографії, яка була використана без його згоди. Суд присудив йому 4 050 молдавських леїв (еквівалент 568 дол. США). Суд також зобов'язав Міністерство оприлюднити вибачення, але відхилив клопотання заявника про те, щоб Міністерству було наказано укласти з ним контракт на подальше використання фотографії.

22 грудня 1999 р. Верховний Суд скасував рішення апеляційного суду та залишив без змін рішення Кишинівського районного суду щодо рішення про присудження заявнику, відкинувши його клопотання про вибачення. Суд також постановив повторний розгляд справи щодо укладення договору із заявником на майбутнє використання фотографії, оскільки, на його думку, він мав таке право.

З 1 травня 2000 р. Міністерство припинило використовувати фотографію, зроблену заявником, як фон для посвідчень особи.

У новій судовій справі заявник звернувся з проханням про компенсацію фінансових збитків, спричинених продовженням незаконного використання його фотографії між датою винесення судового рішення — 24 березня 1999 р. та 1 травня 2000 р. Протягом відповідного періоду він вимагав 10 % від суми, сплаченої власниками посвідчень особи державі (2 403 137 молдав-

ських леїв). Він також вимагав компенсацію за порушення його моральних прав (200 000 леїв).

6 листопада 2001 р. районний суд м. Кишинева присудив заявникові 180 000 леїв як компенсацію за матеріальну шкоду та 3 600 леїв за моральну шкоду, відкинувши його клопотання про зобов'язання Міністерства укласти з ним договір.

26 березня 2002 р. апеляційний суд скасував це рішення і відхилив вимоги заявника. Суд встановив, що, хоча авторство заявника відповідної фотографії було чітко встановлене, він був компенсований рішенням від 24 березня 1999 р. Оскільки суд не заборонив використання фотографії в майбутньому і оскільки сам заявник не вимагав такої заборони, ідентифікаційні картки, які вже видані, або будь-які картки, видані в майбутньому, більше не підпадають під дію Закону про авторське право і суміжні права 1994 р. (далі — Закон 1994 р.). Відповідно, заявник не міг стверджувати про порушення своїх прав. Судові рішення залишено без змін.

Загальні принципи

Суд нагадав, що ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі — Конвенція) не гарантує права на придбання майна (див. *Kopecký* проти Словаччини, № 44912/98, § 35, та *Van der Mussele* проти Бельгії, рішення від 23 листопада 1983 р., п. 48).

Крім того, «заявник може стверджувати про порушення ст. 1 Протоколу № 1 лише в частині, коли оскаржувані рішення стосувалися його «володіння» у значенні цього положення.

«Власність» може бути або «наявним майном», або майном, включаючи претензії щодо яких заявник може стверджувати, що він чи вона має принаймні «законне сподівання» на отримання ефективного користування правом власності. На відміну від цього, надія на визнання права власності, яке було неможливо здійснити ефективно, не може вважатися «володінням» у значенні ст. 1 Протоколу № 1, а також умовна претензія, яка не витікає в результаті невиконання цієї умови (див. Копецький, § 35; князь Ганс-Адам II, Ліхтенштейн проти Німеччини, № 42527/98, пункти 82, 83; *Gratzinger* та *Gratzingerova* проти Чеської Республіки, № 39794/98, § 69).

Поняття «володіння», про яке йдеться в ч. 1 ст. 1 Протоколу № 1, має автономне значення, яке не обмежується правом власності на фізичні товари і є незалежним від формальної класифікації у внутрішньому законодавстві: певні інші права та інтереси, що становлять активи, також можна розглядати як «майнові права», а отже, як «майно» для цілей цього положення. Питання, яке необхідно розглядати в кожному випадку, полягає в тому, чи надають обставини справи, розглянуті в цілому, заявникові право власності на матеріальні інтереси, захищені ст. 1 Протоколу № 1 (див. *Iatridis* проти Греції, 31107/96, *Beyeler* проти Італії, № 33202/96, § 100, *Broniowski v. Poland,* № 31443/96, § 129, і *Anheuser-Busch Inc.* проти Португалії, № 73049/01, § 63).

За певних обставин «законне сподівання» на отримання «активу» також може мати захист ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції.

Таким чином, якщо майнові інтереси мають природу позову, особа, якій вона належить, може вважатися такою, що має «законне очікування», якщо існує достатня підстава для зацікавленості в національному праві, наприклад, якщо вона врегульована судовою практикою національних судів, що підтверджує його існування. Проте не можна сказати, що законні очікування виникають, коли існує суперечка щодо правильного тлумачення та застосування національного законодавства, і подання заявника згодом були відхилені національними судами.

Застосування цих принципів до даного випадку

(а) Чи мав заявник «майно»

Суд нагадує, що ст. 1 Протоколу № 1 застосовується до інтелектуальної власності.

У цій справі Суд зазначає, що права заявника стосовно зробленої ним фотографії підтверджуються національними судами. Таким чином, на відміну від вищезгаданого рішення *Anheuser-Busch Inc.* проти Португалії, у цій справі не було жодного спору щодо того, чи може заявник претендувати на захист своїх прав інтелектуальної власності. У зв'язку із цим Суд бере до відома заявника, що він попросив суди захистити його вже встановлене право на захищену роботу, присудив йому компенсацію, а не встановлювати його «право власності» на таку ком-

пенсацію. На думку Суду, він мав право, визнане законом і попереднім остаточним рішенням, а не лише законне сподівання на отримання права власності.

З огляду на вищевикладене Суд доходить висновку, що заявник мав «володіння» у значенні ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції.

(b) Чи було втручання

Суд також відзначає позицію Уряду, згідно з якою національні суди посилалися на законодавство, яке не застосовувалося до справи заявника. Однак Суд нагадує, що не є його завданням займати місце національних органів влади, які виносили рішення щодо справи заявника. Перш за все їм доводиться розглядати всі факти справи і викладати свої причини у своїх рішеннях. У цій справі Суд не бачить жодних підстав ставити під сумнів застосування національними судами закону, спеціально ухваленого для регулювання питань прав інтелектуальної власності, який набув чинності до стверджуваного порушення прав заявника.

Оскільки рішення Верховного Суду має тлумачитися як таке, що через відмову заявника від суду заборонити несанкціоноване використання його захищеної праці, таке використання після рішення 1999 р. не втручатися в його майно для цілей ст. 1 Протоколу № 1, Суд не може прийняти цю думку. Суд зазначає, що ст. 37 (1) Закону 1994 р. однозначно вказує на те, що «використання ... художніх творів порушує авторське право їх авторів … є незаконним». Неправомірний характер несанкціонованого використання в законодавстві не обумовлений будь-яким актом власника авторських прав, таким як запит на заборону суду на таке використання. Висновок про порушення прав заявника у рішенні 1999 р. підтверджує це.

Більше того, не можна стверджувати, як це стверджує Уряд, що заявник мовчазно прийняв використання своєї захищеної роботи без винагороди. Навпаки, подавши новий позов до суду, він чітко висловив свою думку, що таке використання є порушенням його прав. Більше того, той факт, що він послідовно заявляв про захист свого права, вимагаючи від Міністерства укласти з ним договір і сплатити йому авторські гонорари або компенсацію, свідчить про те, що він постійно виступав проти

несанкціонованого використання його захищеної роботи. Звідси випливає невиконання заявником заборони на несанкціоноване використання його роботи.

(c) Чи було втручання «законним»

Суд також зазначає, що Закон 1994 р. не передбачає припинення прав автора внаслідок того, що він не попросив судів заборонити використання його захищеної роботи. Єдиним засобом гасіння права автора є договір з автором або його чи її спадкоємцями, тоді як «моральні права» автора ніколи не можуть бути передані третім особам. Крім того, автор захищеної роботи має вирішити, який із передбачених законом штрафів він хоче застосувати у разі порушення його прав за Законом 1994 р.

Суд зазначає, що ні національні суди, ні Уряд не посилалися на будь-яке спеціальне положення в Законі 1994 р., яке прямо би передбачало припинення прав автора щодо його або її створення внаслідок невизнання його несанкціонованого використання. У ст. 38 Закону 1994 р., наведеного вище, йдеться про право вимагати заборони незаконного використання, але не визначено жодних негативних наслідків для невиконання цього.

Суд також відзначає розбіжності в тому, як національні органи тлумачили Закон 1994 р. в першому і другому провадженні, навіть якщо вони вирішили, по суті, таку ж правову ситуацію. Більше того, Уряд вважав, що Закон 1994 р. взагалі не застосовується у справі заявника, що суперечить позиції національних судів. Це говорить про те, що Закон 1994 р. не був достатньо передбачуваним у його застосуванні, і це саме по собі може бути достатньою підставою для висновку про те, що втручання не було «законним». Однак Суд не вважає необхідним остаточно вирішити це питання, враховуючи його висновки, наведені нижче.

(d) Мета і законність втручання

Навіть якщо припустити, що Закон 1994 р. був достатньо передбачуваний у застосуванні, Суд повинен визначити, чи було втручання в права заявника пропорційним поставленим цілям. Суд зазначає аргумент заявника про те, що він не міг

запобігти порушенню своїх прав, оскільки не мав права оскаржувати у судовому порядку рішення Уряду, що дозволило незаконно використовувати його захищену роботу. Уряд не коментував це. Суд вважає, що він не зобов'язаний висловлювати остаточну думку щодо цього питання з огляду на його висновки.

Звідси випливає, що національні суди не досягли справедливого балансу між інтересами громади та інтересами заявника, поклавши на нього індивідуальний та надмірний тягар. Відповідно, було порушення ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції.

Щодо принципу визначення розміру компенсації, яка присуджується у випадку встановлення порушення Конвенції щодо невиконання рішень у подібних справах

Суд вбачає, що рішення, ухвалені на користь заявників, не були виконані своєчасно, відповідальність за що несе держава.

Крім того, Суд зазначає, що Україна не запровадила на національному рівні засіб юридичного захисту щодо скарг заявників на невиконання рішень, ухвалених на їхню користь, який би відповідав вимогам ст. 13 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі — Конвенція; щодо відповідних принципів див. згадане вище рішення у справі «Юрій Миколайович Іванов проти України» *(Yuriy Nikolayevich Ivanov)*, п. 65). Хоч було запроваджено нову процедуру для забезпечення повного і своєчасного виконання рішень проти державних органів, державних або контрольованих державою підприємств, Суд зазначає, що ця нова процедура не буде діяти до 1 січня 2013 р. і, в будь-якому разі вона не передбачає компенсації за затримку виконання рішень національних судів, яка вже існує на цей час. Крім того, незрозуміло, чи буде запровадження нової процедури підтримуватись достатнім бюджетним фінансуванням.

Беручи до уваги практику Суду з цього питання (див. згадане вище рішення у справі «Юрій Миколайович Іванов проти України» *(Yuriy Nikolayevich Ivanov)*, пункти 65–58 та 66–70), Суд вважає, що мало місце порушення п. 1 ст. 6 Конвенції, ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції у зв'язку з тривалим невиконанням рішень, ухвалених на користь заявників, та ст. 13 Конвенції, оскільки заявники не мали ефективних засобів юридичного захисту, за допомогою яких вони могли б отримати відшкодування шкоди, завданої таким невиконанням

Витяг
з офіційного перекладу рішення у справі
«Харук та інші проти України»
від 26 липня 2012 р.

Заява № 703/05 та 115 інших заяв

Справу розпочато за 116 заявами, поданими до Суду проти України відповідно до ст. 34 Конвенції 114 громадянами України та підприємствами, розташованими в Україні, чиї дані наведені у доданих таблицях (далі — заявники).

Заяви, які в основному стосуються тривалого невиконання рішень національних судів, ухвалених на користь заявників, у різні дати були направлені Уряду.

Відповідно до пілотного рішення «Юрій Миколайович Іванов проти України» *(Yuriy Nikolayevich Ivanov)* (заява № 40450/04, ЄСПЛ 2009-... (витяги) розгляд заяв було відкладено до 15 липня 2011 р. до вирішення проблеми тривалого невиконання рішень національних судів.

У той же час Україну було зобов'язано вжити необхідних заходів для вирішення цієї проблеми, зокрема, запровадити ефективні засоби юридичного захисту або поєднання таких засобів, здатні забезпечити адекватне та достатнє відшкодування за невиконання або несвоєчасне виконання рішень національних судів відповідно до принципів Конвенції, які закріплені в практиці Суду (див. рішення у справі «Юрій Миколайович Іванов проти України», згадане вище, п. 94 та п. 5 резолютивної частини).

21 лютого 2012 р. Суд, зазначивши, що Україна не вжила необхідних заходів, вирішив відновити розгляд заяв.

У різні дати Уряд направив Суду низку односторонніх декларацій щодо сімнадцяти заяв, спрямованих на вирішення питань,

які стосувались невиконання рішень (заяви, про які йдеться, наведені у доданих таблицях). Уряд просив вилучити ці заяви з реєстру справ відповідно до пп. «с» п. 1 ст. 37 Конвенції на підставі декларацій. Суд розглянув ці декларації та вирішив відхилити пропозиції Уряду.

Суд вбачає, що рішення, ухвалені на користь заявників, не були виконані своєчасно, відповідальність за що несе держава.

Крім того, Суд зазначає, що Україна не запровадила на національному рівні засіб юридичного захисту щодо скарг заявників на невиконання рішень, ухвалених на їхню користь, який би відповідав вимогам ст. 13 Конвенції (щодо відповідних принципів див. згадане вище рішення у справі «Юрій Миколайович Іванов проти України» *(Yuriy Nikolayevich Ivanov),* п. 65). Хоча було запроваджено нову процедуру для забезпечення повного і своєчасного виконання рішень проти державних органів, державних або контрольованих державою підприємств, Суд зазначає, що ця нова процедура не буде діяти до 1 січня 2013 р. і, в будь-якому разі, вона не передбачає компенсації за затримку виконання рішень національних судів, яка вже існує на цей час. Крім того, незрозуміло, чи буде запровадження нової процедури підтримуватись достатнім бюджетним фінансуванням.

Беручи до уваги практику Суду з цього питання (див. згадане вище рішення у справі «Юрій Миколайович Іванов проти України» *(Yuriy Nikolayevich Ivanov),* пункти 65–58 та 66–70), Суд вважає, що мало місце порушення п. 1 ст. 6 Конвенції, ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції у зв'язку з тривалим невиконанням рішень, ухвалених на користь заявників, та ст. 13 Конвенції, оскільки заявники не мали ефективних засобів юридичного захисту, за допомогою яких вони могли б отримати відшкодування шкоди, завданої таким невиконанням.

Суд нагадує, що він є міжнародним судовим органом, створеним за згодою держав, що підписали Конвенцію, і його основним завданням є забезпечення поваги до прав людини, а не постійна і повна компенсація збитків заявникам. На відміну від національних судів акцент у діяльності Суду ставиться на прийняття публічних рішень, які встановлюють загальноєвропейські стандарти прав людини.

З цієї причини у справах за участю багатьох жертв, які перебувають в аналогічних обставинах, може знадобитись єдиний підхід. Такий підхід гарантуватиме, що заявники залишатимуться рівними, а різниця присуджених сум не викличе суперечностей між ними (див., наприклад, рішення від 15 жовтня 2009 р. у справі «Гончарова та інші проти Росії та 68 інших «привілейованих пенсіонерів» *(Goncharova and Others and 68 other «Privileged Pensioners»),* заява № 23113/08 та інші, пункти 22–24).

У цій справі, беручи до уваги принципи визначення розміру компенсації, яка присуджується у випадку встановлення порушення Конвенції щодо невиконання рішень в подібних справах, Суд вважає розумним та справедливим призначити 3 000 євро кожному заявнику у заявах, що стосуються невиконання рішень тривалістю більше трьох років (заяви наведені в таблиці у Додатку 1) та 1 500 євро кожному заявнику в інших заявах (заяви наведені в таблиці у Додатку 2). Зазначені суми є відшкодуванням будь-якої матеріальної і моральної шкоди, а також компенсацією судових витрат.

Суд також зазначає, що держава-відповідач повинна виконати рішення, які не були виконані.

В. Пеня

Суд вважає за належне призначати пеню, виходячи з граничної позичкової ставки Європейського центрального банку, до якої має бути додано три відсоткові пункти.

ЗА ЦИХ ПІДСТАВ СУД ОДНОГОЛОСНО

1. *Вирішує* об'єднати заяви.

2. *Оголошує* прийнятними скарги заявників за п. 1 ст. 6, ст. 13 Конвенції та за ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції щодо тривалого невиконання рішень, ухвалених на їхню користь, та щодо відсутності ефективних засобів юридичного захисту, а решту скарг у заявах — неприйнятними.

3. *Постановляє*, що мало місце порушення п. 1 ст. 6 Конвенції та ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції.

4. *Постановляє*, що мало місце порушення ст. 13 Конвенції.

5. *Постановляє*, що:

(a) держава-відповідач має виконати рішення національних судів, ухвалених на користь заявників, та сплатити протягом трьох місяців 3 000 (три тисячі) євро кожному заявнику або його/її спадкоємцю у заявах, наведених у Додатку 1, та 1 500 (одну тисячу п'ятсот) євро кожному заявнику або його/її спадкоємцю у заявах, наведених у Додатку 2, що є відшкодуванням матеріальної та моральної шкоди, а також компенсацією судових витрат разом з будь-якими податками, що можуть нараховуватись на ці суми, які мають бути конвертовані в національну валюту держави-відповідача за курсом на день здійснення платежу;

(b) зі спливом зазначеного тримісячного строку і до остаточного розрахунку на ці суми нараховуватиметься простий відсоток *(simple interest)* у розмірі граничної позичкової ставки Європейського центрального банку, яка діятиме в період несплати, до якої має бути додано три відсоткові пункти.

Щодо позитивних зобов'язань держави передбачати певні заходи, необхідні для захисту права власності, та гарантувати ефективне користування правом власності у світлі ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції

ЄСПЛ повторює, що відповідно до загальних принципів міжнародного права Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (далі — Конвенція) регулює для кожної держави-учасниці виключно факти, що відбулися після набуття чинності Конвенцією відносно неї. Дата набуття чинності Конвенцією стосовно України та вступу в законну силу української декларації щодо визнання права на індивідуальні заяви — 11 вересня 1997 р. і що у цій справі частина фактів, згаданих у заяві, мала місце до цієї дати.

Таким чином, що стосується скарг заявника щодо ст. 6 параграфа 1 Конвенції, Суд констатував, що судове провадження розпочалося в червні 1997 р. і що частина цього провадження не підпадає під його компетенцію *ratione temporis.*

Суд вважає, що його компетенція *ratione temporis* поширюється на розгляд всього судового провадження, починаючи з ухвали заступника голови Арбітражного суду Луганської області від 14 жовтня 1997 р.

Суд нагадав, що відповідно до його прецедентної практики ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції містить три окремі норми: перша, що виражається в першій фразі першого абзацу та несе в собі загальний характер, виражає принцип поваги до права власності; друга, що міститься в другій фразі того ж абзацу, має за об'єкт позбавлення права власності за певних умов; що стосується третьої, вона визнає саме можливість державам-учасницям регламентувати на власний розгляд використання майна в загальних інтересах.

Друга та третя норми є особливими прикладами, що стосуються права власності; крім того, вони повинні тлумачитися в світлі принципу, закріпленого першою нормою.

Суд зазначив, що він уже констатував, що акції, якими володів заявник, мали безсумнівно економічну цінність та становили «майно» в розумінні ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції.

Суд нагадав, що «акція товариства» є складною річчю. Вона свідчить про те, що власник має частину акціонерного капіталу та відповідні права.

Суд зазначив, що у цьому випадку заявник спочатку володів 49 % акцій ЗАТ «Совтрансавто-Луганськ». Внаслідок кількох збільшень статутного фонду ЗАТ «Совтрансавто-Луганськ» частина капіталу, що була в його володінні, знизилася з 49 % до 20,7 %. Відтак, зазнали змін власні повноваження заявника як власника акцій, а саме його здатність керувати товариством та контролювати його майно.

Суд зауважив, що у цьому випадку не було ані прямого позбавлення заявника його майна з боку національних органів державної влади, ані іншого втручання, прирівняного до такого позбавлення власності.

Що стосується права, гарантованого ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції, то позитивні зобов'язання держави можуть передбачати певні заходи, необхідні для захисту права власності, також і в таких випадках, коли йдеться про судовий розгляд спору між фізичними чи юридичними особами. Зокрема, це передбачає для Держави зобов'язання забезпечувати судову процедуру, яка повинна містити необхідні процесуальні гарантії та яка, таким чином, дозволяє національним судам ефективно та справедливо вирішувати всі існуючі спори між приватними особами.

Спосіб, в який проводився та закінчився судовий розгляд справ, також як і ситуація непевності, якої зазнав заявник, порушили «справедливу рівновагу» між вимогами суспільного інтересу та потребою захищати право заявника на повагу до його майна. Як наслідок, держава не забезпечила виконання свого зобов'язання гарантувати заявнику ефективне користування своїм правом власності, гарантованим ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції

Витяг
*з офіційного перекладу рішення**
у справі «Совтрансавто-Холдинг» проти України»
від 25 липня 2002 р.

Заява № 48553/99

У рішенні, ухваленому 25 липня 2002 р. у справі «Совтрансавто-Холдинг» проти України», Суд постановив, що:

— мало місце порушення ч. 1 ст. 6 Конвенції щодо права на справедливий розгляд справи незалежним і безстороннім судом;

— мало місце порушення ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції стосовно права на мирне володіння майном;

— не було необхідності окремого розгляду даної справи на предмет можливого порушення ст. 14 Конвенції (заборона дискримінації).

Суд постановив, що на момент розгляду ним даної справи вирішення питання про справедливу сатисфакцію (ст. 41 Конвенції) ще не було можливим.

Обставини справи

Заявник, «Совтрансавто-Холдинг», є російським закритим акціонерним товариством, яке було створено у 1993 р. Основним напрямком його діяльності є надання послуг у сфері міжнародних перевезень. Місцезнаходження заявника (його юридична адреса) — м. Москва. Заявник володів 49 % акцій українського ЗАТ «Совтрансавто-Луганськ».

З січня 1996 р. збори акціонерів «Совтрансавто-Луганськ» ухвалили рішення про внесення змін до установчих документів підприємства та його реорганізацію на відкрите акціонерне товариство. Вказане рішення було затверджено виконавчим комітетом Луганської міської ради 23 січня 1996 р. 26 грудня 1996 р., 11 серпня 1997 р. та 20 жовтня 1997 р. директор «Совтрансавто-Луганськ» тричі приймав рішення про збільшення статутного фонду підприємства, внаслідок чого частка заявника в останньому зменшилася із 49 до 20,7 %. Згадані рішення були належним чином оформлені та затверджені. Внаслідок проведених змін директор «Совтрансавто-Луганськ» дістав змогу самостійно контролювати управління компанією та її активи. Заявник стверджував, що за такої ситуації «Совтрансавто-Луганськ» могло реалізувати частину свого майна різним організаціям, які перебували під контролем його директора.

Заявник звернувся із позовом до Арбітражного суду Луганської області до «Совтрансавто-Луганськ» до виконавчого комітету Луганської міської ради, вимагаючи визнання проведеної реорганізації підприємства незаконною. Арбітражний суд Луганської області відмовив у задоволенні позову заявника. 6 березня 1998 р. Вищий арбітражний суд України скасував рішення Арбітражного суду Луганської області та направив справу заявника на новий розгляд до Арбітражного суду м. Києва.

З лютого 1998 р. Президент України звернувся із листом до Голови Вищого арбітражного суду України, вимагаючи від останнього забезпечити захист інтересів громадян України. 19 травня 1998 р. Президент України вдруге звернув увагу Голови Вищого арбітражного суду України на необхідність захистити національні інтереси.

Державна комісія з цінних паперів та фондового ринку України у межах окремого провадження ухвалила рішення, яким визнала незаконність рішень зборів акціонерів «Совтрансавто-Луганськ».

Арбітражний суд м. Києва відхилив позовні вимоги заявника. Заявник безуспішно оскаржив це рішення до Вищого арбітраж-

* Реферативний переклад з англійської мови та опрацювання рішення здійснено у Львівській лабораторії прав людини і громадянина НДІ державного будівництва та місцевого самоврядування АПрН України О. О. Бекетовим, Р. М. Москалем, Н. П. Ничай, М. Ю. Пришляк, Т. І. Пашуком, М. Б. Рісним, А.-М. Я. Хом'як.

ного суду України. Після цього заявник безуспішно звертався до Генеральної прокуратури України із клопотанням про вступ прокуратури у процес з метою гарантувати законність останнього. Заявник також вимагав від Голови Вищого арбітражного суду України опротестування в порядку нагляду усіх рішень, ухвалених у справі.

8 липня 1999 р. збори акціонерів «Совтрансавто-Луганськ» ухвалили рішення про ліквідацію компанії. Майно підприємства було передане до нової юридичної особи — ЗАТ «Транс Кінг».

Протест у порядку нагляду Голови Вищого арбітражного суду України був розглянутий Президією Вищого арбітражного суду 21 квітня 2000 р. За результатами розгляду вона ухвалила рішення, яким скасувала усі попередні рішення у справі й повернула її на повторний розгляд до Арбітражного суду м. Києва. Останній частково задовольнив позов заявника. Однак це рішення було оскаржене Генеральною прокуратурою до Апеляційного господарського суду м. Києва, котрий скасував його 24 січня 2002 р. Касація заявника на останнє рішення Апеляційного господарського суду м. Києва була залишена без руху внаслідок неправильного заповнення документів, котрі підтверджували сплату державного мита. Заявнику було запропоновано виправити порушення і звернутися із новою касаційною скаргою. Однак і після усунення заявником допущених недоліків йому було відмовлено у прийнятті його касаційної скарги з мотивів закінчення одномісячного терміну, встановленого для подання такої скарги.

Зміст рішення Суду

Заявник, покликаючись на ч. 1 ст. 6 Конвенції, оскаржував тривалість часу, протягом якого вирішувалась його справа, а також вказував на те, що суди, залучені до її розгляду, не були незалежними та безсторонніми. Крім того, з його точки зору, окремі судові засідання у справі не були відкритими. Заявник також вважав, що мало місце порушення ч. 1 ст. 1 Протоколу № 1, оскільки він фактично втратив контроль над управлінням підприємством та його майном, що сталося внаслідок затвердження виконавчим комітетом Луганської міської ради рішень, ухвалених зборами акціонерів «Совтрансавто-Луганськ».

Заявник наголошував і на тому, що отримана ним частка майна підприємства після ліквідації останнього не була співмірною зі справжньою часткою заявника у статутному фонді підприємства. Заявник нарешті стверджував, що мало місце порушення ст. 14 Конвенції (заборона дискримінації), оскільки органи державної влади України вживали заходів до захисту інтересів громадян держави шляхом втручання у діяльність суду.

Уряд України стверджував, що юрисдикція Суду не поширюється на скарги заявника, оскільки останні стосуються подій, окремі з яких мали місце ще до моменту набрання Конвенцією чинності в Україні. Україна визнала право на індивідуальне звернення до Суду 11 вересня 1997 р. Між тим, окремі факти, які оскаржував заявник, мали місце до цієї дати.

Стосовно скарги на порушення ч. 1 ст. 6 Конвенції Суд зауважив, що судовий процес у справі заявника розпочався у червні 1997 р. Суд вирішив, що його юрисдикція поширюється на увесь процес, починаючи із судового рішення від 14 жовтня 1997 р. Водночас при розгляді скарг заявника Суд братиме до уваги й події, які трапилися до цієї дати.

Щодо скарги заявника на порушення ст. 1 Протоколу № I Суд вказав, що процес знецінення акцій заявника був тривалим. Більше того, третє рішення про збільшення статутного фонду «Совтрансавто-Луганськ» було затверджене 18 листопада 1997 р. Суд зауважив, що, розглядаючи події, які мали місце, в цілому можна вважати, що вони обумовили виникнення тривалої ситуації невизначеності для заявника, котра і спричинила неотримання останнім належної компенсації після ліквідації «Совтрансавто-Луганськ». Таким чином, хоч Суд і вирішив, що його юрисдикція в частині ст. 1 Протоколу № 1 поширюється тільки на факти, які мали місце після 18 листопада 1997 р., він все ж таки братиме до уваги і події, котрі мали місце до 11 вересня 1997 р.

Отже, Суд відхилив попереднє заперечення Уряду України у повному обсязі.

Суд відзначив, що Арбітражно-процесуальний кодекс України в його редакції, що діяла на момент розгляду справи заявника, надавав Голові Вищого арбітражного суду України та Генеральній прокуратурі право ініціювати перегляд «остаточ-

них» судових рішень шляхом подання протесту. Таке повноваження було дискреційним за своєю природою, тобто судові рішення могли переглядатися на розсуд відповідної посадової особи всупереч принципу правової визначеності. Суд відзначив, що у даному випадку після подання першого протесту справа заявника була повернута на повторний розгляд. Однак після того, як із протестом звернулась Генеральна прокуратура (котра не була стороною процесу на перших його стадіях), позовні вимоги заявника були відхилені. Суд зауважив, що судові системи, в яких існує інститут протесту в порядку нагляду і внаслідок цього допускається ризик скасування остаточних судових рішень, є несумісними із принципом правової визначеності, що є однією із фундаментальних підвалин верховенства права відповідно до змісту ч. 1 ст. 6 Конвенції.

Крім того, Суд звернув увагу на різноманітні, подекуди протилежні, підходи до застосування і тлумачення національного права судами України. Так, Вищий арбітражний суд України двічі скасовував рішення нижчих судових інстанцій, оскільки останні застосували не той матеріальний закон, не з'ясували достатньою мірою обставин справи чи не взяли до уваги відповідні аргументи заявника. Більше того, нижчі арбітражні суди, всупереч нормам національного законодавства, не врахували вказівок Вищого арбітражного суду України.

Суд також наголосив, що, з огляду на характер та форму втручань у судовий процес у справі заявника, які мали місце з боку найвищих органів державної влади, відповідні арбітражні суди не можуть вважатися незалежними та безсторонніми. Тому твердження заявника з цього приводу були підставними. Втручання органів виконавчої влади найвищого рівня у діяльність суду свідчать про відсутність належної поваги до останнього.

Суд, нарешті, звернув увагу й на ту обставину, що касація заявника до Вищого господарського суду України не була прийнята, оскільки заявник неналежним чином оформив докази сплати державного мита. Достовірно знаючи про те, що заявник фактично сплатив належну суму державного мита, а також розуміючи, що строк для подання касації ось-ось закінчиться, Вищий господарський суд України тим не менше запропонував

заявникові виконати усі процесуальні вимоги та звернутися із новою апеляційною скаргою, не продовживши йому строку подання такої скарги та не взявши до уваги вказані обставини при ухваленні свого рішення.

Враховуючи наведене, Суд дійшов висновку про порушення ч. 1 ст. 6 Конвенції. Він також вказав і на відсутність потреби окремо аналізувати дану справу на предмет тривалості її розгляду національними судами.

Суд зауважив, що акції, власником яких був заявник, є майном у сенсі ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції, а отже, вона підлягає застосуванню у цій справі.

Суд нагадав, що ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції покладає на держави-учасниці низку позитивних обов'язків, зокрема обов'язок забезпечити суб'єктам право на справедливий судовий розгляд спорів, що виникають між ними. Таким чином, вирішення питання про те, чи узгоджується спосіб застосовування та тлумачення національного закону із правом заявника на мирне володіння майном, підпадало під юрисдикцію Суду. Несправедливий розгляд справи заявника безпосередньо вплинув на право останнього мирно володіти майном. Відмова арбітражних судів виконати вказівки Вищого арбітражного суду України, поєднана із різними підходами до тлумачення тих самих положень національного права, створила ситуацію постійної невизначеності у питаннях законності рішень зборів акціонерів Совтрансавто-Луганськ» та наступного затвердження таких рішень. Ця невизначеність змінила можливості заявника контролювати майно та діяльність «Совтрансавто-Луганськ».

Врешті-решт, Суд дійшов висновку про те, що характер національного судового процесу та невизначеність, з котрою зіткнувся заявник, порушили справедливий баланс між загальним інтересом та потребою захисту права заявника на мирне володіння майном. Отже, мало місце порушення ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції.

Щодо пропорційності втручання в право власності та законної мети захисту лісової зони, на якій не можна було нічого будувати

Втручання в право заявниці на мирне володіння своїм майном, яке стало результатом знесення її будинку за рішенням органів влади, було передбачене законом та переслідувало мету контролю за використанням майна відповідно до загальних інтересів, шляхом приведення відповідного майна у відповідність з планом землекористування, який передбачав лісову зону, на якій жодний дозвіл на будівництво не надавався.

Що стосується пропорційності втручання, то Суд зазначив, що навколишнє середовище мало значення і що економічні імперативи та навіть деякі основні права, включаючи право власності, не повинні превалювати над екологічними міркуваннями, особливо якщо держава прийняла законодавство з цього питання. Далі органи державної влади повинні були вжити необхідних заходів у відповідний час для того, щоб природоохоронні заходи, які вони вирішили здійснити, не стали неефективними. Відтак обмеження права власності були допустимими за умови, звичайно, що між індивідуальними та колективними інтересами був встановлений розумний баланс.

Оскаржуваний захід переслідував законну мету захисту лісової зони, на якій не можна було нічого будувати. Власники заміського будинку могли мирно та безперервно користуватися ним протягом тридцяти семи років. Офіційні документи, сплачені податки та здійснена робота свідчили, що органи влади знали або повинні були знати про існування будинку протягом тривалого часу, а після того, як порушення було встановлено, вони дали сплинути ще п'ятьом рокам, перш ніж пред'явити звинувачення, тим самим допомагаючи закріпити ситуацію, яка могла лише завдати шкоди охороні лісової території, на сторожі якої стояв закон.

Однак у бельгійському законодавстві не було жодного положення про узаконення будівлі, побудованої в такий лісовій зоні. За бельгійським законодавством правопорушення не підлягало застосуванню строку давності, а органи влади могли в будь-який час прийняти рішення про застосування закону.

Окрім як поновлення місця забудівлі в його початковому стані, жодна інша міра не вбачалася належною з огляду на незаперечне втручання в цілісність лісової зони, на якій не дозволялась жодна забудівля. Крім того, на відміну від ситуації в тих справах, в яких існувала імпліцитна згода з боку органів влади, цей будинок був збудований без будь-якого офіційного дозволу. З урахуванням цих підстав втручання не було непропорційним

Витяг
із короткого викладення рішення,
зробленого Секретаріатом ЄСПЛ,*
у справі «Hamer проти Бельгії»
від 27 листопада 2007 р.

Заява № 21861/03

У 1967 р. батьки заявниці побудували на земельній ділянці заміський будинок (дачу) без дозволу на будівництво. Коли мати заявниці померла, акт про розподіл нерухомості з її батьком прямо згадував про існування будинку, і його зареєстрували органи влади, які справили реєстраційний збір. Коли батько заявниці помер, нотаріальний акт про розподіл нерухомості чітко згадував будинок як дачу, а заявниця сплатила відповідний податок на спадщину. Щороку вона сплачувала аванс податку на нерухоме майно та податок, що сплачувався з другого будинку. Водопостачальна компанія, яка частково контролювалась урядом, підвела до будинку воду без будь-якої реакції з боку органів влади. Лише в 1994 р. поліція склала два протоколи, один стосовно вирубування дерев на території будинку в порушення норм лісового господарства, а інший — щодо будівництва будинку без дозволу на будівництво в лісовій зоні, дозвіл на будівництво в якій не міг бути наданий. У 1999 р. заявницю викликали до прокуратури з питання володіння будинком, побудованим без дозволу, та вирубки близько п'ятдесяти сосен у порушення Лісового указу. Кримінальний суд виправдав заявницю. Слідчі органи звернулися до апеляційного суду,

* Рада Європи/Європейський суд з прав людини. Це коротке викладення рішення, зроблене Секретаріатом, не є зобов'язальним для Суду.

який залишив у силі рішення щодо виправдання заявниці в частині вирубки дерев. Проте згідно з указом про організацію регіонального розвитку апеляційний суд визнав її винною в збереженні будинку, збудованого без дозволу. Відзначаючи, що судовий розгляд зайняв більше часу, ніж це було розумно, апеляційний суд просто визнав заявницю винною і зобов'язав її повернути місце забудівлі в початковий стан, що означало знесення будинку. Заявниця подала касаційну скаргу, проте безрезультатно. Касаційний суд розглянув обов'язок про повернення місця забудівлі в початковий стан не як покарання, а як захід цивільного характеру. Будинок був знесений згідно з постановою про виконання рішення.

Право: ст. 6 § 1 (розумний строк) — той факт, що апеляційний суд проголосив просту заяву про вину заявниці у зв'язку з надмірною тривалістю судового розгляду, не позбавляв її статусу «жертви», враховуючи, що цей суд одночасно наказав їй повернути місце забудівлі у початковий стан.

Стаття 6 застосовувалась у своєму кримінальному аспекті, оскільки захід щодо знесення будинку можна було розглядати як «покарання» для цілей Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі — Конвенція).

Хоча тривалість судового розгляду справи по суті не вбачалась нерозумною (він зайняв трохи більше трьох з половиною років у трьох судових інстанціях), поліцейський протокол, який зазначав незаконний характер будівництва, встановлював час, починаючи з якого заявниця вважалась «звинуваченою» у розумінні практики Суду, і починаючи з якого починав свій перебіг розумний строк. Тому судове провадження зайняло між 8-м та 9-м роками у трьох інстанціях, включаючи 5 років досудового слідства, хоча справа й не була особливо складною.

Висновок: порушення (одноголосно).

Стаття 1 Протоколу № 1 до Конвенції — дана будівля проіснувала протягом 27 років, перш ніж місцеві органи влади повідомили про правопорушення.

Повідомлення про порушення законодавства про ландшафтне планування було безспірною відповідальністю органів влади, як і забезпечення відповідних ресурсів для цього.

Більше того, Суд дійшов висновку, що органи влади знали про існування відповідного будинку, оскільки сплачувались відповідні податки. Іншими словами, органи влади закривали очі на ситуацію протягом 27 років, а протягом ще 10 років не відбулося жодних змін вже після того, як було встановлено правопорушення.

Після такого тривалого періоду часу майновий інтерес заявниці у використанні свого заміського будинку був досить великим та встановленим, аби вважатись суттєвим інтересом, а відтак і «майном», і вона мала «законне очікування», що вона зможе продовжувати користуватись своїм майном.

Втручання в право заявниці на мирне володіння своїм майном, яке стало результатом знесення її будинку за рішенням органів влади, було передбачене законом та переслідувало мету контролю за використанням майна відповідно до загальних інтересів, шляхом приведення відповідного майна у відповідність з планом землекористування, який передбачав лісову зону, на якій жодний дозвіл на будівництво не надавався.

Що стосується пропорційності втручання, то Суд зазначив, що навколишнє середовище мало значення, і що економічні імперативи та навіть деякі основні права, включаючи право власності, не повинні превалювати над екологічними міркуваннями, особливо якщо держава прийняла законодавство з цього питання. Далі органи державної влади повинні були вжити необхідних заходів у відповідний час для того, щоб природоохоронні заходи, які вони вирішили здійснити, не стали неефективними. Відтак обмеження права власності були допустимими за умови, звичайно, що між індивідуальними та колективними інтересами був встановлений розумний баланс.

Оскаржувана міра переслідувала законну мету захисту лісової зони, на якій не можна було нічого будувати. Власники заміського будинку могли мирно та безперервно користуватися ним протягом тридцяти семи років. Офіційні документи, сплачені податки та здійснена робота свідчили, що органи влади знали або повинні були знати про існування будинку протягом тривалого часу, а після того, як порушення було встановлено, вони дали сплинути ще п'ятьом рокам, перш ніж пред'явити звинувачення, тим самим допомагаючи закріпити ситуацію, яка

могла лише завдати шкоди охороні лісової території, на сторожі якої стояв закон.

Однак у бельгійському законодавстві не було жодного положення про узаконення будівлі, побудованої в такій лісовій зоні. За бельгійським законодавством правопорушення не підлягало застосуванню строку давності, а органи влади могли в будь-який час прийняти рішення про застосування закону. Окрім як поновлення місця забудівлі в його початковому стані, жодний інший захід не вбачався належним з огляду на незаперечне втручання в цілісність лісової зони, на якій не дозволялась жодна забудівля. Крім того, на відміну від ситуації в тих справах, в яких існувала імпліцитна згода з боку органів влади, цей будинок був збудований без будь-якого офіційного дозволу. З урахуванням цих підстав втручання не було непропорційним.

Стаття 1 Протоколу № 1
Стаття 1 п. 1 Протоколу № 1
Майно

Заміський будинок, рішення про знесення якого було прийняте лише через кілька десятиріч після того, як було встановлено, що він був збудований без дозволу на будівництво: ст. 1 Протоколу № 1 застосовна.

Стаття 1 п. 2 Протоколу № 1
Контроль за використанням майна

Наказ про знесення заміського будинку, побудованого у лісовій зоні, щодо якої застосовувалась заборона на будівництво: немає порушення.

Щодо зобов'язання держави вживати деяких необхідних заходів, спрямованих на захист права власності

Суд нагадує, що ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі — Конвенція), яка спрямована в основному на захист особи від будь-якого посягання держави на право володіти своїм майном, також

зобов'язує державу вживати деяких необхідних заходів, спрямованих на захист права власності.
У кожній справі, в якій ідеться про порушення вищезгаданого права, Суд повинен перевірити дії чи бездіяльність держави з огляду на дотримання балансу між потребами загальної суспільної потреби та потребами збереження фундаментальних прав особи, особливо враховуючи те, що заінтересована особа не повинна нести непропорційний та непомірний тягар.
Коли питання суспільної користі виникає у справі, державні органи влади повинні реагувати належним чином, правильно та з великою відповідальністю
Якщо відповідно до положень ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції держава зобов'язана вжити заходи у вигляді розслідування, то останнє повинно бути проведене об'єктивно, у розумні строки і неупереджено.
Суд нагадує, що мінімальний та ефективний критерій розслідування залежить від обставин справи, які оцінюються на основі сукупності фактів та беруться до уваги разом з реальною роботою, проведеною при розслідуванні

Витяг
з офіційного перекладу рішення
у справі «Новоселецький проти України»
від 22 лютого 2005 р.

Заява № 47148/99

Заявник, зокрема, скаржився на те, що в результаті незаконного проникнення до його квартири під час його відсутності його майно було викрадено, а також на те, що у зв'язку з виселенням його з спірної квартири він залишився разом з своєю дружиною без житла та був вимушений проживати у інших осіб, в іншій області країни, в умовах, які перешкоджали здійсненню нормального сімейного життя.

100. Суд нагадує, що ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції, яка спрямована в основному на захист особи від будь-якого посягання держави на право володіти своїм майном, також зобов'язує державу приймати деякі необхідні заходи, спрямовані на захист

права власності (див. рішення «Броньовський проти Польщі», № 31443/96).

101. У кожній справі, в якій іде мова про порушення вищезгаданого права, Суд повинен перевірити дії чи бездіяльність держави з огляду на дотримання балансу між потребами загальної суспільної потреби та потребами збереження фундаментальних прав особи, особливо враховуючи те, що заінтересована особа не повинна нести непропорційний та непомірний тягар (див. рішення «Спорронг та Лонрот проти Швеції», від 23 вересня 1982 р., п. 69).

102. Щоб оцінити поведінку держави щодо дотримання ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції, Суд має зробити повне дослідження різних інтересів у справі, беручи до уваги, що ціль Конвенції полягає в захисті прав, які є «очевидними та вагомими». Суд повинен встановити наявність спірної ситуації.

Дійсно, коли питання суспільної користі виникає у справі, державні органи влади повинні реагувати належним чином, правильно та з великою відповідальністю (див. рішення «Васілеску проти Румунії», рішення від 22 травня 1998 р.; «Бейлер проти Іспанії», № 33202/96).

103. Зокрема, якщо відповідно до положень ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції держава зобов'язана вжити заходи у вигляді розслідування, то останнє повинно бути проведене об'єктивно, у розумні строки і неупереджено (див., *mutatis mutandis,* «Велікова проти Болгарії», № 41488/98). Суд нагадує, що мінімальний та ефективний критерій розслідування залежить від обставин справи, які оцінюються на основі сукупності фактів та беруться до уваги разом з реальною роботою, проведеною при розслідуванні. Неможливо передбачити всю різноманітність ситуацій в процесуальних документах розслідування (див., *mutatis mutandis,* рішення «Каіа проти Туреччини» від 19 лютого 1998 р., «Гюлес проти Туреччини» від 27 липня 1998 р.).

104. Щодо поставленого перед українськими судами питання зникнення речей заявника, то Суд нагадує свою вищевикладену позицію, що проникнення до квартири у відсутність заявника ніколи не було предметом розгляду з точки зору Конвенції та українського законодавства.

105. Суд зауважує, що не дивлячись на факти, які стосувались цього проникнення і були зазначені судом у своєму рішенні від 18 серпня 1998 р., міський суд не взяв їх до уваги при винесенні рішення від 6 січня 1999 р., розглядаючи позов щодо відшкодування матеріальної шкоди заявнику, і посилався весь час на постанову від 15 лютого 1996 р. про відмову в порушенні кримінальної справи.

106. Суд зауважує, що з січня 1996 р. до 27 травня 2003 р. кримінальне розслідування багато раз призупинялось, а потім було закрите прокуратурою. Враховуючи всі обставини, Суд не може знайти пояснення такій тривалості.

107. Що стосується розслідування, то Суд ще раз нагадує, що він не може заміняти функції внутрішніх органів, зокрема прокуратури, щоб вказувати їй, як вести розслідування або вчиняти будь-які інші дії. Суд, таким чином, не має компетенції у вивченні питання щодо факту того, чи володів заявник, in fine, двома бивнями мамонта, колекцією коштовностей чи інших об'єктів, і де вони можуть на даний час знаходитись. Проте Суд вважає за необхідне дослідити, чи було розслідування ефективним та послідовним з точки зору обставин, які були викладені заявником, і чи таке розслідування відповідало позитивним зобов'язанням відповідно до ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції.

108. Суд відмічає, що проблема, яка постала перед прокуратурою, відрізняється від звичайної крадіжки та потребує уважного дослідження та встановлення винного. У цьому випадку мова йде про проникнення в квартиру в момент відсутності заявника, яке було дозволено владою, зокрема, з відома інституту, що було здійснене двома особами, серед яких одна була Ч., який отримав право на проживання в цій квартирі і який не міг надати достатніх доказів незацікавленості в цій ситуації. Суд зауважує, що особи, які відкрили двері квартири заявника, були відомі. Суд нагадує, що ці особи склали акт про вільний стан квартири та запросили трьох інших осіб підписати цей акт без будь-якої перевірки.

109. Суд зауважує, що заявник, посилаючись на зникнення своїх речей, звернувся до прокуратури з заявою про перевірку законності їх проникнення. Проте прокуратура жодним чином

не відреагувала і навіть не надала відповіді заявнику з цього приводу.

111. У зв'язку з цим Суд нагадує, що прокуратура є державним органом правової держави, діяльність якого сприяє здійсненню правосуддя, і у випадку недотримання зобов'язань, покладених на цей орган, права, гарантовані Конвенцією, були б позбавлені їх «конкретного та ефективного» сенсу. Одне з таких зобов'язань передбачає те, що сторона, яка постраждала, може сподіватись на уважний та ретельний розгляд її скарг.

112. Суд вважає, що питання законності проникнення до квартири заявника, так як і питання відповідальності цих двох осіб за можливе втручання в його власність, заслуговували більшої уваги як судів, так і прокуратури.

114. Суд не бере до уваги шляхи перевірок тверджень заявника. Проте Суду важко зрозуміти, чому під час розслідування весь час заперечувалась реальність існування особистих речей, які належали заявнику, особливо з огляду на заяву Т. Г. М., який допомагав заявнику при переїзді.

115. Суд констатує, що, неналежно перевіряючи питання існування речей заявника, прокуратура не приділяла достатньої уваги скаргам заявника, які він подавав, та не звернула увагу на відповідальність задіяних у справі органів влади. Суд з цього робить висновок, що держава не змогла забезпечити рівновагу між різними інтересами в справі та не вчинила жодних зусиль для здійснення ефективного та неупередженого розслідування щодо зникнення речей заявника в результаті проникнення з дозволу влади до його квартири.

116. Виходячи з вищезазначеного, Суд констатує, що було порушення ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції.

Щодо непропорційного тягаря, покладеного на заявника, в результаті позбавлення власності без матеріальної компенсації

Позбавлення власності без матеріальної компенсації, тобто виплати суми, обґрунтовано пов'язаної з її вартістю, зазвичай призводить до недотримання необхідного справедливого балансу між вимогами загального інтересу суспільства та вимогами захисту основоположних прав особи і становить непропорційний тягар для заявника.

У контексті скасування помилково наданих майнових прав принцип «належного урядування» може покладати на державні органи обов'язок діяти оперативно у виправленні їхньої помилки, а також потребувати виплати адекватної компенсації чи іншого виду належного відшкодування колишнім добросовісним власникам

Витяг
з автентичного перекладу рішення
у справі «Кривенький проти України»
від 16 лютого 2017 р.

Заява № 43768/07

25 березня 1997 р. заявник отримав сертифікат на право на земельну частку (пай), який підтверджував його право на частку землі площею 3,61 га, яка належала колективному сільськогосподарському підприємству «В. Г.». У той же час, згідно з його твердженнями, йому було виділено конкретну ділянку площею 3,61 га, яку він з того часу обробляв і сплачував на неї земельний податок. Вбачається, що виділена земля складалася, як мінімум, з двох різних частин, площа однієї з яких становила 0,6021 га.

7. У вересні 1998 р. підприємство «В. Г.» об'єдналось із сусіднім колективним сільськогосподарським підприємством «Х.», яке було визначено його правонаступником. Після злиття підприємство «Х.» не зареєструвало себе в якості нового власника землі, яка раніше належала підприємству «В. Г.». Згодом два сільськогосподарські підприємства знову розділились.

8. 18 березня 1999 р Верховна Рада України постановила вилучити 150 га землі підприємства «Х.» та передати її ЗАТ «У. К. К.» для видобутку родовищ каоліну. Тією самою постановою ЗАТ «У. К. К.» було зобов'язано, зокрема, відшкодовувати міській раді шкоду, завдану сільськогосподарським виробникам, пов'язану з вилученням землі.

9. 10 червня 1999 р. Управлінням Держкомзему у Бердичівському районі було складено проектно-технічну документацію

щодо права власності на землю, в якій відображалися межі ділянки, яка мала бути передана ЗАТ «У. К. К.». *De facto* ця ділянка розташовувалась на землі, яка була зареєстрована як власність підприємства «В. Г.». У проектно-технічній документації було зазначено, зокрема, що ЗАТ «У. К. К.» мало отримати та оформити відповідний державний акт на право користування землею.

10. Згідно з твердженнями заявника до 2004 р. ЗАТ «У. К. К.» не здійснило жодних дій для оформлення своїх прав на користування землею, а ділянка, яка відповідно до постанови Верховної Ради України від 18 травня 1999 р. мала бути вилучена, залишалася у володінні членів колективного сільськогосподарського підприємства «В. Г.». Постанова Верховної Ради України стосувалась і земельної ділянки площею 0,6021 га, яка оброблялась заявником.

11. Тим часом, 17 січня 2003 р. Бердичівська райдержадміністрація затвердила проектно-технічну документацію, якою були визначені межі земельних ділянок, що призначались окремим фермерам із земель, виділених підприємству «В. Г.», і видала розпорядження виготовити відповідні державні акти на право власності на землю.

12. На підставі цього розпорядження 4 червня 2003 р. заявнику був виданий державний акт на право власності на землю площею 0,6021 га. Жодної інформації щодо оформлення права власності на будь-які інші земельні ділянки, які оброблялися заявником, Суду надано не було.

13. 7 липня 2005 р. прокурор Бердичівського району вніс до Бердичівської райдержадміністрації протест на розпорядження від 17 січня 2003 р. Зокрема, прокурор стверджував, що 150 га землі, призначених для видобутку родовищ каоліну, були виділені окремим фермерам з порушенням прав ЗАТ «У. К. К.».

14. 22 липня 2005 р. Бердичівська райдержадміністрація задовольнила протест прокурора та скасувала своє розпорядження від 17 січня 2003 р. в частині щодо 150 га землі, яка вимагалась ЗАТ «У. К. К.».

Заявник скаржився на те, що він був позбавлений своєї земельної ділянки у порушення ст. 6 Конвенції про захист прав

людини і основоположних свобод (далі — Конвенція) та ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції.

40. Суд зазначає, що з матеріалів справи ясно, і це не оскаржується сторонами, що спірна земельна ділянка площею 0,6021 га становила «майно» заявника у розумінні ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції.

41. Суд також посилається на свою усталену практику, згідно з якою ретроспективне скасування дійсного права власності становить позбавлення майна у розумінні ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції.

42. Отже, Суд має оцінити, чи було це позбавлення законним, чи здійснювалося воно в інтересах суспільства та чи переслідувало законну ціль за допомогою засобів, достатньо пропорційних цілі, якої прагнули досягнути.

43. Суд також зазначає, що право власності заявника на спірну ділянку було визнане недійсним на підставі того, що у день видання розпорядження про виділення йому цієї землі (17 січня 2003 р.), її вже було надано ЗАТ «У. К. К.». Оцінивши судові провадження, Суд вважає, що визнання права власності заявника недійсним в рамках змагального судового процесу з метою виправлення помилки при наділенні таким правом власності ґрунтувалося на національному законодавстві.

45. Суду залишається з'ясувати, чи забезпечувало також позбавлення права власності, про яке йдеться у цій справі, справедливий баланс між вимогами загального інтересу суспільства та вимогами захисту основоположних прав особи.

У зв'язку з цим Суд повторює, що позбавлення власності без виплати суми, обґрунтовано пов'язаної з її вартістю, зазвичай призводить до недотримання необхідного справедливого балансу між вимогами загального інтересу суспільства та вимогами захисту основоположних прав особи і становить непропорційний тягар для заявника. У контексті скасування помилково наданих майнових прав принцип «належного урядування» може покладати на державні органи обов'язок діяти оперативно у виправленні їхньої помилки, а також потребувати виплати адекватної компенсації чи іншого виду належного відшкодування колишнім добросовісним власникам (див. зокрема, рішення у справі «Рисовський проти України» *(Rysovskyy v. Ukraine)*,

заява № 29979/04, п. 71, від 20 жовтня 2011 р., з подальшими посиланнями).

46. Суд зазначає, що, як вбачається з доводів заявника, які не оскаржувались Урядом, заявник отримав та володів земельною ділянкою, про яку йдеться у цьому провадженні, відповідно до дійсного сертифіката та добросовісно. Він сплачував податок на землю та обробляв її з 1997 р. як власник частки на земельній ділянці, яка належала колективному сільськогосподарському підприємству, а в 2003 р. належним чином оформив своє право власності. За цих обставин, на думку Суду, той факт, що у 2006 р. земля була вилучена у заявника без виплати будь-якої компенсації чи іншого виду належного відшкодування, є достатнім для того, щоб дійти висновку, що в результаті позбавлення заявника цієї земельної ділянки на нього був покладений непропорційний тягар.

47. Отже, було порушено ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції.

48. Стаття 41 Конвенції передбачає:

«Якщо Суд визнає факт порушення Конвенції або протоколів до неї і якщо внутрішнє право відповідної Високої Договірної Сторони передбачає лише часткове відшкодування, Суд, у разі необхідності, надає потерпілій стороні справедливу сатисфакцію».

49. Заявник вимагав 15 000 євро в якості відшкодування матеріальної шкоди.

50. Крім того, заявник також вимагав 10 000 євро в якості відшкодування моральної шкоди.

52. Суд зазначає, що доводи заявника щодо матеріальної шкоди не підтверджуються жодними документальними доказами, які б дозволили йому визначити відповідну суму. У той же час Суд усвідомлює, що іноді точному розрахунку сум, необхідних для повного відшкодування матеріальної шкоди, якої зазнав заявник, може заважати невизначений характер збитків, що випливають з порушення (див. рішення у справі *«East West Alliance Limited»* проти України» *(East West Alliance Limited v. Ukraine),* заява № 19336/04, п. 250, від 23 січня 2014 р.). Суд має певну свободу у здійсненні своїх повноважень, наданих ст. 41 Конвенції, що підтверджується у її тексті прикметником «справедливий» та словосполученням «у разі необхідності». Для

визначення розміру справедливої сатисфакції Суд враховує конкретні ознаки кожної справи (див. там само, п. 247). У низці випадків, коли неможливо було розрахувати один або кілька видів збитків, Суд на засадах справедливості здійснював загальну оцінку (див., як нещодавнє посилання, рішення у справі «Агрокомплекс проти України» *(Agrokompleks v. Ukraine)* (справедлива сатисфакція), заява № 23465/03, пункти 80 та 93, від 25 липня 2013 р., та згадане рішення у справі *«East West Alliance Limited»* проти України» *(East West Alliance Limited v. Ukraine),* пункти 254–265).

54. Заявник також вимагав 500 євро компенсації судових та інших витрат, яких він зазнав під час проваджень у національних судах, та 2 900 євро компенсації витрат на правову допомогу, які мають бути сплачені захиснику заявника п. М. у зв'язку з представництвом його інтересів у Суді.

56. Відповідно до практики Суду заявник має право на відшкодування судових витрат лише, якщо буде доведено, що такі витрати були фактичними і неминучими, а їхній розмір — обґрунтованим. Суд нагадує, що заявнику в цій справі була надана правова допомога. Крім того, Суд вважає, що вимога заявника щодо компенсації судових та інших витрат має бути відхилена, незважаючи на те, що він не надав жодних документальних доказів в обґрунтування своїх вимог.

С. Пеня

57. Суд вважає за належне призначити пеню на підставі граничної позичкової ставки Європейського центрального банку, до якої має бути додано три відсоткові пункти.

Щодо принципів, яких держава повинна дотримуватись при втручанні у право власності

Заявники скаржилися, що законодавчі обмеження щодо неможливості відчуження ними їхньої сільськогосподарської землі порушували їхнє право мирно володіти своїм майном. ЄСПЛ встановив порушення ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі —

Конвенція). Так, хоча впродовж відповідного періоду проголошеною кінцевою ціллю законодавчого органу залишилося остаточне запровадження ринку землі і зняття мораторію, мотиви його запровадження та продовження, його обсяг і кінцевий строк значно змінилися з часом. Майже всі зміни у мораторії після його первинного прийняття були фактично спрямовані на посилення, а не на поступове пом'якшення обмежень. Уряд не навів жодних конкретних підстав щодо того, чому національні органи влади вважали тимчасову повну заборону продажу землі єдиним належним заходом для досягнення їхніх бажаних соціальних та економічних цілей, чи вони дійсно розглядали інші заходи їх досягнення, окрім повної заборони, або оцінювали пропорційність повної заборони переслідуваним цілям. Стурбованість, що зняття мораторію може призвести до зубожіння сільського населення та фермерів, не стосувалася ситуації таких власників, як заявники, які проживали в містах та не займалися фермерством. Щодо ризику зубожіння сільського населення в цілому, автори законів, які продовжували мораторій, очевидно визнавали, що абсолютна заборона продажу як така не була потрібна для досягнення цієї мети, а скоріше сприяла наданню часу для розробки необхідного законодавства, яким би запроваджувались відповідні гарантії для забезпечення належним чином організованого ринку землі. Жодна інша держава — член Ради Європи не запроваджували повних обмежень на продаж земель сільськогосподарського призначення. При оцінці суворості тягаря, покладеного на заявників, Суд взяв до уваги тривалість періоду, протягом якого діяли обмеження (17 років), широкий обсяг обмежень, при якому вони перешкоджали заявникам відчужувати їхню землю майже у будь-який спосіб та використовувати її з будь-якою іншою ціллю, крім сільського господарства, та загальний та негнучкий характер обмежень, які не підлягали жодному індивідуальному перегляду або виключенню. Невизначеність, створена неодноразовими продовженнями мораторію, сама по собі посилила тягар, покладений на заявників. Таким чином, на заявників як на фізичних осіб було покладено тягар нездатності органів влади дотриматися встановлених ними самими цілей та кінцевих строків. З огляду на непереконливість підстав щодо вибору найбільш обмежувальної альтернативи з доступних органам влади, а не менш обмежувальних заходів, тягар, покладений на заявників, був надмірним

Витяг
з офіційного перекладу рішення
у справі «Зеленчук і Цюцюра проти України»
від 22 травня 2018 р.

Заяви № 846/16 та № 1075/16

Заявники стверджували, що законодавчі обмеження, накладені на них, як на власників землі сільськогосподарського призначення, порушували їхні права за ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції через заборону відчуження земельних часток (паїв), окрім випадків спадкування та вилучення для суспільних потреб.

25 жовтня 2001 р. було прийнято новий ЗК. Він набрав чинності 1 січня 2002 р.

18. Частина 3 ст. 22 нового ЗК визначає такі категорії цільового використання земель сільськогосподарського призначення: (i) особисте селянське господарство; (ii) земля для садівництва та городництва; (iii) земля для випасання худоби та сінокосіння; (iv) земля для ведення товарного сільськогосподарського виробництва; та (v) фермерські господарства, тобто суб'єкти господарювання, якими володіють фермери-приватні особи, що займаються товарним сільськогосподарським виробництвом.

19. Стаття 15 Перехідних положень нового ЗК передбачала, що до 1 січня 2005 р. громадяни та недержавні юридичні особи не могли продавати або іншим способом відчужувати право власності на дві категорії земель, якими вони володіли: (i) ділянки, виділені для ведення фермерського господарства або іншого товарного сільськогосподарського виробництва та (ii) земельні частки (паї). Дія заборони не поширювалась на міну, випадки спадкування та вилучення земель для суспільних потреб. Заборону, дію якої згодом була продовжено та змінено (див. таблицю у п. 21), в Україні зазвичай називають «земельний мораторій».

20. За твердженням Уряду, мораторій був встановлений у зв'язку з необхідністю додаткового часу для формування земельного ринку з «адекватними» цінами та прийняття законодавства, необхідного для створення такого ринку, прийняття

законів про створення земельного кадастру, реєстрацію землі, й інші та державного земельного банку.

21. У ЗК неодноразово вносилися зміни, що стосувалися тривалості та обсягу первинної заборони, як узагальнено у Таблиці.

22. Станом на сьогодні Перехідні положення ЗК забороняють відчуження у будь-який спосіб більшості видів земель сільськогосподарського призначення, в тому числі категорій земель, якими володіють заявники, крім випадків спадкування, обміну та вилучення для суспільного використання. Вони також забороняють будь-які зміни цільового призначення такої землі, крім випадків, коли вони надаються інвестору за угодою про розподіл продукції. Наразі Перехідні положення передбачають, що ці обмеження діють до набрання чинності Законом України «Про обіг земель сільськогосподарського призначення», але у будь-якому разі до 1 січня 2019 р.

56. Заявники скаржилися, що законодавчі обмеження, що застосовувались до їхньої землі, порушували їхнє право мирно володіти своїм майном, гарантоване ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції,

61. Сторони погодилися, що було втручання у права заявників, гарантовані ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції та що це втручання становило «контроль» за користуванням майном у розумінні другого пункту цього положення.

62. Сторони погодилися, що мораторій мав підґрунтя у національному законодавстві та що відповідні положення були доступними. Вони мали протилежні позиції щодо того, чи були вони «передбачуваними».

97. Суд нагадує, що відповідно до його практики ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції, яка гарантує по суті право власності, складається з трьох норм: перша, яка сформульована у першому реченні першого пункту та має загальний характер, встановлює принцип мирного володіння майном. Друга норма у другому реченні того ж пункту охоплює питання позбавлення власності та встановлює щодо нього певні умови. Третя, яка міститься у другому пункті, визнає, що Договірні Держави вправі, серед іншого, здійснювати контроль за користуванням майном відповідно до загального інтересу (див. згадане рішення «Депаль проти Франції» *(Depalle v. France)*, п. 77).

98. Перша та найважливіша вимога ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції полягає в тому, що будь-яке втручання органу влади у мирне володіння майном має бути законним: друге речення першого пункту надає право на позбавлення власності лише «на умовах, передбачених законом», а другий пункт визнає, що держава має право здійснювати контроль за користуванням майном шляхом введення в дію «законів». Більше того, верховенство права, один з основоположних принципів демократичного суспільства, притаманний усім статтям Конвенції. Принцип законності також передбачає, що чинні положення національного законодавства є достатньо доступними, чіткими та передбачуваними у своєму застосуванні (див. рішення у справі «Броньовський проти Польщі» [ВП] *(Broniowski v. Poland)*, заява № 31443/96, п. 147).

99. Будь-яке втручання у здійснення конвенційного права має переслідувати законну ціль. Аналогічно у справах, пов'язаних з позитивним обов'язком, має існувати законне виправдання бездіяльності держави. Принцип «справедливого балансу», притаманний ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції сам по собі передбачає існування загального інтересу суспільства. Крім того, слід нагадати, що різні норми, закріплені у ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції не є окремими, тобто не пов'язаними між собою, та що друга і третя норми стосуються лише конкретних випадків втручання у право на мирне володіння майном. Одним із наслідків цього є те, що існування суспільного інтересу, яке вимагається відповідно до другого речення, або загального інтересу, посилання на яке міститься у другому пункті, випливає з принципу, встановленого у першому реченні, а отже втручання у здійснення права на мирне володіння майном у розумінні першого речення ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції також повинно переслідувати мету у суспільному інтересі (див. рішення у справі «Алішич та інші проти Боснії і Герцеговини, Хорватії, Сербії, Словенії та Колишньої югославської Республіки Македонії», заява № 60642/08, п. 105).

100. У зв'язку з тим, що національні органи влади безпосередньо обізнані щодо свого суспільства та його потреб, вони в принципі знаходяться у кращому становищі, ніж міжнародний суддя, для з'ясування того, що є «суспільним інтересом».

Таким чином, відповідно до системи захисту, встановленої Конвенцією, саме національні органи влади мають здійснити первинну оцінку існування проблеми, що є об'єктом суспільного інтересу, який виправдовує заходи, що мають бути вжиті у сфері здійснення майнового права. Оскільки свобода розсуду, якою користується законодавчий орган при здійсненні соціальної та економічної політики, є широкою, Суд поважатиме рішення законодавчого органу щодо того, що є в інтересах суспільства, якщо тільки це рішення явно не мало належного обґрунтування.

101. Втручання у право власності повинно не лише переслідувати за фактами та у принципі «законну ціль» у «загальному інтересі», але також має існувати обґрунтоване пропорційне співвідношення між вжитими заходами та метою, яку прагнули досягти будь-якими заходами, застосованими державою, у тому числі заходами, спрямованими на здійснення контролю за користуванням майном фізичною особою. Ця вимога виражена у понятті «справедливий баланс», який має бути встановлений між вимогами загального інтересу суспільства та вимогами захисту основоположних прав особи. Завдання досягти цього балансу відображено у структурі ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції в цілому. У кожній справі, що стосується стверджуваного порушення цієї статті, Суд повинен, таким чином, встановити, чи було покладено на відповідну особу непропорційний та надмірний тягар внаслідок втручання держави (див. рішення у справі «Хуттен-Чапська проти Польщі», заява № 35014/97, п. 167).

102. При оцінці дотримання ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції Суд повинен здійснити загальний розгляд різних інтересів, які є предметом спору, пам'ятаючи, що метою Конвенції є гарантування прав, які є «практичними та ефективними». Суд поза межами очевидного повинен дослідити реалії оскаржуваної ситуації. Така оцінка може стосуватись не лише відповідних умов компенсації, якщо ситуація схожа з тією, коли позбавляють майна, але також і поведінки сторін, у тому числі вжитих державою заходів та їх реалізації. У цьому контексті слід наголосити, що невизначеність — законодавча, адміністративна або така, що виникає із застосовної органами влади практики, — є фактором, який слід враховувати при оцінці поведінки держави (див.

згадане рішення у справі «Броньовський проти Польщі» *(Broniowski v. Poland)*, п. 115).

103. У контексті положень щодо житла Суд також встановлював, що його оцінка дотримання ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції може стосуватись не лише умов отримання фізичними особами орендної плати за землю та ступеню втручання держави у свободу договору та договірних відносини на ринку оренди, але також існування процесуальних та інших гарантій, які забезпечують, щоб функціонування системи та її вплив на майнові права орендодавця не були свавільними та непередбачуваними (див. рішення у справі «Амато Гаучі проти Мальти» *(Amato Gauci v. Malta)*, заява № 47045/06, п. 58).

(і) Чи існує втручання та застосовне положення

104. Суд не вбачає жодної підстави, щоб не погодитися зі сторонами та доходить висновку, що оскаржувана законодавча ситуація становить втручання у володіння заявників, яке вимагає застосування ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції, та що має застосовуватись саме положення щодо контролю за користуванням майном. Крім того, Суд зазначає, що навіть якби ситуація мала б розглядатися з точки зору позитивного обов'язку держави, застосовні принципи були б аналогічними.

105. Суд зазначає, що мораторій та його продовження мали підґрунтя у національному законодавстві, яке ніколи не визнавалось неконституційним.

106. Суд зазначає, що аргумент заявників, що невизначеність, створена повторюваними продовженнями мораторію та повторюваною нездатністю Верховної Ради України та Уряду дотриматися встановлених ними строків для створення ринку землі сільськогосподарського призначення зробили відповідне законодавство непередбачуваним. Проте Суд вважає, що цей аргумент скоріш відповідає встановленню того, чи було дотримано органами влади справедливий баланс між відповідними інтересами.

107. Отже, Суд вважає, що обмеження, встановлені щодо здійснення прав заявників відповідали вимозі «законності», притаманній ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції.

110. Суд зазначає, що його роль не полягає у вирішенні питання про те, чи має держава, яка вирішила передати при-

ватним особам землі, що раніше належали державі, дозволити після цього новим власникам продавати її, та на яких умовах. Відповідно до усталеної практики Суду його завдання полягає не у перегляді національного закону *in abstracto*, а у з'ясуванні того, чи спричинив спосіб його застосування до заявника або вплив на заявника порушення Конвенції

127. У зв'язку з цим також важливим є той факт, що жодна інша держава — член Ради Європи, в тому числі держави, які перейшли від економіки, яка контролювалася державою, до ринкової економіки та реалізували програми земельної реформи, не запроваджували повних обмежень на продаж земель сільськогосподарського призначення, які були б аналогічними ситуації, існуючій в Україні. Порівняльно-правове дослідження показує, що у багатьох з цих держав органи влади, очевидно, в основному переслідують ті ж цілі, що полягають у забезпечені ефективного користування землею для сільськогосподарського товаровиробництва та уникненні надмірної концентрації земельної власності, зокрема, у руках економічних гравців, не залучених до місцевого сільського життя та фермерства. Проте це дослідження показує, що органи влади у цих країнах мають у своєму розпорядженні широкий вибір інших законодавчих інструментів, які, як вбачається, належним чином слугують цим цілям без необхідності вдаватися до повної заборони на продаж.

148. З огляду на зазначені міркування та ненадання Урядом достатніх аргументів для обґрунтування заходів, застосованих до землі заявників, Суд доходить висновку, що держава-відповідач вийшла за межі своєї широкої свободи розсуду у цій сфері та не забезпечила справедливого балансу між загальним інтересом суспільства та майновими правами заявників.

149. Відповідно, було порушення ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції.

III. ЗАСТОСУВАННЯ СТАТЕЙ 46 ТА 41 КОНВЕНЦІЇ

150. Суд наголошує, що проблема, яка лежить в основі порушення ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції, стосується самої законодавчої ситуації, та що його висновки виходять за межі особистих інтересів заявників у цій справі. Суд вважає, що держава відповідач має вжити належні законодавчі та/або інші заходи

загального характеру з метою забезпечення справедливого балансу між інтересами власників земель сільськогосподарського призначення з одного боку та загальними інтересами суспільства з іншого боку відповідно до принципу захисту майнових прав за Конвенцією. Суд не має визначати, яким чином слід урівноважити ці інтереси. Відповідно до ст. 46 держава має свободу вибору заходів, за допомогою яких вона виконуватиме свої зобов'язання, що випливають з виконання рішення Суду. Рішення Суду не слід розуміти як таке, що зобов'язує невідкладно запровадити необмежений ринок земель сільськогосподарського призначення в Україні.

152. Заявники вимагали 30 000 євро кожному в якості відшкодування моральної шкоди.

154. Суд зазначає, що заявники не подали вимоги щодо відшкодування матеріальної шкоди. Крім того, він вважає, що за відсутності в Україні дієвого ринку землі сільськогосподарського призначення будь-яка така вимога, вірогідно, була б спекулятивною.

155. Щодо питання моральної шкоди Суд нагадує, що ситуації, за яких заявник зазнав явної травми, фізичної або психологічної, болю та страждання, стресу, тривоги, розчарування, почуттів несправедливості або приниження, тривалої невизначеності, порушення життя або реальної втрати можливостей, можна відрізнити від тих ситуацій, коли публічне встановлення порушення, якого зазнав заявник, у рішенні, що є обов'язковим для Договірної Держави, само по собі є належною формою відшкодування. У деяких ситуаціях, коли закон, процедуру або практику було визнано такими, що не відповідають стандартам Конвенції, цього достатньо для виправлення.

156. З огляду на ці принципи Суд вважає, що встановлення порушення само по собі становить достатню справедливу сатисфакцію за будь-яку завдану заявникам моральну шкоду. Доходячи цього висновку, Суд враховує, *inter alia*, свої висновки щодо характеру тягаря, покладеного існуючою законодавчою ситуацією на заявників, свій висновок, що держава-відповідач повинна вжити належні законодавчі та/або інші заходи загального характеру для забезпечення дотримання ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції, та той факт, що надзвичайно велика кількість осіб зазнає впливу мораторію.

157. Проте Суд наголошує, якщо держава-відповідач необґрунтовано затягуватиме прийняття необхідних заходів загального характеру з метою виконання рішення, з часом це може призвести до ситуації, коли присудження компенсації за ст. 41 може, зрештою, стати виправданим, принаймні для певних категорій власників землі сільськогосподарського призначення.

2. Судові та інші витрати

158. Заявники також вимагали 4 800 євро кожному в якості компенсації судових та інших витрат, яких вони зазнали під час провадження у Суді, які мали бути сплачені безпосередньо на банківський рахунок п. Тарахкала.

159. Уряд заперечив проти обґрунтованості цієї вимоги. Він зазначив, що Суд присудив 11 000 євро відшкодування судових витрат у рішенні у справі «Куликов та інші проти України» *(Kulykov and Others v. Ukraine)*, заява № 5114/09 та 17 інших, п. 159, від 19 січня 2017 р.), яка за його оцінкою була значно складнішою, ніж ця справа.

160. Відповідно до практики Суду заявник має право на компенсацію судових та інших витрат, лише якщо буде доведено, що такі витрати були фактичними і неминучими, а їхній розмір — обґрунтованим. У цій справі з огляду на наявні в нього документи та зазначені вище критерії, а також беручи до уваги оплату правової допомоги, яку п. Тарахкало вже отримав, Суд вважає за належне присудити кожному заявнику 3 000 євро компенсації витрат, яких вони зазнали під час провадження у Суді, які мають бути перераховані безпосередньо на банківський рахунок п. Тарахкала.

161. Суд також хотів би наголосити, що незважаючи на те, що у цій справі він присуджує компенсацію судових та інших витрат, йому буде важко передбачити присудження якої-небудь компенсації судових та інших витрат у будь-яких подальших справах цього типу, якщо тільки дуже виняткові обставини не виправдовуватимуть інший висновок.

С. Пеня

162. Суд вважає за належне призначити пеню на підставі граничної позичкової ставки Європейського центрального банку, до якої має бути додано три відсоткові пункти.

Щодо розумної пропорційності між застосованими засобами та переслідуваною метою при втручанні у власність

Суд зазначає, що у будь-якому випадку тлумачення національного права національними судами означало, що розсуд виконавчої влади не обмежувався ніяким правилом, яке указувало б з достатньою чіткістю обсяг та умови його здійснення. Тому воно не забезпечувало значної міри захисту проти свавілля.

Цих міркувань достатньо для того, щоб Суд зробив висновок, що національні правові положення не дотримували вимоги якості «закону» і, таким чином, що зупинення дії ліцензії не було законним.

Встановлений принцип прецедентного права Суду полягає в тому, що оскільки свобода розсуду законодавчого органу при реалізації соціальної та економічної політики є широкою, Суд поважатиме рішення законодавчого органу стосовно того, що є предметом інтересу громадськості, якщо це рішення не буде явно безпідставним.

Суд погоджується з висновком національних органів влади про те, що заборона переслідувала загальний інтерес та служила законній меті запобігання злочинності, у тому числі злочинності неповнолітніх, ухилення від сплати податків та сприяла боротьбі з залежністю від азартних ігор.

Проте Суд повторює, що ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі — Конвенція) вимагає, щоб для усіх втручань існували розумна пропорційність між застосованими засобами та переслідуваною метою. Цей справедливий баланс буде порушений, якщо відповідна особа повинна буде нести індивідуальний та окремий тягар

Витяг
із неофіційного перекладу рішення
у справі «Світ розваг, ТОВ та інші проти України»
від 27 червня 2019 р.

Заяви № 13290/11 та дві інших

Заявники придбали ліцензії зайняття гральним бізнесом і на організацію азартних ігор на певний період.

8 травня 2009 р. Міністерство фінансів видало наказ, котрим воно зупинило усі ліцензії на азартні ігри до 7 червня 2009 р.

15 травня 2009 р. було прийнято закон, який забороняв усі азартні операції в Україні, окрім лотерей. Закон не містив ніяких положень стосовно відшкодування для власників ліцензій.

Президент наклав вето на Закон.

11 червня 2009 р. Верховна Рада скасувала вето.

25 червня 2009 р. Закон набув сили, і з того дня ліцензії заявників вважалися анульованими дією закону.

Заявники подали до національних судів позови щодо відшкодування шкоди, але позови були відхилені.

Компанія-заявник стверджувала, що ігноруючи її конкретні посилання на порушення ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції суди не дотримали свій обов'язок відповідно до ст. 6 § 1 Конвенції.

Суд зауважує з самого початку, що справа компанії-заявника в національних судах стосувалася не питань факту, а скоріше, тлумачення відповідних правових положень.

У цьому контексті Суд повторює, що його повноваження щодо розгляду дотримання національного законодавства обмежені.

В першу чергу саме національні органи влади, зокрема суди, повинні тлумачити та застосовувати національне законодавство, навіть у галузях, в яких Конвенція «включає» правила цього законодавства, оскільки національні органи влади за своїм характером є більш кваліфікованими щодо вирішення питань, які виникають у цьому зв'язку.

Це особливо стосується випадків, коли, як у даній справі, справа стосується різних підходів до тлумачення національного законодавства. Якщо тлумачення не є довільним або явно необґрунтованим, роль Суду обмежується перевіркою того, чи це тлумачення відповідає Конвенції (див. *Radomilja and Others v. Croatia,* № 37685/10 та № 22768/12, § 149, 20 березня 2018 р.).

Суд вважає, що цей принцип застосовний і до даної справи, хоча ситуація є складною, оскільки національне законодавство саме по собі втілювало Конвенцію та прецедентне право Суду як джерела права, якому повинні були слідувати національні суди.

Однак за конкретних обставин даної справи очевидно, що головні аргументи компанії-заявника фокусувалися на суто національних правових положеннях, зокрема, на положенні ЦК, в якому закріплювалося право на відшкодування у випадку прийняття законів про експропріацію майна.

Найважливішим було те, що компанія-заявник лише цитувала ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції та стверджувала, що вона була застосовною без надання конкретних аргументів стосовно того, чому вона вважала, що це положення було порушене. Компанія-заявник не надала явних аргументів, які були б необхідними для аналізу питань відповідно до цього положення, таких як законність, громадський або загальний інтерес та пропорційність.

Видається, що компанія-заявник намагалася стверджувати, що оскільки поняття «власності» та «майна», використані у ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції, охоплювали ліцензії, та оскільки Суд вже тлумачив зупинення дії ліцензії як захід, який тягнув за собою втручання у права власності, національні суди мали скористатися тим же підходом у своїй інтерпретації, проте компанія-заявник не оголосила цей аргумент в позовних заявах чітко й він залишався неявним. Подальший характер цього аргументу демонстрував той факт, що він вперше був висунутий лише за апеляцією на судове рішення.

Незважаючи на недорозвинутий характер цього аргументу, Вищий господарський суд розглянув його, постановивши, що Закон про заборону не «припиняв право власності» і не був таким законом, який наділяє компанію-заявника правом на відшкодування шкоди.

Безумовно, той факт, що лише вищий суд розглянув цей аргумент, і що він зробив це дуже стисло та без посилання на будь-яке попереднє прецедентне право, яке підтримувало б це тлумачення, є належними чинниками для оцінки з боку Суду прийнятності та суті скарги відповідно до ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції, однак їх недостатньо для того, щоб Суд постановив, що тлумачення відповідних національних положень національними судами було довільним або явно необґрунтованим. Те, що це тлумачення виявило стан національного законодавства, є іншим питанням.

Заявники скаржилися на те, що анулювання законом їх ліцензій без будь-якої компенсації порушило їх право на мирне володіння майном, гарантоване ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції.

Суд зазначає з самого початку, що один з заявників у справі не відповів на аргументи Уряду стосовно стверджуваної недотримки шестимісячного строку для звернення за сатисфакцією. Однак заявник надав позов стосовно справедливої сатисфакції переважно на основі свого аргументу щодо того, що він був позбавлений переваг користування ліцензією.

На думку Суду, вимога заявника щодо справедливої сатисфакції також вказує, що він неявно відхилив аргументи Уряду стосовно дотримання шестимісячного строку.

Сторони не цитували національне прецедентне право або інші матеріали, які існували до відповідних подій та в яких наводилось тлумачення відповідних положень, на яке заявники спиралися в національних провадженнях, для того, щоб підтримати доводи Уряду про те, що позови заявників з самого початку були приречені на невдачу, або, навпаки, доводу заявників про те, що їх позови мали достатні перспективи успіху для того, щоб щонайменш бути ухваленими. Це можна зрозуміти, оскільки ситуація була новою в національній практиці

Ряд чинників міг вказувати заявникам, що їх очікування щодо отримання компенсації не були повністю необґрунтованими.

По-перше, Закон про заборону не містив нічого щодо відшкодування, і ніякі інші законодавчі положення не виключали його явно.

По-друге, певні положення в національному законодавстві могли змусити заявників вважати, що в них існували підстави для відшкодування.

По-третє, президент у своїй офіційній опозиції Закону про заборону, вказав, що підприємства, чиї ліцензії були анульовані в результаті закону, матимуть можливість вимагати сатисфакції.

Те, як національні суди відносилися до їх позовів, підтверджує цей висновок: суди не оголосили позови заявників незначними або явно необґрунтованими та розглянули їх по суті на трьох рівнях юрисдикції.

Суд повторює, що Конвенція повинна тлумачитися таким чином, який сприяє гармонії між її положеннями.

У цьому зв'язку Суд зазначає, що важливим елементом його аналізу скарг відповідно до ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції є те, чи передбачає національне право відшкодування за заходи втручання у право на власність, навіть якщо відсутність відшкодування не розкриває автоматично порушення цього положення у справах щодо заходів з «контролю» за використанням майна (див. *Depalle v. France,* № 34044/02, § 91).

Оцінка Суду

Нещодавнє резюме відповідних принципів прецедентного права Суду стосовно статті 1 Протоколу № 1 можна знайти у справі *Zelenchuk and Tsytstyura.* Відповідні принципи стосовно конкретно анулювання ліцензій можна знайти у справі *Vékony v. Hungary* (№ 65681/13, §§ 29-32, 35 та 36, 13 січня 2015), та в інших рішеннях.

Існування втручання та застосовне правило

У прецедентному праві Суду встановлено, що припинення дії дійсної ліцензії на бізнес становить втручання у право на мирне володіння майном, гарантоване статтею 1 Протоколу № 1, і що його залишається розглянути відповідно до другого пункту цієї статті в якості заходу з контролю за використанням майна (див., наприклад, *Tre Traktörer AB*, § 55; *Rosenzweig and Bonded Warehouses Ltd v. Poland,* № 51728/99, § 49, 28 липня 2005 р.; *Bimer S.A. v. Moldova,* № 15084/03, § 51, 10 липня 2007 р.; *Megadat. com SRL v. Moldova,* № 21151/04, §§ 64 та 65; *Vékony,* §§ 29 та 30; і *S.C. Antares Transport S.A. and S.C. Transroby S.R.L. v. Romania,* № 27227/08, §§ 39 та 40, 15 грудня 2015 р.).

Законність

Суд повторює, що перша та найважливіша вимога ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції полягає в тому, що будь-яке втручання органа влади у мирне користування майном повинно бути законним: друге речення першого пункту дозволяє позбавлення майна лише «за умов, передбачених законом», а у другому пункті визнається, що держава має право контро-

лювати використання майна шляхом застосування «законів». Крім того, верховенство права, один з фундаментальних принципів демократичного суспільства, притаманно усім статтям Конвенції (див. *Lekić v. Slovenia,* № 36480/07, § 94, 14 лютого 2017 р.).

Принцип законності також передбачає певну якість застосовних положень національного законодавства. У цьому відношенні слід зазначити, що згадуючи «закони», ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції натякає на ту ж концепцію, на яку Конвенція посилається в інших контекстах при використанні цього терміну. Звідси випливає, що правові норми, на яких базується втручання, повинні бути достатньо доступними, точними та передбачуваними в їх застосуванні. Зокрема, норма є «передбачуваною», коли вона забезпечує певний рівень захисту від довільного втручання з боку громадських органів влади.

Суд зазначає, що у будь-якому випадку тлумачення національного права національними судами означало, що розсуд виконавчої влади не обмежувався ніяким правилом, яке б указувало з достатньою чіткістю обсяг та умови його здійснення. Тому воно не забезпечувало значної міри захисту проти свавілля.

Цих міркувань достатньо для того, щоб Суд зробив висновок, що національні правові положення не дотримували вимоги як «закону» і, таким чином, що зупинення дії ліцензії не було законним.

Встановлений принцип прецедентного права Суду полягає в тому, що оскільки свобода розсуду законодавчого органу при реалізації соціальної та економічної політики є широкою, Суд поважатиме рішення законодавчого органу стосовно того, що є предметом інтересу громадськості, якщо це рішення не буде явно безпідставним (див. *Ališić and Others v. Bosnia and Herzegovina, Croatia, Serbia, Slovenia and the former Yugoslav Republic of Macedonia,* № 60642/08, § 106).

Суд погоджується з висновком національних органів влади про те, що заборона переслідувала загальний інтерес та служила законній меті запобігання злочинності, у тому числі злочинності неповнолітніх, ухилення від сплати податків та сприяла боротьбі з залежністю від азартних ігор (див. *Zelenchuk and Tsytsyura,* § 108).

Суд повторює, що ст. 1 Протоколу № 1 вимагає, щоб для усіх втручань існували розумні стосунки пропорційності між застосованими засобами та переслідуваною метою. Цей справедливий баланс буде порушений, якщо відповідна особа повинна буде нести індивідуальний та окремий тягар (див. *G.I.E.M. S.r.l. and Others v. Italy,* § 300).

Суд повторює, що відсутність достатнього перехідного періоду та будь-якого відшкодування були чинниками, які призвели до визнання Судом порушень ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції у попередніх справах, які стосувалися анулювання ліцензій за відсутності будь-якого порушення закону з боку власників ліцензій (див., наприклад, *S.C. Antares Transport S.A. and S.C. Transroby S.R.L,* §§ 45 та 49, і *Vékony*, § 35).

Застосований до заявників захід був непропорційним переважно через якість процесу прийняття рішень, який до нього призвів, відсутність заходів для компенсації, навіть по відношенню до прямих витрат, накладених самою державою, та відсутність значного перехідного періоду.

Відповідно, мало місце порушення ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції у зв'язку з тим, як ліцензії заявників були анульовані.

Суд вважає доречним задовольнити вимоги заявників стосовно відшкодування pro rata частини ліцензійних зборів, яка охоплює період, протягом якого вони не могли вести свій гральний бізнес через Закон про заборону, і також, стосовно другої заявниці, період, коли дія її ліцензії була зупинена.

Перелік скорочень

ДП	–	державне підприємство
ЄСПЛ	–	Європейський суд з прав людини
ЗАТ	–	закрите акціонерне товариство
ЗК	–	Земельний кодекс України
ООН	–	Організація Об'єднаних Націй
СНД	–	Співдружність Незалежних Держав
ТОВ	–	товариство з обмеженою відповідальністю
ЦК	–	Цивільний кодекс України

Науково-практичне видання

Захист права власності
в практиці Європейського суду з прав людини

Підп. до друку 25.10.2019.
Формат 60х84 1/16.
Папір офсетний. Друк офсетний.
Ум. друк. арк. 7,68. Обл.-вид. арк. 6,34.

ТОВ «Видавничий Дім «Ратіо Деціденді»
Україна, 04107, м. Київ, вул. Багговутівська, 17–21
Тел.: 0(44) 537-51-07,
+380-63-967-06-11
e-mail: info@rd.ua
www.rd.ua

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК № 6776 від 27.05.2019 р.